Starenje stanovništva i održavanje primjerenog životnog standarda u trećoj životnoj dobi

Nestić, Danijel; Radić, Andreja; Škreblin Kirbiš, Ivona; Švaljek, Sandra; Tomić, Iva

Other document types / Ostale vrste dokumenata

Publication year / Godina izdavanja: **2010**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:213:063475

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Repository / Repozitorij:

The Institute of Economics, Zagreb

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Starenje stanovništva i održavanje primjerenog životnog standarda u trećoj životnoj dobi

Zagreb, prosinac **2010.**

Studija

ekonomski institut, zagreb

Ekonomski institut, Zagreb

Starenje stanovništva i održavanje primjerenog životnog standarda u trećoj životnoj dobi

Naručitelj projekta:
Hrvatska gospodarska komora

Voditeljica projekta:
dr.sc. Maja Vehovec, znanstvena savjetnica, EIZ

Autori:
dr.sc. Danijel Nestić, viši znanstveni suradnik, EIZ
Andreja Radić, vanjska suradnica, KD životno osiguranje
dr.sc. Ivona Škreblin Kirbiš, vanjska suradnica, ZŠEM
dr.sc. Sandra Švaljek, ravnateljica, EIZ
Iva Tomić, znanstvena novakinja, EIZ

Tehničko uređenje:
Vladimir Sukser

Zagreb, prosinac 2010.

Sadržaj

1.	**Uvod**	**5**
2.	**Pregled literature**	**7**
3.	**Demografske projekcije starenja stanovništva u Hrvatskoj i očekivani učinci demografskih promjena na životni standard u trećoj životnoj dobi**	**11**
4.	**Primjerenost životnog standarda u trećoj životnoj dobi i kako ga održati**	**20**
5.	**Objektivna previđanja životnog standarda u trećoj životnoj dobi**	**22**
5.1.	Pretpostavke	23
5.1.1.	Pretpostavke o budućim umirovljenicima	23
5.1.2.	Pretpostavke o makroekonomskom okruženju	24
5.1.3.	Pretpostavke o zakonskom i institucionalnom okviru	25
5.1.4.	Doživotna renta na osnovi sklapanja životnog osiguranja za slučaj smrti i doživljenja	26
5.2.	Rezultati	26
5.2.1.	Primjer 1 (osoba A)	26
5.2.2.	Primjer 2 (osoba B)	29
5.2.3.	Primjer 3 (osoba C)	30
5.2.4.	Primjer 4 (osoba D)	31
5.2.5.	Usporedba primjera 1-4 (osobe A-D)	32
6.	**Percepcije stanovnika Hrvatske u pogledu štednje za treću životnu dob**	**35**
6.1.	Informiranost o štednji za mirovinu	35
6.2.	Dosadašnja i planirana štednja	38
6.3.	Stavovi prema pojedinim oblicima štednje	40
6.4.	Primjerenost životnog standarda nakon umirovljenja	43
6.5.	Posebnosti aktivnih stanovnika koji štede u životnim osiguranjima	47
7.	**Usporedba objektivnih predviđanja i subjektivnih percepcija stanovnika u pogledu životnog standarda u trećoj životnoj dobi**	**48**
8.	**Zaključak i preporuke**	**53**
	Literatura	**56**
	Prilozi	**59**

1. Uvod

Primjerenost mirovina i općenito životnog standarda u trećoj životnoj dobi aktualna je istraživačka tema i u najrazvijenijim zemljama svijeta kao što su primjerice SAD, Australija, Kanada, Novi Zeland, a potaknuta je sve dužim životnim vijekom njihovih stanovnika. Jedna od direktnih posljedica demografskih promjena je smanjenje udjela radne snage i povećanje udjela starije populacije u ukupnom stanovništvu. Zbog općeg poboljšanja životnog standarda i napretka medicine, starija će populacija živjeti dulje, a to znači i da će se produljiti prosječno trajanje života u trećoj životnoj dobi. Ove promjene uzrokuju nepovratna i nepovoljna kretanja za javno mirovinsko osiguranje i visinu mirovina iz javnih izvora.

U zemljama Europske Unije potreba za istraživanjem ove teme još je izraženija, jer osim duljeg životnog vijeka stanovništva većina europskih zemalja suočava se s niskim ili negativnim prirodnim prirastom, pa su očito potrebne preporuke nositelja ekonomske politike o tome kako prihvatiti promjene koje će nastupiti u budućnosti. Tako je u srpnju 2010. godine Europska komisija donijela tzv. *Zeleni dokument*[1] (engl. Green paper) na temu „Ususret primjerenim, održivim i sigurnim mirovinskim sustavima u Europi" (EC, 2010a). Time je službeno započeta rasprava o ključnim izazovima održivosti i dostatnosti mirovina za buduće generacije.

Potreba za revidiranjem dosadašnjih mirovinskih sustava uzrokovana je ponajprije dugoročnim strukturnim problemom starenja stanovništva u europskim zemljama koji je nastupio znatno ranije nego što se to očekivalo. Tome je u kratkom roku znatno doprinijela ekonomska i financijska kriza nastala u 2008. godini, pojačavajući potrebu za traženjem modela primjerenih i održivih mirovinskih sustava koji će pospješiti socijalnu koheziju EU. Zemlje Europske Unije usklađuju aktivnosti o socijalnoj zaštiti stanovništva primjenom modela otvorene koordinacije, a mirovinsko osiguranje predstavlja značajan dio ukupne socijalne zaštite. Zbog promijenjenih okolnosti novi pristup međugeneracijskoj solidarnost traži veće smanjenje značaja «pay-as-you-go» sustava i porast značaja individualne kapitalizirane štednje te prebacivanje dijela odgovornosti za planiranje budućih mirovina na pojedince. Unutar EU svaka zemlja za sebe traži put na koji način primijeniti načelo međugeneracijske solidarnosti i omogućiti održavanje primjerenog životnog standarda ranjivih skupina stanovništva nakon umirovljenja. Stoga primjerenost i održivost mirovinskih sustava unutar sustava socijalne sigurnosti čini sastavni dio krovnog strateškog dokumenta Europske komisije o europskoj strategiji za pametan, održiv i uključiv rast do 2020. godine (EC, 2010b). Ispunjenje ciljeva u tom strateškom dokumentu EC-a ne ovisi samo o demografskom starenju već i o mnogim čimbenicima među kojima je povećanje zaposlenosti, primjerenost mirovina i održivost mirovinskih sustava među značajnijima.

[1] 'Zeleni dokument' koji izdaje Europska komisija je dokument čija je namjera stimulirati raspravu i pokrenuti proces konzultacija, na europskoj razini, na određenu temu. Zeleni dokument obično predstavlja različite ideje i trebao bi pozvati zainteresirane pojedince ili organizacije za doprinos stavova i informacija. Nakon njega obično slijedi 'Bijeli dokument' - službeni skup prijedloga - koji se koristi kao sredstvo za njihovo uvođenje u sami zakon.

Demografsko starenje u Hrvatskoj je proces koji je već dulje vrijeme prisutan i on se mora uzeti kao nezaobilazna činjenica u planiranju neposredne i one nešto dalje budućnosti. Starenje stanovništva uzrokovano je paralelnim procesima kontinuiranog smanjenja stope fertiliteta i produljenja trajanja životnog vijeka. U Hrvatskoj je prisutan trend dugoročnog povećanja broja umirovljenika u odnosu na broj zaposlenih, ili tzv. stope ovisnosti. Tako je primjerice početkom 1990-ih omjer zaposlenih i umirovljenika iznosio 3:1, omjer se smanjivao tijekom tranzicijskom razdoblja, 2008. je iznosio 1,41:1, a 2010. je pao na samo 1,26:1. Sadašnji omjer u zemljama OECD-a iznosi četiri zaposlena na jednog umirovljenika (OECD, 2009), a očekuje se da će on pasti na tri, odnosno dva zaposlena u odnosu na jednog umirovljenika poslije 2047. godine. Takvi demografski trendovi i kretanje stope ovisnosti traže promjene i prilagodbe u ponašanju države u pogledu održivosti javnih financija, ali isto tako i promjene i prilagodbe u ponašanju pojedinaca u planiranju načina financiranja životnog standarda u trećoj životnoj dobi. Prvi stup mirovinskog osiguranja, zasnovan na načelu međugeneracijske solidarnosti, stoga ima ozbiljno ograničenje u pogledu mogućnosti da primjereno financira životne troškova umirovljenika. Drugi (obvezni) i treći (dobrovoljni) stup mirovinskog osiguranja dopunit će financiranje životnog standarda budućih umirovljenika, ali je pitanje hoće li to biti dostatno za održavanje njegove primjerenosti.

Radi se o vrlo kompleksnom problemu i širokom području istraživanja, a ovaj će projekt pokušati dati odgovor na ciljano pitanje: **kako postići primjereni životni standard u trećoj životnoj dobi u Hrvatskoj?** Zbog toga ovo istraživanje treba definirati značenje i razinu primjerenog životnog standarda za populaciju u trećoj životnoj dobi te istražiti koji se dio primjerenog životnog standarda može pokriti različitim oblicima obaveznog mirovinskog osiguranja, a koji će dio ovisiti o planiranju privatne štednje i drugih izvora primanja za stariju populaciju.

U istraživanju će se u obzir uzeti objektivne projekcije, na temelju trenutno dostupnih informacija, o visini primanja na osnovi mirovinskih oblika štednje te će se one usporediti sa subjektivnim percepcijama stanovnika o tome štede li trenutačno ili planiraju štedjeti i, ako štede ili to planiraju, koje su oblike štednje (pored mirovinskih oblika osiguranja) odabrali kao štednju za treću životnu dob. Anketni rezultati na različitim dobnim skupinama trebali bi pokazati jesu li i koliko građani svjesni da trebaju aktivno voditi računa o budućem životnom standardu nakon umirovljenja. Dobivena usporedba osnova je za raspravu o primjerenosti mirovina i održavanju primjerenosti mirovinskih primanja za životni standard u trećoj životnoj dobi.

Također se očekuje da rezultati projekta ukažu na razinu financijske pismenosti (engl. financial literacy) odnosno informiranosti stanovnika Hrvatske o tome koliko su pojedinci svjesni potrebe vlastitih doprinosa štednji za treću životnu dob umjesto dosadašnjeg ukorijenjenog obrasca oslanjanja i očekivanja sigurnosti u izvorima obaveznog mirovinskog osiguranja. Na navedena i slična pitanja ovo istraživanje traži odgovore kroz sljedećih osam poglavlja.

Nakon uvodnog dijela slijedi pregled literature koja se bavi temom primjerenih mirovinskih primanja. U trećem poglavlju iznose se projekcije starenja stanovništva u Hrvatskoj i demografske promjene koje utječu na promjenu strukture radne snage. U četvrtom se poglavlju definira pojam primjerenosti i mjerila pomoću kojih se kvantificira pojam primjerenosti. Peto poglavlje pruža objektivne projekcije životnog standarda prema sadašnjim uvjetima javnog mirovinskog osiguranja i ciljane projekcije neto stopa zamjene uz privatnu štednju. Subjektivne percepcije stanovnika Hrvatske iz reprezentativnog uzorka o štednji za treću životnu dob analiziraju se u šestom poglavlju. Usporedba objektivnih predviđanja i subjektivnih percepcija stanovnika u pogledu životnog standarda u trećoj životnoj dobi uspoređuju se u sedmom poglavlju nakon kojeg slijedi zaključak i preporuke.

2. Pregled literature

Istraživanja vezana za primjerenost mirovina relativno su novijeg datuma i razvila su se u posljednja dva desetljeća. Broj istraživanja povećan je u posljednjem desetljeću, a osobito u posljednjih nekoliko godina. Zbog toga se sa sigurnošću može tvrditi da je primjerenost mirovina izuzetno aktualna tema istraživanja i da mnoga pitanja nisu još dobila odgovor. Pregled literature predstavlje u ovom poglavlju izvršen je po kriteriju znanstvene relevantnosti za istraživanje o primjerenosti mirovinskih primanja sa stajališta pojedinaca i države.

Ranije spomenuti 'Zeleni dokument' koji je objavila Europska komisija u rujnu 2010. godine predstavlja osnovno polazište za daljnje analize i rasprave. U tom se radu naglašava kako su prioritet Europske Unije primjerena i održiva (engl. adequate and sustainable) primanja u mirovini za sve građane te se napominje da su primjerenost i održivost zapravo dvije strane iste medalje (EC, 2010a). I za jedan i za drugi dio odgovorna je država, s tim da se u slučaju primjerenosti naglašava sve veća potreba za individualnom odgovornošću. Uz dosadašnje probleme demografskog starenja stanovništva u EU-u, dokument navodi dodatne prijetnje primjerenosti i održivosti mirovinskih primanja stanovnika EU-a. To su očekivano smanjenje stopa zamjene u budućnosti, ali još i više nedavna financijska kriza tijekom koje je u pojedinim zemljama dovedena u pitanje održivost mirovinskog sustava kao značajnog dijela cjelokupnog financijskog sustava, a zbog međuovisnosti fiskalnih politika zemalja EU-a i do održivosti cjelokupnog mirovinskog sustava na razini EU-a. Potencijalnim rješenjem problema primjerenosti i održivosti mirovinskih primanja prije svega se smatra produljenje radnog vijeka, penaliziranje prijevremenog umirovljenja, određivanje visine mirovina prema prosječnim primanjima tijekom čitavog radnog vijeka, ali i veća individualna odgovornost za mirovine (EC, 2010a).

U području održivosti i primjerenosti mirovina u zemljama Europske Unije veliki je doprinos dao Asghar Zaidi (European Centre for Social Welfare Policy and Research, Beč) u radovima objavljenim tijekom 2010. godine (Zaidi, 2010a, 2010b i 2010c). Zaidi naglašava da u nedostatku produljenja radnog vijeka i veće privatne osobne štednje postoji bojazan da će učestalost siromaštva budućih generacija starijih osoba biti viša nego kod na ostatka populacije (Zaidi, 2010a). No, napominje i kako bi nedavne reforme mirovinskih sustava u zemljama EU-a bi trebale dovesti, uz uvjet adekvatne 'mirovinske pismenosti' (engl. pension

literacy), do produljenja radnog vijeka i generiranja veće privatne osobne štednje (Zaidi, 2010b). Posljednji od njegovih radova vezanih uz ovu tematiku, iz rujna 2010. godine, bavi se analizom budućih učinaka sadašnjih odluka u pogledu održivosti mirovinskih sustava i primjerenosti mirovinskih primanja budućih umirovljenika na razini Europske Unije. U tom radu on posebno naglašava neke probleme vezane uz demografsko starenje koji su posebno izraženi u srednje i istočnoeuropskim članicama EU-a. To su, između ostalog, povećanje omjera ovisnosti starije populacije do 2060. godine, ali i učinak krize na nezaposlenost, odnosno prekid radnog vijeka, a time i uplata doprinosa za obavezno mirovinsko osiguranje (Zaidi, 2010c).

O primjerenosti štednje za starost u Europi govore i Forner, Lusardi i Monticone (2009). Oni objašnjavaju kako koncept primjerenosti (mirovinske štednje) zapravo kombinira dvije dimenzije: (1) dobro strukturirani institucionalni okvir za učinkovitu raspodjelu i diverzifikaciju rizika, te (2) razumno ponašanje pojedinca s obzirom na vremensku raspodjelu sredstava, u danom tržišnom i institucionalnom kontekstu. No, autori napominju kako pojedincima prilikom planiranja štednje za mirovinu nedostaje 'financijske pismenosti' (engl. financial literacy), ali da je na to moguće utjecati putem tržišta (promovirajući potražnju za privatnim proizvodima osiguranja) ali i putem javnih politika (pokušavajući osnažiti stavove koji vode štednji). Također, autori naglašavaju kako nije nužan *trade-off* između održivosti i primjerenosti (Fornero, Lusardi i Monticone, 2009), odnosno naglašavaju komplementarnost ponašanja države i pojedinca kako bi se postigla primjerenost mirovinskih primanja u budućnosti.

Boersch-Supan (2004) u svom istraživanju o učinkovitosti poticaja za mirovinsku štednju u Europi navodi da je veliki problem što građani donose odluku o štednji za stariju dob uglavnom kad je za to već kasno. Isto istraživanje pokazuje i da porezne olakšice preusmjeravaju štednju u one oblike koji uživaju najviše porezne olakšice. Također, istraživanje dokazuje i postojanje supstitucije između pay-as-you-go mirovinskog sustava i individualne kapitalizirane mirovinske štednje u dugom roku što sugerira da je informacija o budućoj razini mirovina iz sustava međugeneracijske solidarnosti (pay-as-you-go) važan instrument poticanja privatne mirovinske štednje (Boersch-Supan, 2004).

U publikaciji OECD-a „Pensions at a Glance 2009: Retirement-Income systems in OECD Countries" (OECD, 2009) navodi se kako zbog kombinacije utjecaja produljenog životnog vijeka i ranijeg odlaska u mirovinu prosječno vrijeme provedeno u mirovini u zemljama OECD-a se povećalo za 5,6 godina u razdoblju između 1958. i 1999. godine, kako za muškarce tako i za žene. Samo u OECD zemljama prosječna izdvajanja za mirovine čine 17 posto ukupne javne potrošnje. Slijedom toga, ističe se kako bi produžavanje radnog vijeka razmjerno s dužim životnim vijekom osiguralo dostupnost javnih mirovina (penzija), ali i dugoročnu održivost njihovih troškova. Također, naglašava se i potreba primjerenih (engl. adequate) mirovinskih primanja, odnosno ravnoteže između *financijske* i *socijalne* održivosti mirovinskih sustava (OECD, 2009).

De Nardi, French i Jones (2009) objašnjavaju kako se zbog razlika u očekivanom trajanju životu razlikuje i vrijednost imovine tijekom umirovljenja među različitim skupinama

stanovništva. Primjerice, dulje žive bogatiji, zdraviji i žene. Stoga, trajanje života iznad očekivanoga ima veliki utjecaj na njihovu štednju, odnosno na potrošnju. Budući da postoji visoka razina nesigurnosti glede trajanja njihova životnog vijeka, bogati stariji stanovnici sporo troše svoju imovinu. Još jedan važan razlog zašto bogati stariji stanovnici sporo troše svoju imovinu je visoka razinu medicinskih troškova s kojima se ti ljudi suočavaju, a koji se povećavaju s godinama života (De Nardi, French i Jones, 2009).

Veći dio literature koja ispituje stavove i preferencije stanovništva vezane uz njihovu štednju za starost, odnosi se na istraživanja stavova stanovništva SAD-a ili Velike Britanije. Primjerice, britanski Ured za rad i mirovine (engl. Department for Work and Pensions) povremeno provodi anketu o stavovima prema mirovinama i objavljuje rezultate istraživanja u obliku izvješća[2]. U okviru posljednjeg izvješća, onog za 2009. godinu (Clery, Humphrey i Bourne, 2010), navodi se kako čak 69 posto ispitanika ima ušteđevinu za 'crne dane', a 41 posto njih se ne slaže s izjavom da bi radije imali viši standard života danas nego štedjeli za mirovinu. No, zanimljivo je da je čak 51 posto ispitanika izjavilo da trenutačno nemaju dovoljno primanja kako bi mogli još i dodatno izdvajati za mirovinu. Što se tiče informiranja, dvije trećine ispitanika (67 posto) se informiralo preko barem jednog izvora, a najčešći izvori su bili financijski savjetnik, poslodavac i mirovinski fond. Očekivano, mlađi ispitanici su manje skloni štednji za starost od onih starijih, te isto tako i manje skloni informiranju o toj štednji. No, općenito malo ispitanika smatra da ima dovoljno znanja i informacija o mirovinama, što se posebno očituje kod pitanja o poznavanju očekivanih primanja u mirovini gdje čak 70 posto ispitanika nema nikakvo ili ima vrlo malo znanje o tome kolika će im biti primanja u mirovini. Međutim, unatoč tome, čak 78 posto ispitanika smatra kako će imati dovoljno primanja u mirovini da pokriju osnovne životne troškove. Slično istraživanje za SAD (Helman, Copeland i VanDerhei, 2010) pokazuje nisku razinu povjerenja jer je samo 16 posto ispitanika *jako uvjereno* da će imati dovoljno primanja za ugodnu mirovinu, dok je samo 29 posto njih *jako uvjereno* da će imati dovoljno primanja za pokrivanje osnovnih životnih troškova tijekom mirovine. No, to i ne iznenađuje, jer je samo 69 posto ispitanika odgovorilo da su oni ili njihov partner do sada štedjeli za mirovinu dok samo 60 posto njih trenutačno štedi za mirovinu. S druge strane, čak 33 posto ispitanika smatra da će raditi i nakon 65. godine života.

Lusardi i Mitchell (2007) u svom radu ističu kako većina stanovništva u razvijenom dijelu svijeta nije upoznata čak ni s najosnovnijim ekonomskim konceptima potrebnim za donošenje odluke o razumnoj štednji i investicijama što ima posebno značenje u planiranju budućih mirovinskih primanja. Neinformiranost ('nepismenost') se posebno ističe među određenim skupinama stanovništva, primjerice onima s nižim dohotcima i nižim stupnjem obrazovanja, manjinama i ženama, što ih može dovesti do veće izloženosti ekonomskim poteškoćama u mirovini. Stoga one naglašavaju potrebu poticanja financijske pismenosti i edukacije stanovništva na čemu bi, prema njima, zajednički trebali raditi vlada, poslodavci i financijske institucije. No, autorice napominju kako bi edukacijske programe trebalo prilagoditi različitim skupinama stanovništva ovisno o njihovim potrebama

[2] Vidjeti, primjerice, Clery, Elizabeth, Stephen McKay, Miranda Phillips i Chloe Robinson, 2007. Attitudes to pensions: The 2006 survey, Department for Work and Pensions, Research Report br. 434 ili Clery, Humphrey i Bourne, 2010. Attitudes to pensions: The 2009 survey, Department for Work and Pensions, Research Report br. 701.

i preferencijama, umjesto da se provode jedinstveni programi za cjelokupnu populaciju (Lusardi i Mitchell, 2007).

Euwals, Eymann i Boersch-Supan (2004) su radili analizu stavova članova kućanstva prema štednji za starost i ponašanju u izboru portfelja na podacima za Nizozemsku. U teoriji, budući da žene žive dulje i uglavnom su mlađe od svojih muževa, one imaju i više motiva za štednju za starost. No, u provedenoj anketi više muževa nego žena štednju za starost smatra važnom. Glavni nalazi njihovog empirijskog modela govore kako su muževa prava na obaveznu mirovinu (koja ovise o zaposlenju i ostvarenim plaćama) osnovna determinanta stavova prema štednji za starost muževa odnosno žena. Nadalje, kućanstva u kojima muževi smatraju štednju za starost bitnom imaju puno veće količine diskrecijske imovine i veću vjerojatnost posjedovanja dionica i punog životnog osiguranja. S druge strane, stavovi žena nisu povezani s diskrecijskim bogatstvom kućanstva, dok je u kućanstvima u kojima žena smatra štednju za starost bitnom veća vjerojatnost ulaganja u životno osiguranje. Zanimljivo, važnost ženinih stavova o štednji kućanstva i izboru portfelja povećava se s udjelom njezinog dohotka u ukupnom dohotku kućanstva (Euwals, Eymann i Boersch-Supan, 2004). I oni u svom radu naglašavaju 'financijsku pismenost' kao preduvjet planiranja štednje za starost. Banks, Blundell, Disney i Emmerson (2002) također ističu potrebu za većom 'financijskom pismenosti' (informiranjem) stanovništva u pogledu planiranja štednje za budućnost, ali i za produljenjem radnog vijeka kako bi se imalo više vremena za štednju za mirovinu te istovremeno manje vremena za potrošnju te iste štednje.

Moore i Mitchell (1997) na podacima za SAD procjenjuju koliko bi ljudi na pragu umirovljenja trebali povećati svoju štednju u cilju očuvanja razine potrošnje nakon umirovljenja te zaključuju kako stvarne stope štednje za analiziranu populaciju iznose samo trećinu onih predloženih u ovom radu. Na temelju njihove analize, oni koji u mirovinu idu sa 62 godine, u prosjeku bi trebali štedjeti 16 posto godišnjih primanja kako bi zadržali potrošnju jednaku onoj prije umirovljenja, što podrazumijeva stopu zamjene od 69 posto; dok, ako se u mirovinu ide sa 65 godina, stopa štednje pada na 7,3 posto, a stopa zamjene raste na 78,1 posto. Naravno, postoje velike razlike u ovim stopama među različitim dohodovnim grupama stanovništva. Tako, primjerice, za umirovljenje sa 62 godine 31 posto populacije ne treba dodatno štedjeti, dok za umirovljenje sa 65 godina čak 40 posto populacije ne treba dodatno štedjeti (Moore i Mitchell, 1997).

Bernheim, Forni, Gokhale i Kotlikoff (1999) ispituju adekvatnost (primjerenost) životnog osiguranja među vjenčanim američkim parovima koji se približavaju umirovljenju. Pretpostavka je da je razina životnog osiguranja primjerena ako omogućava osobi i njegovoj/njezinoj djeci da zadrže svoj životni standard nakon smrti partnera. Nalazi pokazuju, kako je nedovoljna razina osiguranja (engl. underinsurance) češća kod kućanstava s nižim dohocima, parova s asimetričnim primanjima (zarađuje samo jedan partner), mlađih kućanstava, parova s djecom koja ovise o njima i ne-bijelcima. U pravilu, kućanstva s većom ranjivošću ne kompenziraju to kroz veće osiguranje (Bernheim, Forni, Gokhale i Kotlikoff, 1999).

U svom radu o štednji hrvatskih građana za treću životnu dob Švaljek i Slijepčević (2008) naglašavaju kako su veća ulaganja u životna osiguranja i dobrovoljne mirovinske fondove nužna kako bi ublažio pad primanja nakon umirovljenja te spriječilo siromaštvo dijela starijeg stanovništva. No, autorice navode kako je unatoč provedenoj reformi i uvedenim mjerama ekonomske politike kojima se nastojalo povećati štednju za stariju dob, štednja u Hrvatskoj i dalje na niskim razinama. Najvažnija je poruka rada kako je za poticanje štednje za starost nužno povećanje informiranosti i znanja građana o ovoj problematici.

U analizi Hrvatske udruge banaka (HUB, 2010) naglašava se kako je uz nepromijenjena mirovinska prava, nepromijenjenu strukturu proračuna i stope doprinosa neizbježan stalan rast deficita i duga u budućnosti. Ukupni javni izdaci za mirovine u Hrvatskoj iznose 10,2 posto BDP-a u 2010. i već su sada iznad europskog prosjeka i prosjeka tranzicijskih zemalja te stoga upućuju na daljnje probleme vezane uz održivu razinu javnog duga.

Tijekom gospodarske krize u Hrvatskoj se dodatno povećao broj umirovljenika, a smanjio broj osiguranika u 1. stupu, te se omjer osiguranika i korisnika mirovina s 1,40 na kraju 2008. godine smanjio na 1,28 u prvoj polovici 2010. godine. Najveći dio porasta broja umirovljenika odnosi se na kategoriju prijevremenih starosnih mirovina, pa ne iznenađuje podatak da je krajem 2009. samo 18 posto od ukupnog broja korisnika starosnih mirovina ostvarilo radni staž od 40 i više godina (Bađun, 2010). Autorica ističe, kako uz promjene u mirovinskom sustavu, treba doći i do promjena u zdravstvenoj politici budući da zdravlje bitno utječe na mogućnost dužeg radnog vijeka. Problemu produljenja radnog vijeka je posvećena knjiga u izdanju Ekonomskog instituta, Zagreb (Vehovec, ur., 2008) koja uspoređuje učinke starenja stanovništva u Hrvatskoj i Sloveniji na smanjenje radne snage, ispituje stavove poslodavaca o starijim radnicima te donosi preporuke za vođenje javne politike u pogledu participacije starijih radnika na tržištu rada.

3. Demografske projekcije starenja stanovništva u Hrvatskoj i očekivani učinci demografskih promjena na životni standard u trećoj životnoj dobi

Projekcije očekivanog trajanja života prema metodologiji Državnog zavoda za statistiku do 2050. godine pokazuju osjetno produljenje životnog vijeka žena i muškaraca u Hrvatskoj (slika 3.1.). Žene će u 2050. godini živjeti u prosjeku do 83 godine života, ali to će ipak biti nešto kraći vijek života u usporedbi s drugim izabranim zemljama (slika 3.2.). Muškarci će živjeti skoro do 80 godina slično kao u Bugarskoj, Rumunjskoj, Mađarskoj i Slovačkoj.

Slika 3.1. **Projekcije očekivanog trajanja života za RH**

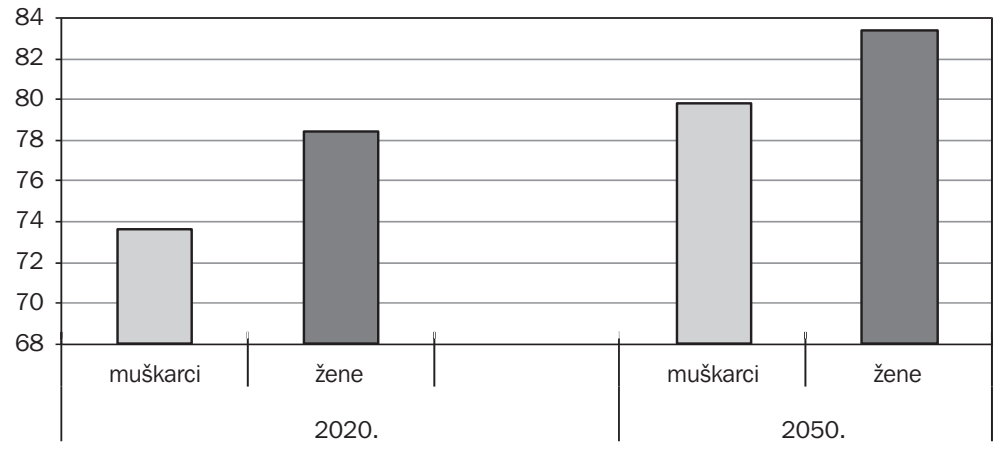

Izvor: DZS.

Slika 3.2. **Projekcije očekivanog trajanja života za 2050. godinu – usporedba zemalja**

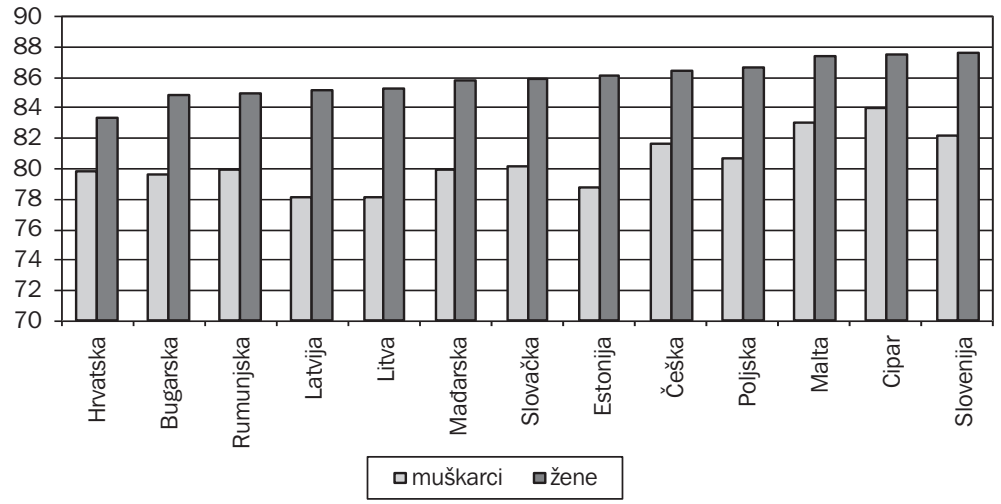

Izvor: DZS i Eurostat.

Usporedba očekivanog trajanja života u Hrvatskoj s drugim zemljama za isto razdoblje pokazuje da je isti trend produljenja životnog vijeka prisutan u svim zemljama. Projekcije do 2050. godine pokazuju da će najdulje živjeti žene u Sloveniji i muškarci na Cipru.

Projekcija kretanja ukupnog broja stanovnika u Hrvatskoj do 2050. godine pokazuje kontinuirano smanjenje stanovnika po linearnom trendu. Tako se na slici 3.3. može vidjeti da će za 40 godina Hrvatska imati oko 700.000 stanovnika manje nego 2010. godine što je ponajprije rezultat negativnog prirodnog prirasta.

Slika 3.3. **Projekcija kretanja ukupnog broja stanovnika u RH (2010-2050)**

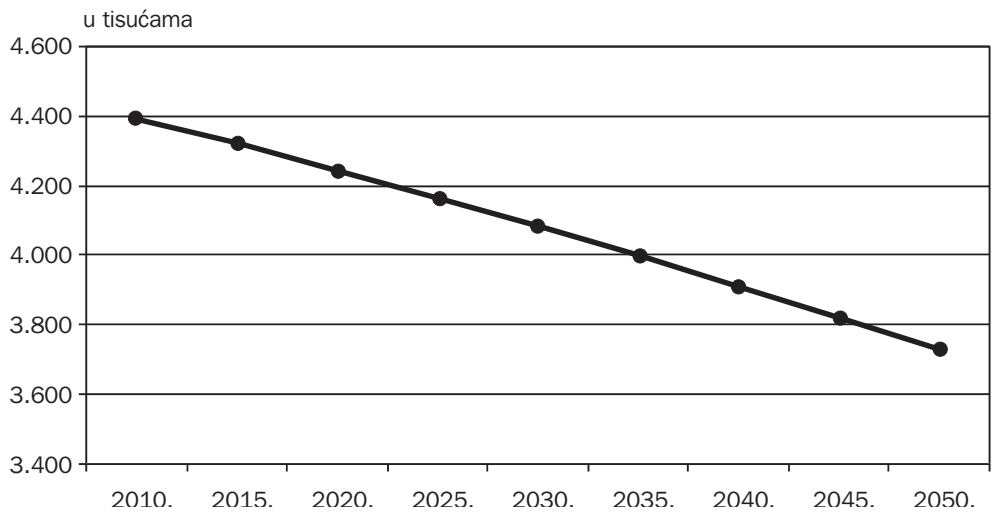

Izvor: DZS.

Slika 3.4. **Projekcija kretanja ukupnog broja stanovnika u EU-u (2010.-2050.)**

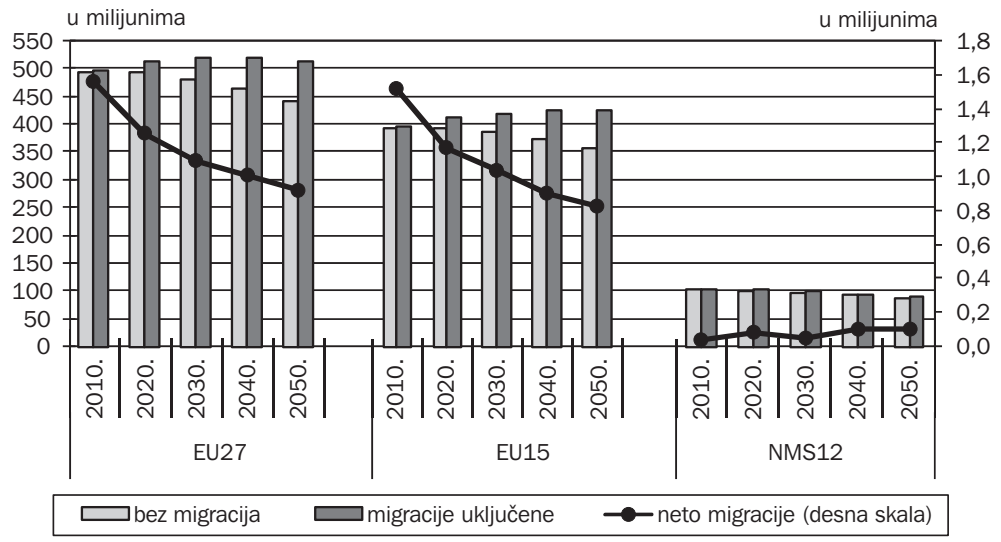

Izvor: Eurostat.

Sličan trend smanjenja broja stanovnika (bez migracija) prisutan je i u drugim zemljama Europske unije, kako u starim tako i u novim (slika 3.4.). Usporedna analiza na slici 3.4. jasno pokazuje da je kretanje ukupnog broja stanovnika ovisno o utjecaju neto migracija čiji će učinak bit slabiji u novim zemljama članicama Europske unije (NMS10 i NMS12) u usporedbi sa zemljama starijim članicama EU15.

Zbog prethodne dvije prikazane demografske promjene, dulji životni vijek i smanjenje broja stanovnika, očekuje se i treća demografska promjena koja se odnosi na promjenu strukture stanovništva po dobnim skupinama (slika 3.5.).

Slika 3.5. **Projekcije kretanja udjela mladih, stanovništva u radnoj dobi i starijih u ukupnom stanovništvu u RH**

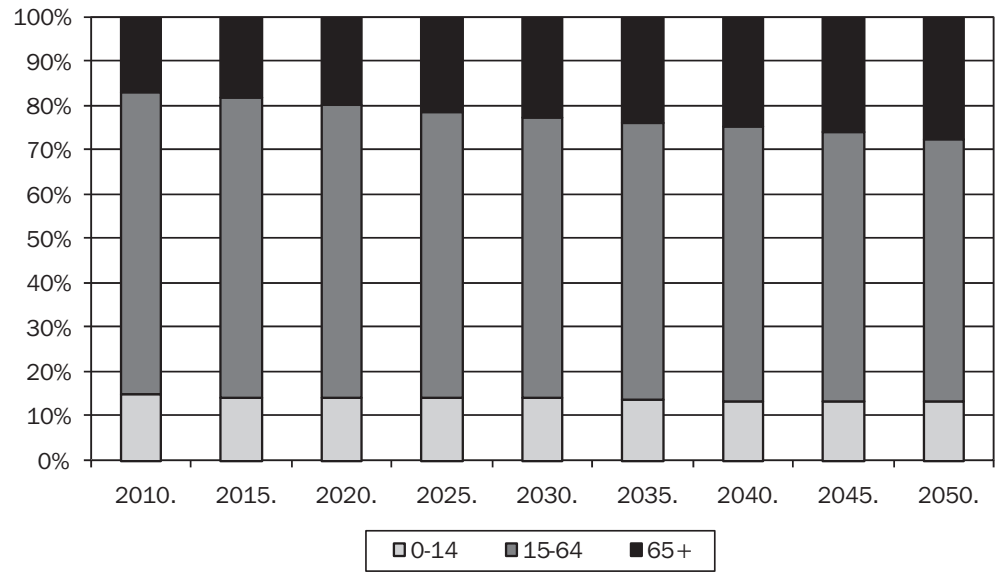

Izvor: DZS.

Stagnacija udjela mlade dobne skupine, do 14 godina starosti, i povećanje udjela starije populacije, od 65 godina i više, smanjuje udjel populacije između 15-64 godina starosti. Manji udio populacije između 15-64 godine starosti potencijalno znači manje radne snage ili manje aktivnih stanovnika na tržištu rada. Usporedni prikaz Hrvatske s drugim grupama zemljama EU pokazuje sličan trend kretanja udjela stanovništva u radno aktivnoj dobi u ukupnom stanovništvu (slika 3.6.).

Slika 3.6. **Projekcije kretanja udjela stanovništva u radnoj dobi (15-64) u ukupnom stanovništvu**

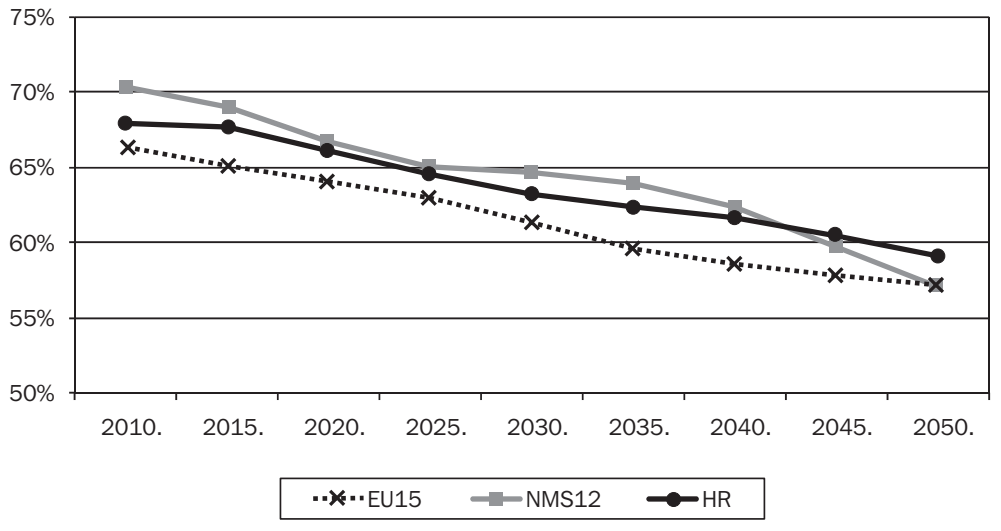

Izvor: DZS i Eurostat.

Zbog promjene u dobnoj strukturi stanovništva mijenja se i omjer stanovništva starijeg od 65 godina u odnosu na radno aktivno stanovništvo u dobi od 15-64 godina (slika 3.7). Omjer ovisnosti starijih stanovnika u odnosu na radno aktivnu populaciju se u svim prikazanim zemljama na slici 3.7 povećava, a u nekima u 2050. godini prelazi i 50 posto. Projekcije za Hrvatsku pokazuju da će se taj omjer u budućnosti zadržati ispod, ali ipak vrlo blizu 50 posto. Prema tome, omjer ovisnosti starijih u odnosu na stanovništvo u radnoj dobi 2050. bit će u Hrvatskoj manje izražen nego u drugim izabranim zemljama iz grupe novih članica EU-a (slika 3.2.).

Slika 3.7. **Projekcije omjera ovisnosti starijeg stanovništva (65+ u odnosu na 15-64) (2010.-2050.)**

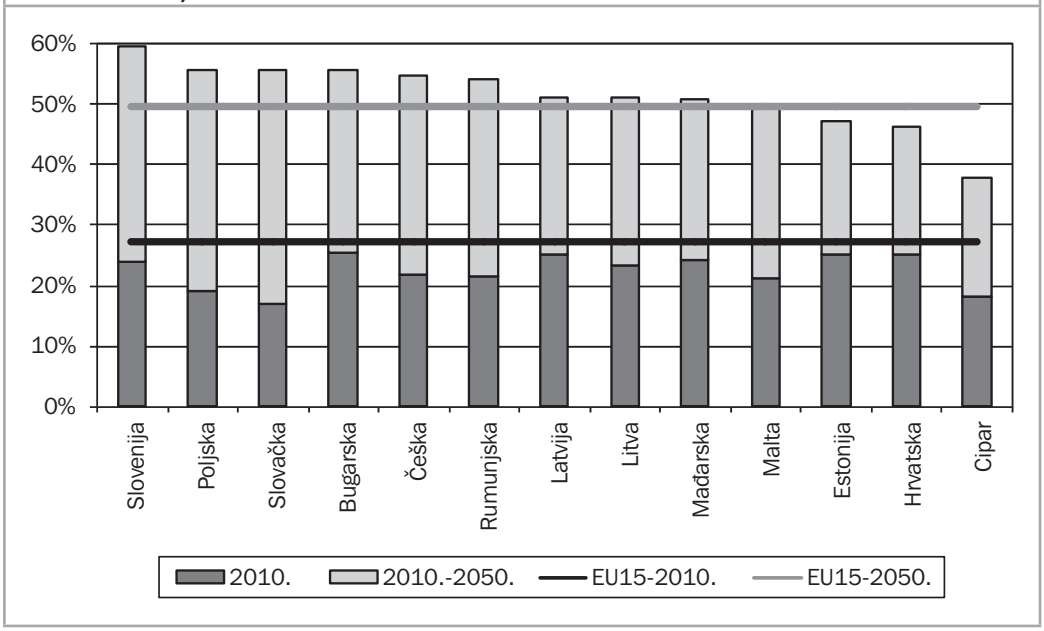

Izvor: DZS i Eurostat.

Slika 3.8. **Projekcije omjera starijeg stanovništva (65+) u odnosu na mlado stanovništvo (0-14)**

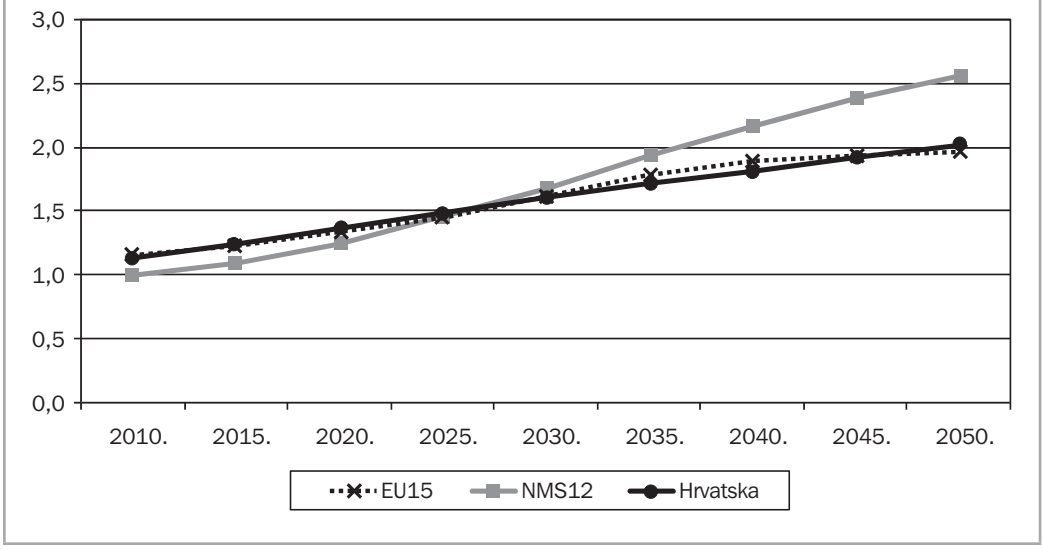

Izvor: DZS i Eurostat.

U usporedbi s EU15 i NMS12 projekcije omjera starijeg stanovništva (65+) u odnosu na mlado stanovništvo (do 14 godina starosti) pokazuju da je u Hrvatskoj prisutan sličan trend kao i u EU15. Na slici 3.8. se vidi da je taj omjer kudikamo nepovoljniji za NMS12 poslije 2030. godine. Tako se predviđa da će omjer onih iznad 65 godina života u odnosu na one do 14 godina života u Hrvatskoj do 2050. godine biti 2:1, a u drugim novim zemljama članicama EU čak i viši (2,5:1).

Međutim, Hrvatska se već u sadašnjosti suočava s drugim nepovoljnim pokazateljem, a to je stopa rizika od siromaštva za starije stanovništvo što je prikazano na slici 3.9. Radi se o stopi rizika od siromaštva koja je značajno viša u Hrvatskoj za stanovništvo iznad 65 godina starosti u odnosu na zemlje EU15, NMS12 i NMS10. To je posebno izraženo u slučaju ženske populacije starije od 65 godina.

Slika 3.9. **Stopa rizika od siromaštva za stanovništvo iznad 65. godine života u 2008. godini***

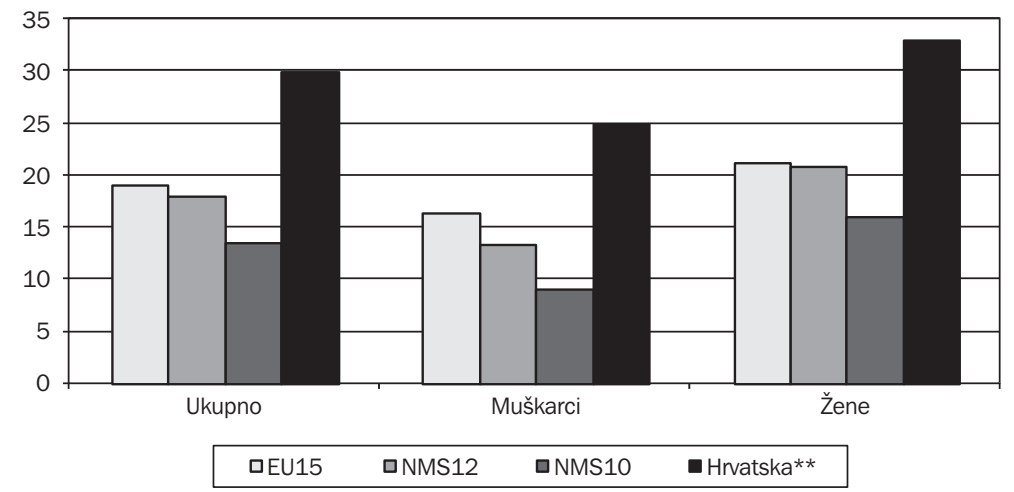

** Stopa rizika od siromaštva - postotak stanovništva s ekvivalentnim dohotkom ispod 60 posto medijana ekvivalentnog dohotka; ** Podatak za Hrvatsku odnosi se na 2007. godinu.*
Izvor: Eurostat.

Suprotno tome, stopa rizika od siromaštva za stanovništvo mlađe od 65 godina u Hrvatskoj se ne razlikuje od stopa rizika od siromaštva u zemljama Europske Unije (slika 3.10.). Tako je stopa rizika od siromaštva, izražena kao postotak stanovništva koji ostvaruje dohodak manji od 60 posto medijana nacionalnog ekvivalentnog dohotka, za stanovništvo ispod 65. godine starosti u Hrvatskoj za 2007. godinu iznosila 16 posto, dok je stopa rizika od siromaštva za stanovništvo starije od 65 godina u istoj godini iznosila gotovo dvostruko, odnosno 30 posto. S druge strane, te stope za EU15 iznosile su 16 posto za stanovništvo ispod 65 i 19 posto za stanovništvo iznad 65 godina starosti; a za NMS12 17 posto za stanovništvo mlađe od 65 i samo 18 posto za stanovništvo starije od 65 godina.

Slika 3.10. **Stopa rizika od siromaštva za stanovništvo ispod 65. godine života u 2008. godini***

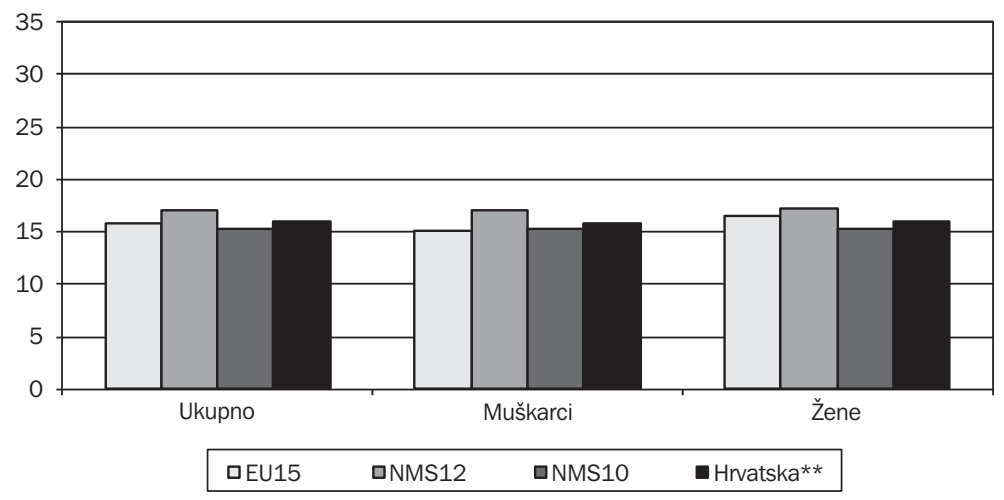

** Stopa rizika od siromaštva - postotak stanovništva s ekvivalentnim dohotkom ispod 60% medijana ekvivalentnog dohotka; ** Podaci se odnose na 2007. godinu.*
Izvor: Eurostat.

Razina blagostanja tijekom života u mirovini prije svega ovisi o tome kakva je primjerenost mirovine iz obaveznog mirovinskog osiguranja, te kakva je primjerenost ukupnih mirovinskih primanja u trećoj životnoj dobi. U Hrvatskoj je tzv. teorijska stopa prosječne zamjene (prosječna mirovina u odnosu na prosječnu plaću) u 2009. godine iznosila 40,6 posto. S druge strane, agregatna stopa zamjene koja uključuje sva primanja u mirovini prema izračunu Eurostata je za Hrvatsku iznosila 50 posto (slika 3.11). Pri tome se mora naglasiti da ta dva podatka nisu u potpunosti usporediva, jer kako se vidi na slici 3.11. Eurostat je za Hrvatsku obuhvatio podatke za 2007. godinu i to za ukupna primanja u mirovini. Osim toga u omjer je uzet dio starije populacije (65-74 godina starosti) u odnosu na dio radno aktivne populacije (50-59 godina starosti).

Slika 3.11. **Agregatna stopa zamjene u 2009. godini*****

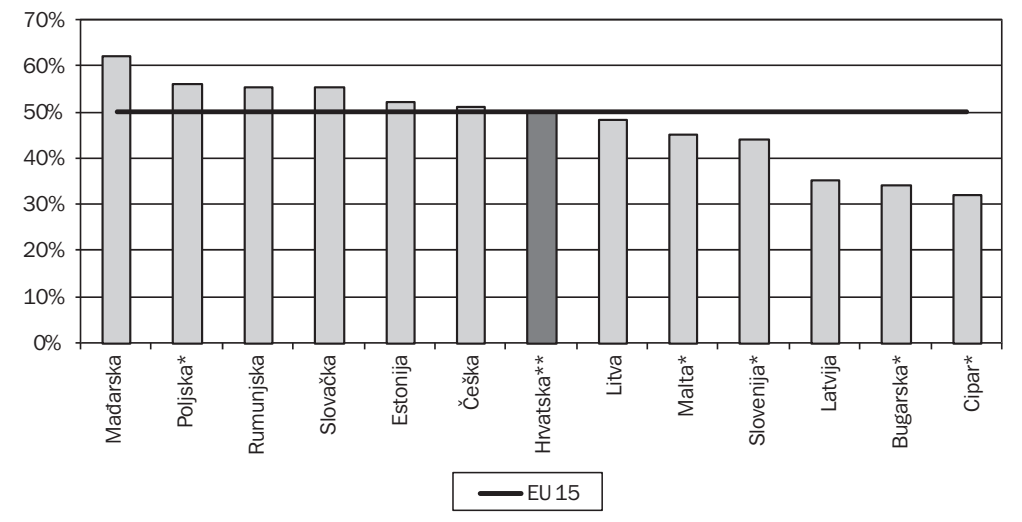

** Podatak se odnosi na 2008. godinu; **Podatak se odnosi na 2007. godinu; *** Agregatna stopa zamjene - omjer primanja od mirovine stanovništva između 65. i 74. godine i primanja od rada stanovništva između 50. i 59. godine; Izvor: Eurostat.*

Jedna od direktnih posljedica prikazanih demografskih promjena je smanjenje udjela radne snage i povećanje udjela starije populacije u ukupnom stanovništvu. Osim toga, stanovništvo će živjeti dulje te će se tako produžiti prosječno trajanje života u trećoj životnoj dobi. Ove promjene uzrokuju nepovratna i nepovoljna kretanja za javno mirovinsko osiguranje i visinu mirovina koja će biti na raspolaganju starijoj populaciji nakon umirovljenja. Prvi stup mirovinskog osiguranja zasnovan na načelu međugeneracijske solidarnosti ima ozbiljno ograničenje u pogledu mogućnosti da primjereno financira životne troškova umirovljenika. Drugi (obavezni) i treći (dobrovoljni) stup mirovinskog osiguranja zasnovani na načelu individualne kapitalizirane štednje samo će djelomično dopuniti financiranje životnog standarda, ali je upitno hoće li ono biti dostatno za održavanje njegove primjerenosti. Uz sadašnju stopu doprinosa za drugi stup mirovinskog osiguranja, udio prosječnih mirovina u prosječnim plaćama će nastaviti padati. Prikazani demografski trendovi i omjeri ovisnosti traže promjene i prilagodbe u ponašanju države u pogledu održivosti javnih financija, ali isto tako i promjene i prilagodbe u ponašanju pojedinaca u planiranju načina financiranja životnog standarda u trećoj životnoj dobi. To ponašanje želimo istražiti u narednim poglavljima.

4. Primjerenost životnog standarda u trećoj životnoj dobi i kako ga održati

Zemlje EU imaju različite mirovinske sustave unutar kojih moraju voditi računa o fiskalnoj održivosti, ali i o očuvanju primjernosti mirovina u trećoj životnoj dobi. Ta je potreba posebno izražena za zemlje koje imaju strukturno izraženo obilježje starenja stanovništva uzrokovano produljenjem životnog vijeka ljudi i smanjenjem obujma radnog aktivnog stanovništva. Promjene na tržištu rada zbog starenja stanovništva dovele su već u mnogim zemljama do produljenja radnog vijeka, odnosno kasnije efektivne dobi umirovljenja, te različitih modela nagrađivanja ili kažnjavanja ranijih umirovljenja o čemu postoje izdašni izvori literature (Maltby et all, 2004; Ebbinghaus, 2006; Howse, 2006; OECD, 2006; Bloom et all, 2008).

Hrvatska prati međunarodne promjene, jer sama prolazi kroz demografske strukturne promjene koje će utjecati na ponudu tržišta rada (Vehovec, 2009) i obilježiti životni standard budućih umirovljenika (Nestić i Rašić Bakarić, 2008). Radi se o dva očekivana paralelna procesa promjena na tržištu rada i prilagodbe mirovinskih sustava radi održivosti i primjerenosti mirovina. Međunarodna rasprava o ovim pitanjima naročito je dobila na zamahu nakon 2008. godine kada je izbila svjetska financijska kriza. Ona je uzdrmala sve zemlje OECD-a, te se produbila u ekonomsku krizu koja rezultirala rastom nezaposlenosti i proračunskih deficita te smanjenjem outputa (OECD, 2009). Privatni i javni mirovinski fondovi izgubili su dio svoje vrijednosti u različitim odnosima, ovisno o razlikama portfolio investicija pojedinih mirovinskih fondova. Posljedice krize za stanovništvo su bile različite ovisno o njihovoj dobi, a očekivano su najviše bili pogođeni slojevi starijeg stanovništva u radnoj dobi zbog problema nezaposlenosti (posebno dugotrajne nezaposlenosti) i nepostojanja vremena za prilagodbu na nove uvjete štednje za mirovinu. Gledano daleko u budućnost, a u kontekstu starenja stanovništva te mogućih sljedećih kratkoročnih krugova kriza, održivost i primjerenost mirovina susreću se s rizicima, odnosno izazovima na koje se trebaju naći što bolji odgovori u sadašnjosti. Iluzija je da se rizici investiranja mogu eliminirati, ali je izazov naći rješenje u kojem se rizici mogu smanjiti na najmanju moguću mjeru. Zbog toga logički proizlazi da je diversifikacija rizika povezanih s ostvarivanjem primanja za treću životnu dob optimalna podloga za stratešku kombinaciju različitih vrsta štednje. Strateško promišljanje o budućim primanjima u mirovini suštinski je važno i za državu i za pojedinca. Za državu, jer ona mora postaviti dovoljno siguran, primjeren, financijski održiv i ekonomski efikasan mirovinski sustav. Za pojedinca, jer za održavanje primjerenog životnog standarda u trećoj životnoj dobi se moraju pobrinuti sami i to planirajući cijeli radni vijek.

Nakon više puta ponovljenog izraza *primjerenost* postavljamo pitanje kako definirati što to znači primjerenost mirovina te postoji li jedna ili više definicija? Kada je riječ o mirovinama i općenito štednji za starost upotrebljava se riječ primjerenost, dostatnost ili adekvatnost (engl. adequacy) koja se često veže uz druge subjektivne opise kao što su razumna (engl. reasonable), dostojna (engl. decent) ili pouzdana (engl. reliable) mirovina. Kod primjerenosti mirovina radi se o ocjeni razine zamjene izgubljenog dohotka prelaskom iz rada u mirovinu

koja bi bila politički, ekonomski i socijalno prihvatljiva. Primjerena mirovina izražava stupanj sigurnosti zaštite od rizika siromaštva. Za razliku od primjerene mirovine postoje i primjerena i dostojna mirovinska primanja koja omogućavaju dostojan životni standard u starijoj životnoj dobi (OECD, 1998).

Ne postoji jedinstvena definicija primjerenosti za sve zemlje i za sva vremena. Postoji uži i širi obuhvat primjerenosti, a mjera koje se smatra korisnom za mjerenje primjerenosti je **stopa zamjene**. Stopa zamjene (engl. replacement rate) označava do koje mjere mirovinski sustav tipičnom (prosječnom) radniku omogućava očuvanje svog životnog standarda kada prelazi iz stanja zaposlenosti u mirovinu (EC, 2010a). Najčešće se odnosi na pokazatelj koji mjeri razinu primanja od mirovine kao udio (postotak) u vlastitim primanjima u trenutku umirovljenja ili kao udio u prosječnim primanjima. No, i kod stopa zamjene postoji više definicija. Tako, npr. Zaidi (2010b i 2010c) navodi tri različite definicije stope zamjene:

1. **omjer korisnosti** (engl. benefit ratio): mjeri kretanje relativne vrijednosti prosječne mirovine (ukupna javna potrošnja na mirovine podijeljena brojem umirovljenika) u odnosu na prosječnu plaću (BDP podijeljen s brojem radnih sati);
2. **bruto stopa zamjene** (engl. gross replacement rate): prosječna prva mirovina kao udio u prosječnoj plaći na razini cijelog gospodarstva (unutar toga se podrazumijeva i tzv. **teoretska stopa zamjene**: prosječna prva mirovina (engl. average first pension) kao udio u prosječnoj plaći);
3. **neto stopa zamjene** (engl. net replacement rate): vrijednost primanja u mirovini (penzija), nakon poreza, u usporedbi s razinom primanja tijekom radnog vijeka, nakon poreza i doprinosa.

U ovom istraživanju kao adekvatna mjera primjerenosti mirovina (i općenito primanja u trećoj životnoj dobi) koristila se **neto stopa zamjene**, odnosno omjer vrijednosti prve mirovine u odnosu na zadnju plaću iz radnog odnosa. Neto stope zamjene ovise o:

I održavanju razine **primjerenosti** mirovina iz prvog i drugog stupa mirovinskog osiguranja, što je odgovornost države uz ograničenja fiskalne održivosti;
II održavanju razine **primjerenosti** dodatnih mirovinskih primanja iz dobrovoljne štednje što je odgovornost pojedinca u planiranju životnog standarda za treću životnu dob.

Primjerenost mirovinskih primanja u sadašnjem vremenu (engl. current adequacy) često se uspoređuje s primjerenošću mirovinskih primanja u budućnosti (engl. future adequacy) što je način da se usporedbom predvidi zaostajanje odnosno poboljšanje životnog standarda. S obzirom na to da primjerenost mirovinskih primanja obuhvaća i individualno životno planiranje doprinosa za primanja u mirovini, može se zaključiti kako je za primjerenost ključan doprinos pojedinca koji se brine i aktivno kontrolira vlastitu budućnost (MacDonald, 2010). Čak i samo razmišljanje o tome kako zatvoriti jaz između malih mirovina i željenih mirovinskih primanja koja zadovoljavaju razumnu razinu primjerenosti govori o informiranosti i proaktivnom stavu u pogledu životnog standarda u trećoj životnoj dobi. Razne skupine stanovništva imaju različite percepcije o tome što bi za njih bili

primjerena mirovinska primanja te stoga nema univerzalnog stava o neto stopi zamjene koja bi omogućavala normalan životni standard u trećoj životnoj dobi. Kada to ne bi bilo tako, trebalo bi trebalo definirati što znači 'normalno'. Ekonomisti takve pojmove ne mogu niti žele definirati, pa pribjegavaju definiranju relativnih odnosa uvodeći mjerila kao što su stope zamjene koje posredno upućuju na razinu životnog standarda u mirovini.

Posebno treba istaknuti da definiranje primjerenosti mirovine iz javnog mirovinskog sustava nije rezultat želja ili izbornih obećanja već nju s jedne strane uvjetuje fiskalna održivost, a s druge strane socijalna prihvatljivost. Primjerenost ukupnih mirovinskih primanja je rezultat želja, planova i mogućnosti pojedinaca koja se nadograđuju na mirovine iz javnog mirovinskog sustava.

5. Objektivna predviđanja životnog standarda u trećoj životnoj dobi

Mirovine ostvarene na temelju obveznog mirovinskog osiguranja još su uvijek glavni izvor primanja za umirovljenike, odnosno osobe koje su se u starijoj životnoj dobi povukle s tržišta rada. Stoga se ocjena primjerenosti životnog standarda u trećoj životnoj dobi mora ponajprije oslanjati na procjenu mirovina koje će se ostvariti u obveznom mirovinskom sustavu, a tek se u drugom koraku mogu se uzeti u obzir i ostala primanja. Mirovinski sustav u Hrvatskoj je trenutno u prijelaznom stanju iz sustava u kojem su se mirovinsko osiguranje i isplata mirovina ostvarivali isključivo u javnom mirovinskom sustavu na temelju međugeneracijske solidarnosti (PAYG, pay-as-you-go, sustav) u kombinirani sustav u kojem će se dio mirovine ostaviti u javnom sustavu međugeneracijske solidarnosti, a dio u privatnom, ali obveznom mirovinskom sustavu koji se bazira na individualnoj kapitaliziranoj štednji. Prvi dio sustava naziva se još i prvi mirovinski stup, a drugi dio drugi mirovinski stup. Postoji i treći mirovinski stup, koji se odnosi na privatno dobrovoljno mirovinsko osiguranje u sustavu individualne kapitalizirane štednje. Treći je stup u Hrvatskoj relativno slabo zastupljen, s oko 160 tisuća članova fonda i imovinom od oko 1,5 milijardi kuna početkom 2010. Za usporedbu, drugi, obvezni, mirovinski stup je imao 10 puta više članova i 20 puta veću imovinu. Po svojim se karakteristikama treći mirovinski stup može smatrati privatnom štednjom za starost, po čemu je sličan i nekim drugim oblicima štednje, poput životnog osiguranja za slučaj smrti i doživljenja te u slučaju doživljenja isplata doživotne rente. Trenutno su u Hrvatskoj praktično sve isplaćene mirovine temeljene na mirovinskom osiguranju isključivo u javnom PAYG sustavu, te je tek oko 500 mirovina isplaćeno na temelju kombinirane participacije u prvom i drugom mirovinskom stupu. Međutim, već 2012. godine može se očekivati prvi veći val kombiniranih mirovina, a nakon 2025. godine gotovo sve nove mirovine bit će kombiniranog tipa.

U ovom ćemo dijelu studije predstaviti rezultate procjene budućih primanja umirovljenika u Hrvatskoj. Prvo će se razmotriti moguće buduće mirovine na temelju obveznog mirovinskog osiguranja, a zatim će se procijeniti moguća primanja na temelju privatne štednje. U oba

se slučaju projekcije temelje na skupu pretpostavki za koje vjerujemo da će nam dati realni okvir mogućih budućih gospodarskih kretanja i primanja umirovljenika.

Projekcije budućih mirovinskih i ostalih primanja u trećoj životnoj dobi pretpostavljaju zadržavanje **sadašnjih** zakonskih uvjeta za mirovinsko i ostale oblike osiguranja. Za projekcije su važne **ekonomske pretpostavke** koje definiraju buduće kretanje plaća, prinosa fondova i inflacije. Kako bi se dobio odgovarajući uvid u očekivana primanja, a koja snažno ovise o individualnim karakteristikama osiguranika, bilo je nužno na određeni način kontrolirati različitosti između osiguranika, zbog toga smo odabrali **hipotetske osiguranike/radnike** kojima su pripisane određene karakteristike, a što će nam, vjerujemo, omogućiti dobru ilustraciju budućih primanja umirovljenika u našim projekcijama.

5.1. Pretpostavke

5.1.1. Pretpostavke o budućim umirovljenicima

Za sve današnje osiguranike, a buduće umirovljenike u našim projekcijama pretpostavljamo da će ostvariti 40 godina staža u neprekinutom trajanju, te da će otići u redovnu starosnu mirovinu sa 65 godina starosti. To ujedno znači da promatrani osiguranici započinju svoj neprekinuti radni staž u 25. godini. Početna, nulta, godina u projekcijama je 2009. S obzirom na vrijeme odlaska u mirovinu, razmatramo četiri osobe. Osoba A trenutno ima 25 godina i tek se zapošljava, osoba B trenutno ima 30 godina i 5 godina staža, osoba C ima 35 godina i 10 godina staža, a osoba D 40 godina i trenutačno 15 godina radnog staža.

Valja napomenuti da će rezultati projekcija jednako vrijediti za muškarce i za žene. Naime, iz gornjih pretpostavki proizlazi da se prvi odlazak u mirovinu može očekivati 2035. godine (osoba D), što je vrijeme kada će zakonski uvjeti za umirovljenje u Hrvatskoj biti izjednačeni za žene i muškarce, što znači da će i svi rezultati biti identični bez obzira na spol. U opisu projekcija i njihovih rezultata pojmovi «osiguranici», «radnici» jednako označavaju množinu i ženskih i muških osoba, a koriste se u navedenom obliku isključivo zbog jednostavnosti iako bi se jednako tako mogli koristiti i pojmovi «osiguranice», «radnice» ili kombinacija «osiguranci/e», «radnici/e».

Četiri razmatrane ideal-tipske osobe postavljene su u dvije situacije u pogledu svojih prijašnjih i budućih plaća, a to su:

a) ostvarivanje prosječne neto plaće tijekom cijelog radnog staža;
b) ostvarivanje dvostruke (200 posto) prosječne neto plaće tijekom cijelog radnog staža.

5.1.2. Pretpostavke o makroekonomskom okruženju

Za potrebe projekcija, uzete su slijedeće makroekonomske pretpostavke:

- realni rast prosječnih bruto i neto plaća 2 posto godišnje;
- realni godišnji prinos fonda 3 posto;
- stopa inflacije 0 posto;
- nepromijenjene osobine poreznog sustava.

Pretpostavke o rastu plaća i prinosu fondova vrlo su bliske pretpostavkama u drugim studijama koje su se bavile izračunom budućih mirovina (EC, 2009; Holzmann i Guven, 2009). Pretpostavka o nultoj stopi inflacije na prvi se pogled može činiti problematičnom jer nije vjerojatna u stvarnosti. Međutim, to je vrlo prikladna pretpostavka sa stajališta projekcija. Na taj su način svi budući novčani iznosi izraženi u današnjim cijenama i u današnjoj kupovnoj moći. Zamislimo da nam izračuni pokazuju mirovinu od 10.000 kuna u 2050. godini. Prirodno je pitanje koliko takva mirovina vrijedi u smislu njezine današnje kupovne moći. Da smo pretpostavili inflaciju od npr. 2 posto teško bismo bez kalkulatora i dodatnih izračuna mogli procijeniti njezinu kupovnu moć, jedino bismo pretpostavljali da je to bitno manje od današnjih 10.000 kuna. Za točan izračun sadašnje vrijednosti morali bismo takvu mirovinu diskontirati, bilo samom stopom inflacije, bilo nekom drugom diskontnom stopom. No uz pretpostavku inflacije od 0 posto, sve projicirane vrijednosti zapravo imaju današnju kupovnu moć i stoga su lakše razumljive. Stoga smo ostali kod ove praktične pretpostavke.

U pogledu poreznog sustava, naša pretpostavka uključuje nepromijenjeni omjer između bruto i neto plaće, što je važno kod izračuna neto stopa zamjene. Druga je važna pretpostavka da se mirovine neće oporezivati. Naime, mirovine i umirovljenici uživaju povoljniji porezni tretman, tako da je porezni odbitak za umirovljenike trenutno 3.200 kuna, što znači da se mirovine do toga iznosa ne oporezuju porezom na dohodak. Takav je porezni odbitak trenutačno viši od prosječne mirovine. Ona je u ožujku 2010. godine za starosne mirovine isplaćene prema Zakonu o mirovinskom osiguranju iznosila 2.377,14 kuna. I zbog nekih drugih mogućnosti poreznih odbitaka, mirovine su relativno malo oporezivane. Usporedba ukupnih godišnjih izdataka za mirovine prema financijskom izvještaju HZMO-a, te mase neto mirovine dobivene kao umnožak prosječnih neto mirovina i prosječnog broja umirovljenika sugerira da je prosječno porezno opterećenje mirovina iznosilo oko 3 posto u 2009. godini. Zbog toga smo odlučili zanemariti porez na mirovine, svjesni da će za iznadprosječne mirovine (npr. one koje s dobivene na osnovi iznadprosječnih plaća, poput našeg slučaja sa 200 posto prosječne plaće) ipak biti oporezivane, ali smatramo da to neće bitno utjecati na konačne rezultate i zaključke.

5.1.3. Pretpostavke o zakonskom i institucionalnom okviru

Kao što je ranije spomenuto, u našim projekcijama pretpostavljamo da u cijelom prognostičkom horizontu vrijede postojeća zakonska rješenja. To implicira nekoliko važnih pretpostavki:

- pretpostavljeni budući umirovljenici, hipotetske osobe A i B, obavezno su osigurane u prvom i drugom mirovinskom stupu i na njih se u potpunosti primjenjuju nova pravila za izračun kombiniranih mirovina;
- hipotetske osobe C i D su od 2002. godine osigurane u prvom i drugom mirovinskom stupu, dok su prije toga participirale u jedinstvenom PAYG sustavu. Prilikom izračuna mirovina iz prvog stupa, za razdoblje do 2002. godine na njih se primjenjuju pravila koja vrijede za osiguranike u jedinstvenom sustavu, a od 2002. nadalje pravila koja vrijede za kombinirane osiguranike (prvi i drugi stup);
- u našem modelu nema osoba koje su cijeli radni vijek bile osigurane samo u PAYG sustavu. Na takve bi se osiguranike primjenjivala drugačija pravila izračuna mirovina nego za kombinirane mirovine. Između ostalog, to je posebno važno zbog dodatka na mirovinu koji prema sadašnjim propisima dobivaju samo osiguranici koji su participirali isključivo u PAYG sustavu. Različita pravila izračuna mirovina za osobe osigurane samo u PAYG sustavu i one kombinirane u prvom i drugom mirovinskom stupu dovode do rezultata koji su zbog brojnih razloga teško usporedivi sa hipotetskim slučajevima koje mi razmatramo (osobe A do D). No, inače iznimno važna rasprava o jednakosti «jednostupnih» i «kombiniranih» mirovina, nije predmet ove studije. Najveći broj novih umirovljenika za 15-tak godina primat će mirovinu iz dva obvezna mirovinska stupa i stoga je pri razmatranju mirovina u dugom roku opravdano usredotočiti se na «kombinirane» mirovine;
- za mirovine iz prvog mirovinskog stupa pretpostavlja se zadržavanje sadašnjeg sustava njihove valorizacije i indeksacije "pola-pola" uz inflaciju i rast plaća (kod nas poznato kao švicarska formula usklađivanja mirovina);
- visina mirovine iz drugog stupa ovisi o pretpostavkama o prinosu fondova i mirovinskih društava, o njihovim troškovima, te drugim pretpostavkama, između ostalog o indeksaciji mirovina 100 posto uz inflaciju.

U pogledu institucionalnog uređenja mirovinskog sustava i sustava životnog osiguranja, pretpostavlja se nepromijenjen okvir. Uvedene su o određene pretpostavke koje se u sadašnjoj situaciji mogu smatrati razumnima, a tiču se prvenstveno drugog mirovinskog stupa:

- uzima se obzir mjesečno složeno ukamaćivanje doprinosa za drugi stup;
- radi pojednostavljenja nema troškova društva za upravljanje mirovinskim fondovima (ulaznih naknada i naknada za upravljanje);
- pretpostavlja se isplata doživotne pojedinačne mirovine (bez zajamčenog razdoblja);
- očekivani prinos mirovinskog društva (u fazi isplate mirovine iz drugog stupa) je 2 posto godišnje i to je ukalkulirana kamatna stopa za izračun rente;
- troškovi mirovinskih osiguravajućih društva iznose 5 posto jednokratne uplate;
- koriste se tablice smrtnosti DAV 1994R.

5.1.4. Doživotna renta na osnovi sklapanja životnog osiguranja za slučaj smrti i doživljenja

Nakon procjene iznosa mirovine iz prvog i drugog mirovinskog stupa za hipotetske osobe, uvedene se dodatne pretpostavke koje o očekivanim primanjima u starijoj životnoj dobi. U skladu s očekivanom stopom neto zamjene izračunali smo potreban iznos mjesečne uplate za pojedinačno osiguranje života za slučaj smrti i doživljenja od danas do kraja radnog vijeka (kako bi se u slučaju doživljenja ostvarila doživotna renta u mjesečnom iznosu koji je jednak razlici između očekivane stope neto zamjene i stope zamjene koja se postiže mirovinom). Očekivane stope neto zamjene u trenutku umirovljenja pretpostavljene su na razinama od 50 i 70 posto.

5.2. Rezultati

U skladu s navedenim pretpostavkama, četiri promatrane hipotetske osobe u 2010. godinu ulaze ili s prosječnom neto plaćom od 5.311 kuna iz 2009. godine (što uz postojeće porezne propise daje procijenjenu bruto plaću od 7.500 kn) ili s dvostrukom prosječnom neto plaćom od 10.621 kuna (procijenjena bruto plaća iznosi 17.300).

Rezultati se mogu sažeti u obliku 4 primjera, odnosno 4 tablice od kojih se svaka odnosi na jednu hipotetsku osobu koju razmatramo (osobe A do D) .

5.2.1. Primjer 1 (osoba A)

Osoba stara 25 godina koji tek počinje raditi i nakon 40 godina staža odlazi u punu starosnu mirovinu 2050. godine.

Osoba A, u slučaju da cijeli život prima plaću u iznosu jednakom prosječnoj plaći za cijelo gospodarstvo, može očekivati da će svoju prvu mirovinu iz prvog stupa u 2050. godini primiti u iznosu od oko 2.500 kuna, dok će mu mirovina iz drugog stupa iznositi oko 1.700 kuna, što daje ukupnu mirovinu od oko 4.200 kuna (tablica 5.1.). Možemo podsjetiti da su ovi iznosi izraženi u današnjim cijenama (zbog pretpostavke o stopi inflacije od 0 posto), odnosno u današnjoj kupovnoj moći. Na intuitivnoj razini, to znači da usporedbe „vrijednosti“ takve mirovine s današnjim veličinama (plaća, mirovina, itd.) imaju smisla. Stoga se čini da je takva mirovina «pristojna», barem u usporedbi s današnjima[3]. Procjena da će mirovine u apsolutnom i realnom iznosu s vremenom rasti nije neobična, ona dolazi kao rezultat pretpostavljenog gospodarskog rasta koji dovodi do rasta realnih plaća i realnih prinosa mirovinskih fondova, pa time i do rasta realnih mirovina. Međutim, ako se promatra udio mirovina u plaćama, tada je zaključak nešto drugačiji. Tako bi individualni neto omjer zamjene za osobu A u slučaju kad ona zarađuje prosječnu plaću mogao iznositi

[3] Na to bi mogla upućivati usporedba s prosječnim mirovinama kakve se danas isplaćuju. Prema podacima HZMO-a, prosječna starosna mirovina bez poreza i doprinosa isplaćena prema Zakonu o mirovinskom osiguranju za ožujak 2010. godine iznosila je 2.377,14 kuna.

oko 36 posto u prvoj godini umirovljenja, pri čemu je omjer zamjene za dio mirovine iz prvog stupa 21 posto. To se čini relativno niskim omjerom zamjene, kako s obzirom na međunarodnu praksu, tako i s obzirom na očekivanja umirovljenika izražena u našoj anketi (vidjeti kasnije u studiji). Vrijedi napomenuti da je izravna usporedba s mirovinama koje se danas isplaćuju značajno otežana iz razloga što se današnje isplate mirovina odnose u pravilu na mirovine koje su u cijelosti ostvarene participacijom samo u prvom stupu. Kod izračuna takvih mirovina vrijede drugačija pravila nego za kombinirane mirovine.[4] Ipak, sama usporedba četiri hipotetske osobe iz naših primjere dat će nam dovoljan uvid u trendove u pogledu visine mirovine koji su određeni današnjim pravilima za izračun mirovina i očekivanim gospodarskim kretanjima.

Tablica 5.1. **Projekcije primanja u mirovini za osobu A**

(sadašnja dob 25 godina, godina umirovljenja 2050.)	**neto plaća: 5.311 kn**	**neto plaća: 10.621 kn**
obavezno mirovinsko osiguranje		
mirovina iz I. stupa u godini umirovljenja	2.492,61 kn	3.361,66 kn
neto plaća u godini umirovljenja	11.726,86 kn	23.451,59 kn
individualni omjer zamjene iz I. stupa	**21,3%**	**14,3%**
mirovina iz II. stupa u godini umirovljenja	1.695,91 kn	3.911,90 kn
ukupna mirovina iz I. i II. stupa u godini umirovljenja	4.188,52 kn	7.273,56 kn
individualni omjer zamjene iz I. i II. stupa	**35,7%**	**31,0%**
dodatna štednja za mirovinu – ciljani individualni omjer zamjene 50%		
mjesečna renta temeljem životnog osiguranja	1.674,91 kn	4.452,24 kn
mjesečna premija životnog osiguranja od danas do umirovljenja	615,31 kn	1.635,61 kn
dodatna štednja za mirovinu – ciljani individualni omjer zamjene 70%		
mjesečna renta temeljem životnog osiguranja	4.020,29 kn	9.142,56 kn
mjesečna premija životnog osiguranja od danas do umirovljenja	1.476,93 kn	3.358,68 kn

Izvor: Izračun projektnog tima.

U slučaju da osoba A cijeli život prima dvostruku prosječnu neto plaću, ona bi u prvoj godini umirovljenja (2050. godina) mogla primati mirovinu od oko 7.270 kuna. To bi tada iznosilo oko 31 posto njezine posljednje plaće, što predstavlja individualni omjer neto zamjene (Tablica 5.1.). Međutim, ako se takva mirovina usporedbi s prosječnom neto plaćom u gospodarstvu te godine, ona doseže 62 posto prosječne plaće.

U nastavku pretpostavljamo da osoba A želi prilikom umirovljenja postići individualni omjer zamjene od 50, odnosno 70 posto i da to želi postići ugovaranjem životnog osiguranja u kombinaciji s rentnim osiguranjem. Iznos doživotne rente, zajedno s iznosom mirovine trebao bi osigurati ciljani omjer zamjene. U tablici 5.1. su navedeni potrebni mjesečni iznosi rente za osobu A, te mjesečni iznos premije životnog osiguranja uz pretpostavku da se osiguranje ugovori danas i plaća do kraja radnog vijeka. U slučaju da osoba A prima prosječnu plaću i da prilikom umirovljenja želi imati ukupna primanja u iznosu 50 posto

[4] Uzimajući u obzir sva ograničenja usporedbe, ipak se može upozoriti da su umirovljenici koji odlaze u mirovinu po pravilima koja vrijede za „jednostupni“ sustav trenutno u povoljnijem položaju u pogledu visine mirovine od osoba iz „kombiniranog“ osiguranja. Tako se može navesti primjer osobe koja je cijeli život primala prosječnu plaću, uz staž od 40 godina koji je ostvaren isključivo u prvom mirovinskom stupu i uz odlazak u punu starosnu mirovinu u 2010. godini. Takva bi osoba trebala imati mirovinu od 2.350 kuna, uz poseban dodatak od 27 posto mirovine, što iznosi 630 kuna i što daje ukupnu mirovinu od 2.980 kuna, uz omjer neto zamjene od oko 56 posto. Razmatranje uzroka svih razlika između «jednostupnih» i «kombiniranih» mirovina nije predmet ove studije, pa se ovdje neće posebno razmatrati.

svoje plaće, ona bi trebala svaki mjesec uplaćivati, povrh obveznog mirovinskog osiguranja, i 615 kuna za životno osiguranje. Za postizanje istog individualnog omjera zamjene za osobu A s dvostrukom neto plaćom, mjesečna premija iznosi oko 1.640 kuna. Više nego dvostruko veća premija u usporedbi s istom takvom osobom, ali s prosječnom plaćom, odražava činjenicu da je individualni omjer zamjene na temelju mirovina nešto manji za osobu s većom plaćom. Posebno je to uočljivo za mirovine iz prvog mirovinskom stupa, gdje osoba s prosječnom plaćom može očekivati individualni omjer zamjene od oko 21 posto, a osoba s dvostrukom prosječnom plaćom od oko 14 posto. To upućuje na zaključak da sadašnja pravila za određivanje osnovne mirovine (dio mirovine koji se isplaćuje iz prvog stupa za osobe koje primaju kombinirane mirovine) u sebi sadrže snažne elemente solidarnosti. Tako će raspon osnovne mirovine biti znatno manji od raspona plaća što će za posljedicu imati individualni omjer zamjene koji je za osobe s relativnom visokim plaćama manji nego za osobe s prosječnim plaćama, dok je za osobe s relativno niskim plaćama on viši od osoba s prosječnim plaćama. Drugim riječima, moglo bi se reći da će osobe s nižim plaćama relativno bolje proći u pogledu mirovina iz prvog stupa nego osobe s višim plaćama, barem u usporedbi s visinom plaće, odnosno iznosom doprinosa koji su prikupljeni iz plaća tijekom radnog vijeka.

Potreban iznos mjesečne premije životnog osiguranja u slučaju da osoba A prilikom umirovljenja želi postići omjer zamjene od 70 posto diže se na oko 1.480 kuna u slučaju da ona prima prosječnu plaću, odnosno oko 3.360 kuna u slučaju da prima dvostruko višu plaću. U prvoj godini osiguranja, premija bi iznosila oko 27 posto neto plaće u slučaju prosječne plaće, odnosno 31 posto u slučaju dvostruke prosječne plaće. S obzirom da je iznos premije u skladu s pretpostavkama nepromijenjen tijekom cijelom razdoblja štednje, dok se za plaće pretpostavlja kontinuirani rast, udio premije u plaći s vremenom pada. U ovom slučaju, u godini prije umirovljenja taj udio iznosi oko 13 posto u slučaju prosječne plaće i oko 14 posto u slučaju dvostruko veće plaće.

Usprkos padajućem udjelu premije u plaći, može se ocijeniti da je potreban iznos štednje u obliku životnog osiguranja relativno visok. Zato se može ocijeniti da će uz nepromijenjene parametre mirovinskog osiguranja biti potrebno izuzetno snažno individualno uključivanje u neki oblik dugoročne štednje ako se želi ostvariti omjer zamjene od 70 posto. Potreban napor, odnosno udio štednje u plaći, je to veći što je veća plaća jer je omjer zamjene za mirovinska primanja manji za osobe s visokom plaćom, pa više toga treba nadoknaditi dobrovoljnom štednjom. Ne treba zaboraviti da ovdje pretpostavljamo da osoba A počinje štedjeti odmah pri prvom zapošljavanju, i da će štedjeti tj. uplaćivati životno osiguranje cijeli svoj radni vijek, dakle 40 godina. U stvarnom svijetu malo je osoba koje će početi štedjeti odmah prilikom zapošljavanja.

5.2.2. Primjer 2 (osoba B)

Osoba stara 30 godina, trenutno ima 5 godina staža, a nakon 40 godina staža odlazi u punu starosnu mirovinu (2045. godine).

Tablica 5.2. **Projekcije primanja u mirovini za osobu B**

(sadašnja dob 30 godina, godina umirovljenja 2045.)	**neto plaća: 5.311 kn**	**neto plaća: 10.621 kn**
obavezno mirovinsko osiguranje		
mirovina iz I. stupa u godini umirovljenja	2.297,38 kn	3.124,25 kn
neto plaća u godini umirovljenja	10.621,38 kn	21.240,83 kn
individualni omjer zamjene iz I. stupa	**21,6%**	**14,7%**
mirovina iz II. stupa u godini umirovljenja	1.401,71 kn	3.233,28 kn
ukupna mirovina iz I. i II. stupa u godini umirovljenja	3.699,09 kn	6.357,53 kn
individualni omjer zamjene iz I. i II. stupa	**34,8%**	**29,9%**
dodatna štednja za mirovinu – ciljani individualni omjer zamjene 50%		
mjesečna renta temeljem životnog osiguranja	1.611,60 kn	4.262,89 kn
mjesečna premija životnog osiguranja od danas do umirovljenja	729,87 kn	1.930,60 kn
dodatna štednja za mirovinu – ciljani individualni omjer zamjene 70%		
mjesečna renta temeljem životnog osiguranja	3.735,88 kn	8.511,05 kn
mjesečna premija životnog osiguranja od danas do umirovljenja	1.691,92 kn	3.854,52 kn

Izvor: Izračun projektnog tima.

Osoba B je u usporedbi s osobom A starija pet godina, ali su im ostale karakteristike iste. Stoga ne čudi da su im individualni omjeri zamjene za mirovine iz obveznog mirovinskog osiguranja u prvoj godini umirovljenja slični (tablica 5.2.). Ipak, vrijedi primijetiti da su individualni omjeri zamjene iz prvog stupa ipak nešto malo veći kod osobe B nego kod osobe A. U slučaju prosječne plaće, ovaj omjer zamjene za osobu B iznosi 21,6 posto, a za osobu A 21,3 posto, a slična razlika postoji i u slučaju dvostruke prosječne plaće. Iako se radi o relativno malim razlikama, one indiciraju da sadašnja pravila izračuna mirovina iz prvog stupa (osnovna mirovina) dovode do nešto nižih omjera zamjene kako vrijeme odmiče, uz sve druge uvjete nepromijenjene. Razlog tome je valorizacija osnovnih mirovina pola-pola uz rast plaća i inflaciju.

Može se spomenuti da se zbog sadašnjih pravila indeksacije mirovina (pola-pola uz rast plaća i inflaciju za mirovine iz prvog stupa, te samo uz inflaciju za mirovine iz drugog stupa) udio mirovina prilikom isplate u prosječnoj plaći u gospodarstvu s vremenom smanjuje. Tako bi početni omjer zamjene za osobu B u slučaju kada ona pretpostavljeno prima prosječnu neto plaću mogao iznositi oko 35 posto u prvog godini umirovljenja, 2045. godine (tablica 5.2.). No, uz pretpostavljena ekonomska kretanja i pravila indeksacije, do 2050. bi se udio mirovine takve osobe B u prosječnoj plaći te godine mogao smanjiti na

oko 33 posto, što znači da bi on 2050. godine bio niži nego individualni omjer zamjene za sličnu osobu A koja će tada odlaziti u mirovinu uz omjer zamjene od oko 36 posto.[5]

U slučaju da osoba B želi u prvoj godini umirovljenja postići omjer zamjene za sva svoja primanja u iznosu od 50 ili 70 posto posljednje plaće, potreban mjesečni iznos štednje u obliku životnog osiguranja bit će nešto veći nego za osobu A. Potrebna mjesečna premija iznosit će oko 730 kuna ako je osoba B primala prosječnu plaću cijeli radni vijek, dok je taj iznos za usporedivu osobu A bio oko 620 kuna (tablice 5.1. i 5.2.). Glavni razlog tome kraće je vrijeme štednje. Naime, osoba A će štedjeti idućih 40 godina, a osoba B idućih 35 godina. U slučaju da osoba B želi postići individualni omjer zamjene od 70 posto, mjesečni iznosi štednje u obliku premije osiguranja rastu na gotovo 1.700 kuna ako se to odnosi na osobu s prosječnom plaćom, odnosno gotovo 3.900 kuna ako se odnosi na osobu s dvostruko većom plaćom, što u prvoj godini uplate premije (tj. 2010. godini) iznosi oko 32, odnosno 36 posto neto plaće. Kako je iznos premije fiksan, a za plaće se pretpostavlja rast od 2 posto godišnje, udio štednje u plaći se s vremenom smanjuje, ali se svejedno radi o vrlo visokim potrebnim iznosima štednje.[6]

5.2.3. Primjer 3 (osoba C)

Osoba stara 35 godina, trenutno ima 10 godina staža, a nakon 40 godina staža odlazi u punu starosnu mirovinu (2040. godine).

Hipotetska osoba C trenutno ima 10 godina staža, što znači da je počela raditi 2000. godine, a mirovinsko osiguranje tada je bilo organizirano samo u javnom PAYG sustavu. Nakon dvije godine, od 2002. nadalje, osoba C ostvaruje mirovinsko osiguranje kroz dva obvezna stupa u skladu s provedenom mirovinskom reformom. Promjene u mirovinskom osiguranju koje su utjecale i na osobu C, utjecale su i na izračun njezine starosne mirovine. Ukupna je mirovina zbroj mirovine iz prvog i drugog stupa, međutim, mirovina iz prvog stupa se u ovom slučaju obračunava kao zbroj dva dijela, odnosno računa se putem dva različita obračuna. Za vrijeme provedeno u javnom mirovinskom sustavu do 2002. godine (prije uvođenja drugog stupa) primjenjuje se jedan način izračuna pripadajuće mirovine, a za vrijeme participacije u prvom stupu (javnom PAYG sustavu) nakon 2002. godine koristi se drugi način izračuna mirovine. Za vrijeme provedeno u drugom stupu očekivana mirovina se izračunava jednako za sve osobe koje su u njemu participirale.

[5] Može se zapaziti da u pravilu promatramo individualni omjer zamjene kao omjer prve mirovine u odnosu na posljednju plaću promatrane osobe. Međutim, tijekom vremena mirovina promatrane osobe raste prema pravilima za indeksiranje mirovina. Posljednja plaća za tu osobu se, naravno, ne mijenja. Međutim, možemo pretpostaviti da bi plaće promatrane osobe rasla po istoj stopi kao i prosječna plaća u gospodarstvu. Tako je za svaku godinu moguće izračunati alternativni omjer zamjene kao očekivani iznos mirovine u odnosu na očekivanu plaća za promatranu osobu. Uz sadašnje mirovinske propise, proizlazi da će se takav alternativni omjer zamjene nakon ulaska u mirovinu postupno smanjivati za sve umirovljenike.

[6] Treba zapaziti da se i ukupan omjer zamjene s vremenom smanjuje. Kod mirovina to je zbog pravila njihovog indeksiranja koji dovode do rasta mirovina koji je sporiji od rasta plaća. Kod mjesečne doživotne rente temeljem životnog osiguranja izračun je napravljen uz pretpostavku fiksnog iznosa rente što dovodi do opadanja udjela rente u prosječnoj plaći u gospodarstvu. To ujedno znači da se ciljani omjer zamjene odnosi samo na prvu godinu ostvarivanja mirovine i rente. Može se očekivati da će ukupna primanja umirovljenika u takvoj situaciji rasti sporije od prosječnog rasta plaća u gospodarstvu.

Očekivani individualni omjer zamjene za mirovinu iz prvog stupa za osobu C je nešto veći nego za osobe A i B. Uz pretpostavku zarade prosječne plaće ovaj bi omjer mogao iznositi nešto manje od 23 posto, a uz pretpostavku dvostruke prosječne plaće oko 16 posto (tablica 5.3.). Nešto povoljniji omjer zamjene za mirovine iz prvog stupa u odnosu na osobe A i B rezultat je već ranije spomenute formule valorizacije, ali i nešto povoljnijeg tretmana mirovina iz «starog» sustava u odnosu na izračun kombiniranih mirovina. Ipak ukupan individualni omjer zamjene za mirovine iz prvog i drugog stupa iznosi 35, odnosno 30 posto uz prosječene, odnosno dvostruke prosječne plaće. Naime, zbog kraćeg vremena participacije u drugom stupu, mirovina iz drugog stupa je nešto manja nego kod osoba A i B, tako da je u zbroju mirovina iz prvog i drugog stupa, ukupan omjer zamjene približno jednak za sve naše hipotetske osobe.

Tablica 5.3. **Projekcije primanja u mirovini za osobu C**

(sadašnja dob 35 godina, godina umirovljenja 2040.)	**neto plaća: 5.311 kn**	**neto plaća: 10.621 kn**
obavezno mirovinsko osiguranje		
mirovina iz I. stupa u godini umirovljenja	2.170,04 kn	3.074,79 kn
neto plaća u godini umirovljenja	9.620,11 kn	19.238,47 kn
individualni omjer zamjene iz I. stupa	**22,6%**	**16,0%**
mirovina iz II. stupa u godini umirovljenja	1.177,40 kn	2.715,86 kn
ukupna mirovina iz I. i II. stupa u godini umirovljenja	3.347,44 kn	5.790,65 kn
individualni omjer zamjene iz I. i II. stupa	**34,8%**	**30,1%**
dodatna štednja za mirovinu – ciljani individualni omjer zamjene 50%		
mjesečna renta temeljem životnog osiguranja	1.462,62 kn	3.828,58 kn
mjesečna premija životnog osiguranja od danas do umirovljenja	837,94 kn	2.193,41 kn
dodatna štednja za mirovinu – ciljani individualni omjer zamjene 70%		
mjesečna renta temeljem životnog osiguranja	3.386,64 kn	7.676,28 kn
mjesečna premija životnog osiguranja od danas do umirovljenja	1.940,22 kn	4.397,77 kn

Izvor: Izračun projektnog tima.

U slučaju ugovaranja dodatne štednje za mirovinu, osoba C će morati plaćati veću mjesečnu premiju nego osobe A i B. Naime, zbog kraćeg pretpostavljenog vremena štednje u životnom osiguranju, mjesečna premija osiguranja u cilju postizanja takve rente koja bi ukupni omjer zamjene podigne na 50, odnosno 70 posto je veća nego kod osoba A i B. Na primjer, u cilju postizanja ukupnog omjera zamjene od 50 posto, osoba C koja prima prosječnu plaću morala bi ugovoriti mjesečnu premiju od oko 840 kuna koju bi plaćala sljedećih 30 godina.

5.2.4. Primjer 4 (osoba D)

Osoba stara 40 godina, trenutačno ima 15 godina staža, a nakon 40 godina staža odlazi u punu starosnu mirovinu (2035. godine).

Osoba D je najstarija osoba u našim primjerima. Ona je počela raditi 1995. godine, 7 je godina participirala u «starom» PAYG sustavu i odlazi u mirovinu ranije od ostalih, 2035. godine. Individualni omjer zamjene za ukupnu mirovinu za osobu D je sličan kao kod ostalih osoba, 35 posto u slučaju kada je plaća tijekom radnog vijeka bila jednaka prosječnoj

plaći u gospodarstvu, te 31 posto ako je takva osoba ima dvostruku prosječnu plaću (tablica 5.4.). No, u usporedbi s ostalima, osoba D ima nešto viši omjer zamjene koji je ostvaren iz prvog stupa, a nešto niži iz drugog stupa.

Potreban iznos dodatne štednje za mirovinu s kojim se počinje danas, a s ciljem povećanja individualnog omjera zamjene na 50 ili 70 posto, je u slučaju osobe D iznimno visok. Naime, osoba D ima najkraće razdoblje štednje, tako da je iznos premije životnog osiguranja relativno visok. Na primjer, on iznosi više od 5.000 kuna mjesečno za hipotetsku osobu D koja zarađuje dvostruku prosječnu plaću, što je gotovo 50 posto neto plaće. Za takvu se štednju nakon umirovljenja 2035. godine pa do smrti može očekivati mjesečna renta u iznosu od oko 6.800 kuna.

Tablica 5.4. **Projekcije primanja u mirovini za osobu D**

(sadašnja dob 40 godina, godina umirovljenja 2035.)	**neto plaća: 5.311 kn**	**neto plaća: 10.621 kn**
obavezno mirovinsko osiguranje		
mirovina iz I. stupa u godini umirovljenja	2.136,77 kn	3.278,31 kn
neto plaća u godini umirovljenja	8.713,23 kn	17.424,88 kn
individualni omjer zamjene iz I. stupa	**24,5%**	**18,8%**
mirovina iz II. stupa u godini umirovljenja	915,56 kn	2.111,90 kn
ukupna mirovina iz I. i II. stupa u godini umirovljenja	3.052,33 kn	5.390,21 kn
individualni omjer zamjene iz I. i II. stupa	**35,0%**	**30,9%**
dodatna štednja za mirovinu – ciljani individualni omjer zamjene 50%		
mjesečna renta temeljem životnog osiguranja	1.304,29 kn	3.322,22 kn
mjesečna premija životnog osiguranja od danas do umirovljenja	974,94 kn	2.483,33 kn
dodatna štednja za mirovinu – ciljani individualni omjer zamjene 70%		
mjesečna renta temeljem životnog osiguranja	3.046,93 kn	6.807,20 kn
mjesečna premija životnog osiguranja od danas do umirovljenja	2.277,55 kn	5.088,31 kn

Izvor: Izračun projektnog tima.

5.2.5. Usporedba primjera 1-4 (osobe A-D)

Paralelni prikaz rezultata za sve četiri osobe pomoći će nam u sažimanju glavnih rezultata projekcija. Slika 5.1. u svom lijevom dijelu pokazuje da su projicirani omjeri zamjene za ukupne mirovine za sve hipotetske osobe s prosječnom plaćom u prvoj godini umirovljenja približno jednaki i iznose oko 35 posto. Pritom je udio mirovina iz prvog stupa veći za osobe koje su duže participirale u prvom stupu prije reforme, odnosno kraće su participirale u drugom mirovinskom stupu (osobe C i D). Ista se ova pravilnost može uočiti i uz pretpostavku da osobe primaju dvostruku prosječnu plaću tijekom radnog vijeka, ali je ukupan omjer zamjene niži, 30-31 posto. Uzrok takvog nižeg omjera zamjene leži u mirovinama iz prvog stupa. Naime, osnovna mirovina koju daje prvi stup u sebi ima ugrađene mehanizam relativno snažne redistribucije, odnosno solidarnosti. U odnosu na plaću koja se tijekom života ostvaruje, osnovna mirovina će biti relativno niža za osobe s većim plaćama nego što bi to bio slučaj za osobe s niskim plaćama.

Slika 5.1. **Projekcija mirovinskih primanja za osobe s prosječnom i dvostrukom prosječnom plaćom – individualni neto omjeri zamjene u prvoj godini umirovljenja**

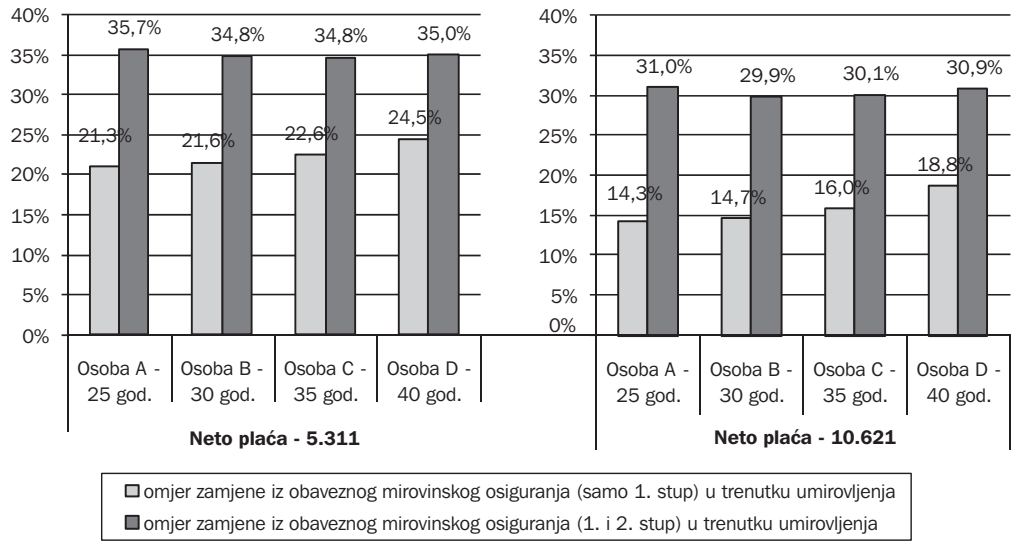

Izvor: Izračun projektnog tima.

Može se isto tako uočiti da je omjer zamjene za mirovine iz drugog stupa (razlika u visini stupaca koji pokazuju ukupan omjer zamjene i omjer zamjene za prvi stup na slici 5.1.) čak i nešto veći kod osoba s dvostrukom neto plaćom nego kod osoba s prosječnom plaćom. Naime, zbog progresivnosti poreznog sustava, osoba s dvostrukom prosječnom neto plaćom ima bruto plaću koja je više nego dvostruko veća od prosječne bruto plaće. Zbog toga su i uplate doprinosa za mirovinsko osiguranje više nego dvostruko veće nego u slučaju osoba s prosječnom neto plaćom. Takvim višim uplatama drugi stup akumulira relativno veću imovinu, pa je i mirovina za takve osobe veće. Međutim, razlika u individualnom omjeru zamjene za mirovine iz drugog stupa nije dovoljna da kompenzira relativno niže mirovine iz prvog stupa, tako da je ukupan omjer zamjene za osobe s iznadprosječnim plaćama nešto niži nego za osobe s prosječnim plaćama.

Omjer zamjene za mirovine iz drugog stupa očekivano je veći za osobe koji su cijeli radni vijek participirale u drugom stupu (osobe A i B), u odnosu na osobe koje imaju kraće vrijeme participacije (osobe C i D).

Ovako se stanje odražava i na potrebnu štednju u slučaju da postoji neki unaprijed zadani omjer zamjene, odnosno omjer ukupnih primanja u mirovini i plaće koja je ostvarena ranije. Za osobe s prosječnim plaćama i omjerom zamjene za mirovine od oko 35 posto, to znači da bi se ostali dio trebao nadoknaditi privatnom štednjom, na primjer životnim osiguranjem. Uz ciljani omjer zamjene za sva primanja od 50 posto, to bi značilo da 15 posto mora doći od rente, a uz ciljani omjere zamjene od 70 posto, čak 35 posto se mora ostvariti temeljem rente. Relativni iznosi koje mora osigurati renta još su veći u slučaju kada

osoba prima iznadprosječnu plaću. Slika 5.2. prikazuje potrebne iznose štednje (premija osiguranja) i rente.

Kako se pretpostavlja da se štednja ugovara danas, jasno je da će osobe koje imaju kraće vrijeme do mirovine morati ugovoriti više iznose štednje kako bi mogli doživotno primati rentu u željenom iznosu. Ti iznosi štednje/premije mogu biti relativno visoki u odnosu na sadašnju plaću. Za osobu D s prosječnom plaćom za ostvarivanje ciljanog omjera zamjene za sva primanja u mirovini od 50 posto, mjesečni iznos premije bi mogao iznositi 975 kuna, što je oko 18 posto današnje plaće. Kako se očekuje rast plaća u budućnosti, teret plaćanja premije bi se s vremenom smanjivao, ali je on svejedno relativno visok. Za usporedbu u ovom slučaju možemo promotriti osobu A s prosječnom plaćom, čiji je potreban iznos štednje 615 kuna, što je nešto manje od 12 posto današnje plaće te osobe. Za osobu A se pretpostavlja da će štedjeti 40 godina, a osoba D 25 godina. Općenito, teret štednje/premije to je manji što se ranije počne štedjeti, ali je ukupno vrijeme štednje veće.

Slika 5.2. **Projekcija štednje u radnom vijeku i rente u mirovini za osobe s prosječnom i dvostrukom prosječnom plaćom s ciljem postizanja omjera zamjene od 50% i 70%**

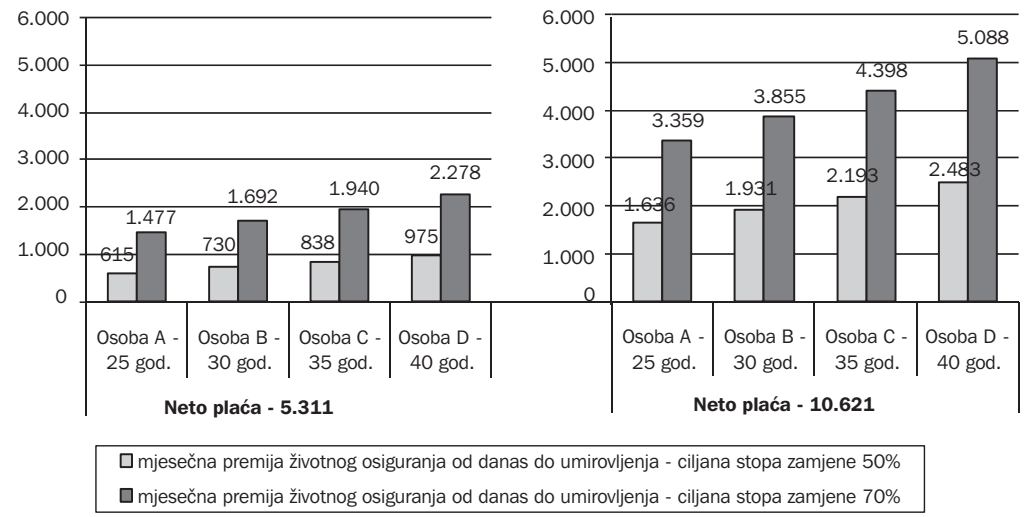

Izvor: Izračun projektnog tima.

Rezultati isto tako sugeriraju da će se individualni omjer zamjene od 70 posto teško postići uz postojeće parametre sustava obveznog mirovinskog osiguranja, naročito za osobe s visokim plaćama. Hipotetska osoba D, uz pretpostavku da prima neto plaću dvostruko veću od državnog prosjeka, trebala bi ugovoriti mjesečno plaćanje premije životnog osiguranja u iznosu od preko 5.000 kuna koji će plaćati tijekom sljedećih 25 godina kako bi u trenutku umirovljenja imala ukupna primanja u visini 70 posto svoje posljednje plaće. Takva je premija gotovo 50 posto sadašnje plaće osobe D. Istina, omjer premije i plaće s vremenom bi se smanjivao zbog rasta plaća, pa bi za našu pretpostavljenu osobu D on pao na ispod 30 posto u posljednjoj godina plaćanja premije, odnosno u godini prije umirovljenja. No, bez obzira na to, u realnim je okolnostima teško je očekivati spremnost na tako visok iznos kontinuirane mjesečne štednje koji bi garantirao omjer neto zamjene od 70 posto.

6. Percepcije stanovnika Hrvatske u pogledu štednje za treću životnu dob

U nastavku slijedi prikaz rezultata istraživanja provedenog na slučajnom i reprezentativnom uzorku stanovnika Republike Hrvatske starijih od 15 godina koji su ili aktivni (zaposleni i nezaposleni) ili umirovljeni. Učenici i studenti nisu dio ove populacije. Uzorak je stratificiran s obzirom na županiju, spol, dob te zaposlenost odnosno nezaposlenost (prilog III – tablica A.1.). Iz toga slijedi da se podaci dobiveni ovom anketom mogu generalizirati na populaciju.

U uzorku je ukupno 1.007 ispitanika od čega 608 (60 posto) aktivnih i 399 (39,6 posto) umirovljenika. Među umirovljenicima ima 45,4 posto muškaraca i 54,6 posto žena. Njihova je prosječna dob 66 godina života. Među aktivnim ispitanicima je 52,1 posto muškaraca i 47,9 posto žena. Od 100 posto aktivnih ispitanika, 10,5 posto ih je nezaposleno. Prosječna dob aktivnih ispitanika je 42 godine.

Istraživanjem se željelo ispitati stavove navedene populacije o štednji za mirovinu. Za ove potrebe projektni tim Ekonomskog instituta, Zagreb je sastavio vlastitu anketu u dvije paralelne forme - za aktivne i za umirovljenike (prilozi I i II). Anketiranje je provedeno telefonski u razdoblju od 1. rujna do 1. listopada 2010. godine korištenjem baze slučajno odabranih telefonskih brojeva fiksne telefonije. Anketiralo se od 12:00 do 20:00 sati kako bi se osigurao reprezentativan uzorak svih traženih skupina.

Rezultati u nastavku su prikazani za aktivne i umirovljene ispitanike zasebno kako bi se temeljem statistički značajnih razlika, ako one postoje, moglo zaključivati o smjeru promjene njihovih stavova.

6.1. Informiranost o štednji za mirovinu

Stanovnici Hrvatske su općenito slabo informirani o mogućim oblicima štednje za mirovinu. Slika 6.1. prikazuje da na skali od 1 do 5 aktivni svoju informiranost ocjenjuju prosječnom ocjenom 2,8, a umirovljeni prosječnom ocjenom 2,5. Iako su aktivni nešto bolje informirani, važno je reći da se oba prosjeka nalaze na donjoj polovici skale, što upućuje na nižu informiranost.

Slika 6.1. **Procjena vlastite informiranosti**

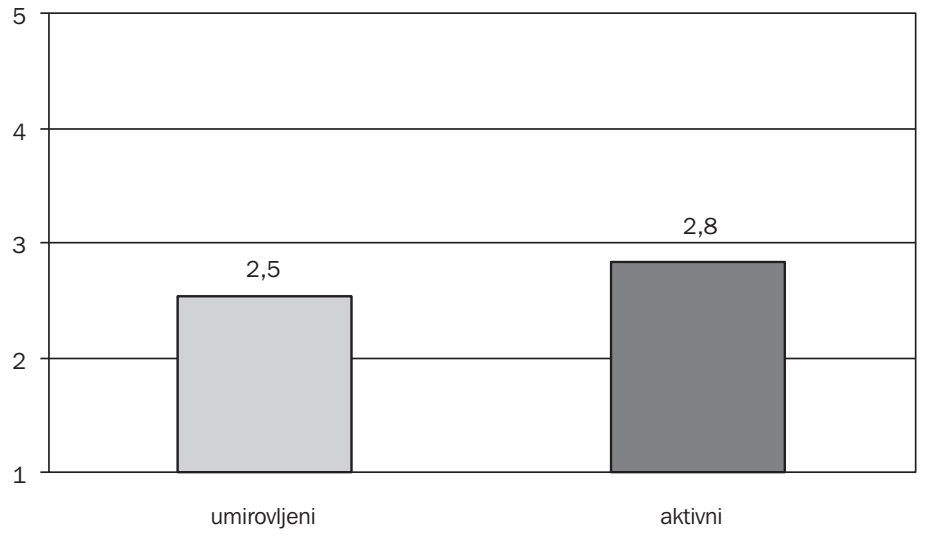

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.

Znatan postotak aktivnih, te naročito umirovljenih ispitanika uopće ne poznaje neke od mogućih oblika štednje za mirovinu (slika 6.2.). Najniži je stupanj informiranosti o dobrovoljnom mirovinskom osiguranju (3. stup) i investicijskim fondovima, koje ne poznaje između 23 posto i 24 posto aktivnih. Čak 49 posto umirovljenika ne poznaje investicijske fondove kao oblik štednje, dok za mirovinske fondove ovaj podatak nismo mjerili na umirovljenicima s obzirom da su već u mirovini i više nemaju mogućnost takve štednje. Između 10 i 14 posto aktivnih, te između 32 i 35 posto umirovljenika ne poznaje stambenu štednju, dionice društava koja kotiraju na burzi, te životno osiguranje. U posljednjoj skupini, među najpoznatijim oblicima štednje su dodatne nekretnine, bankovni depoziti i gotovina. Ove oblike ne poznaje između 3 i 5 posto aktivnih, te 10 i 13 posto umirovljenika. Statistički značajno više umirovljenika u odnosu na aktivne ne poznaje na slici 6.2. crvenim zaokružene oblike štednje. Drugim riječima, aktivni u značajno većoj mjeri u odnosu na umirovljene poznaju sve oblike štednje. No, to je i logično obzirom na činjenicu da pojedini oblici štednje za mirovinu nisu ni postojali u Hrvatskoj kada su današnji umirovljenici bili aktivni.

Slika 6.2. **Postotak ispitanika koji uopće ne poznaju navedene oblike štednje za mirovinu**

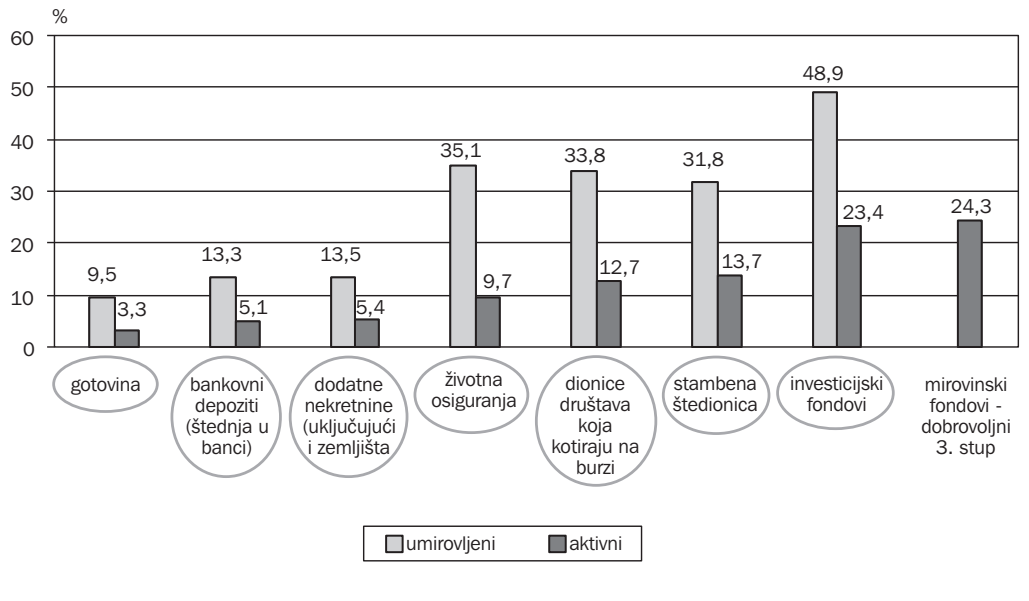

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.

U skladu s niskom informiranošću daljnji rezultati upućuju na pasivnost stanovnika Hrvatske u korištenju različitih kanala informiranja o mogućim oblicima štednje za mirovinu (slika 6.3.). Za sve kanale informiranja, bilo to putem televizije, rodbine i prijatelja, novina, interneta, banaka, poslodavaca ili poslovnog savjetnika, prosjeci aktivnih i umirovljenika se nalaze na donjoj polovici skale. To znači da hrvatski stanovnici nisu aktivni u traganju za informacijama o mogućim oblicima štednje za mirovinu. No, moglo bi se također zaključiti i da poslodavci, savjetnici, banke i drugi također nisu aktivni u pružanju tih informacija onima kojima su potrebne. U nešto većoj mjeri se ispitanici informiraju putem televizije, putem rodbine i prijatelja, te putem novina. Aktivni sve kanale informiranja osim televizije i poslovnog savjetnika koriste u statistički značajno većoj mjeri u odnosu na umirovljene.

Slika 6.3. **Korištenje pojedinih kanala informiranja**

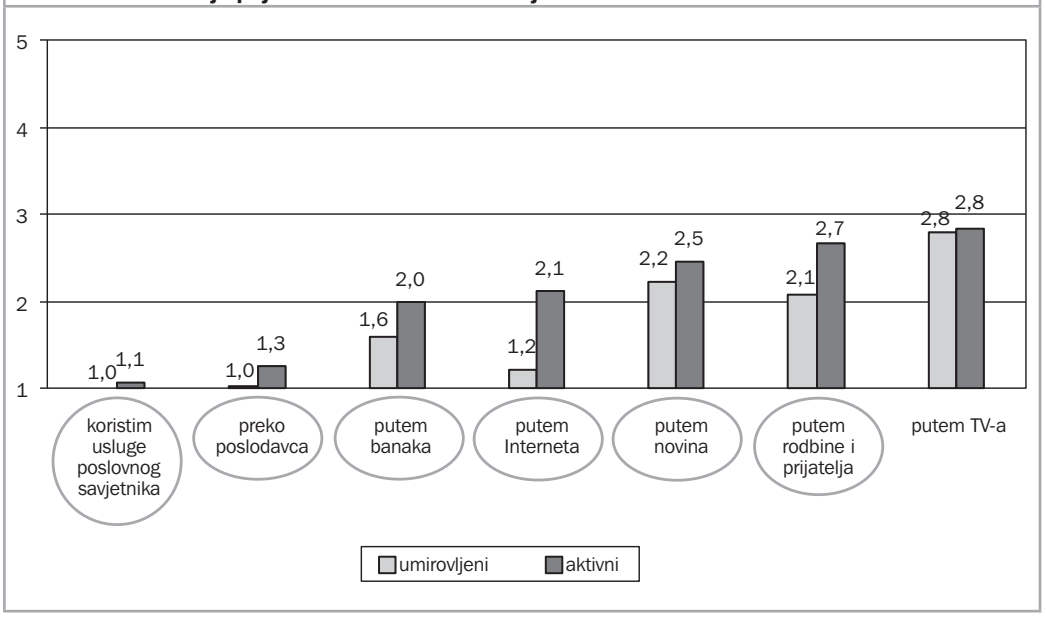

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.

6.2. Dosadašnja i planirana štednja

Ispitanike smo pitali o njihovoj dosadašnjoj štednji, a zatim i o planovima za štednju u idućih 5 godina. Iz slike 6.4. vidljivo je da su aktivni do sada najviše štedjeli u gotovini, bankovnim depozitima i životnim osiguranjima, njih između 39 i 46 posto. Nešto manje ih je štedjelo u stambenim štedionicama, dionicama i dodatnim nekretninama, između 23 i 24 posto. Najmanje su štedjeli u mirovinskim i investicijskim fondovima, između 12 i 15 posto. Dosadašnja štednja umirovljenika prikazuje slične trendove, iako u statistički značajno manjem postotku za sve označene oblike štednje. Zanimljivo je da se umirovljenička dosadašnja štednje od štednje aktivnih ne razlikuje značajno kada su u pitanju bankovni depoziti, dionice i investicijski fondovi.

Faktorska analiza glavnih komponenti s varimax rotacijom pokazuje da se mjereni oblici štednje za aktivne ispitanike grupiraju u 3 faktora koja smo mi označili sljedećim nazivima:

- klasična štednja (bankovni depoziti, gotovina i nekretnine);
- rizična štednja (investicijski fondovi i dionice);
- ciljana štednja (mirovinski fondovi, životna osiguranja i stambena štednja).

Usmjerimo li se na treći navedeni faktor, regresijska analiza ($F=34,12$, $p<0,01$) pokazuje da, osim informiranosti, ispitanikovu dosadašnju štednju u značajnoj mjeri predviđaju sljedeće socio-demografske varijable: spol, dob i primanja. Točnije, mlađe žene viših osobnih primanja koje su informiranije bit će sklonije štedjeti u ciljanim oblicima štednje. Ove varijable objašnjavaju 19 posto varijance dosadašnje štednje.

Slika 6.4. **Postotak ispitanika koji su do sada štedjeli u navedenim oblicima**

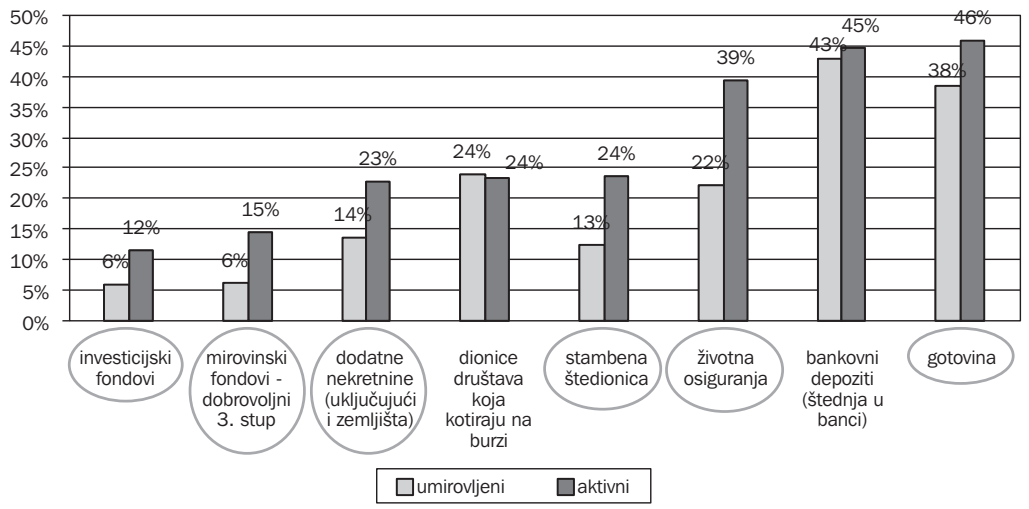

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.

Slika 6.5. prikazuje planove ispitanika za štednju u idućih 5 godina. Općenito, ispitanici imaju prilično nisko izražene planove za štednju s obzirom da su prosjeci u donjem dijelu skale od 1 do 5. Aktivni planiraju u svim oblicima osim u investicijskim fondovima štedjeti više u odnosu na umirovljene. Aktivni najviše planiraju štedjeti u životnim osiguranjima, bankovnim depozitima i gotovini. Nešto manje planiraju štedjeti u dodatnim nekretninama, mirovinskim fondovima, stambenim štedionicama i dionicama, a gotovo nimalo u investicijskim fondovima. Umirovljenici u najvećoj mjeri planiraju štedjeti u bankovnim depozitima i gotovini, a tek vrlo malo ili nikako u svim ostalim oblicima.

Slika 6.5. **Planovi za štednju u idućih 5 godina**

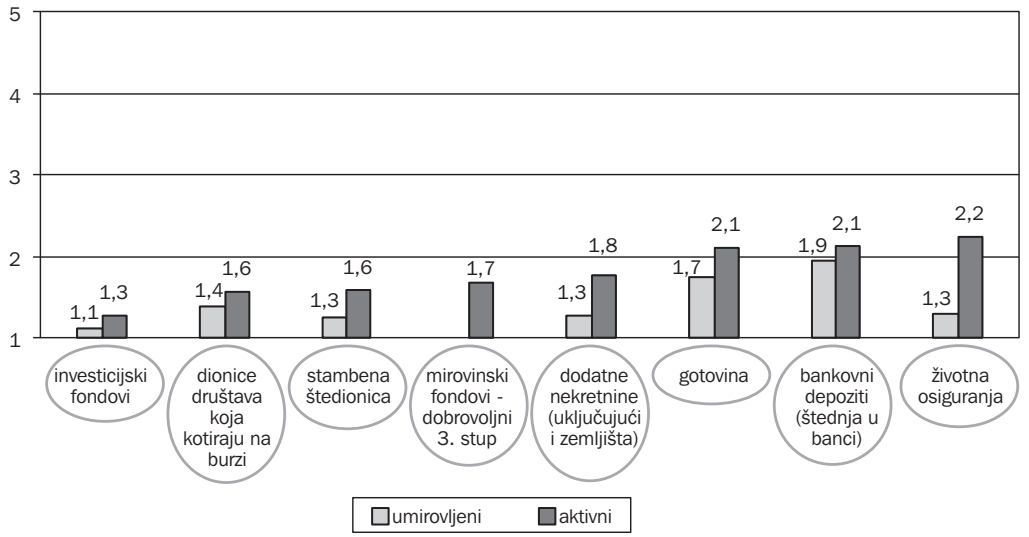

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.

Koliko je aktivnim i umirovljenim stanovnicima Hrvatske važan državni poticaj prilikom odabira pojedinog oblika štednje prikazuje slika 6.6. Na skali od 1 do 5 prosječna važnost iznosi 2,6 za aktivne i 2,4 za umirovljenike, pri čemu su obje vrijednosti u donjem dijelu skale. To upućuje na činjenicu da im više nisu nego jesu važni. Također smo otvorenim pitanjem pitali ispitanike da nabroje na koje sve oblike štednje država daje poticaje. Njihovi odgovori pokazuju da u prosjeku znaju točno navesti samo jedan oblik za koji država daje poticaje pri čemu najčešće navode stambenu štednju, što opet govori u prilog slabe informiranosti ispitanika.

Slika 6.6. **Procjena važnosti državnih poticaja**

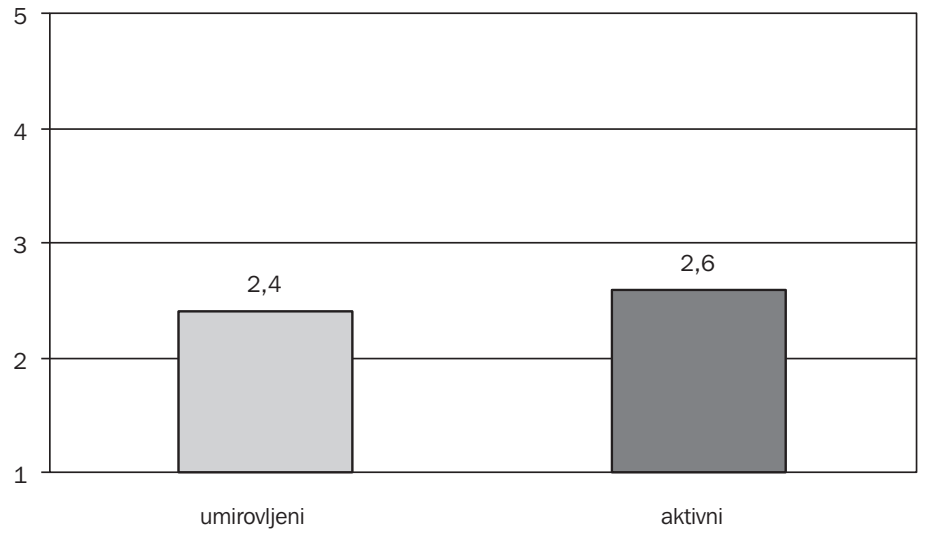

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.

6.3. Stavovi prema pojedinim oblicima štednje

Anketom smo osim korištenja pojedinih oblika štednje istražili i stavove prema svakom obliku štednje kroz procjenu primjerenosti svakog oblika štednje za ugodan život u mirovini i zatim kroz procjenu povjerenja u svaki oblik štednje. Kao što je prikazano na slici 6.7. najprimjereniji oblik štednje za ugodan život u mirovini i aktivni i umirovljenici smatraju dodatne nekretnine sa prosječnom ocjenom od 3,5 do 3,7 na skali od 1 do 5. Nakon toga slijedi grupacija životna osiguranja, bankovni depoziti, gotovina i stambena štednja s prosječnom ocjenom od 2,9 do 3,1. Najmanje primjerenim oblicima štednje za mirovinu smatraju dionice, mirovinske fondove i investicijske fondove s prosječnom ocjenom od 2,2 do 2,6. Nema statistički značajnih razlika u procjenama između umirovljenika i aktivnih, osim za životna osiguranja koja aktivni u značajno većoj mjeri smatraju primjerenim oblikom štednje za mirovinu. Iz toga možemo zaključiti da bez obzira na generacijske razlike i razlike u statusu umirovljenik/aktivan, stanovnici Hrvatske imaju vrlo slične stavove o tome što smatraju primjerenim oblicima štednje za umirovljenje.

Slika 6.7. **Procjena primjerenosti pojedinih oblika štednje za umirovljenje**

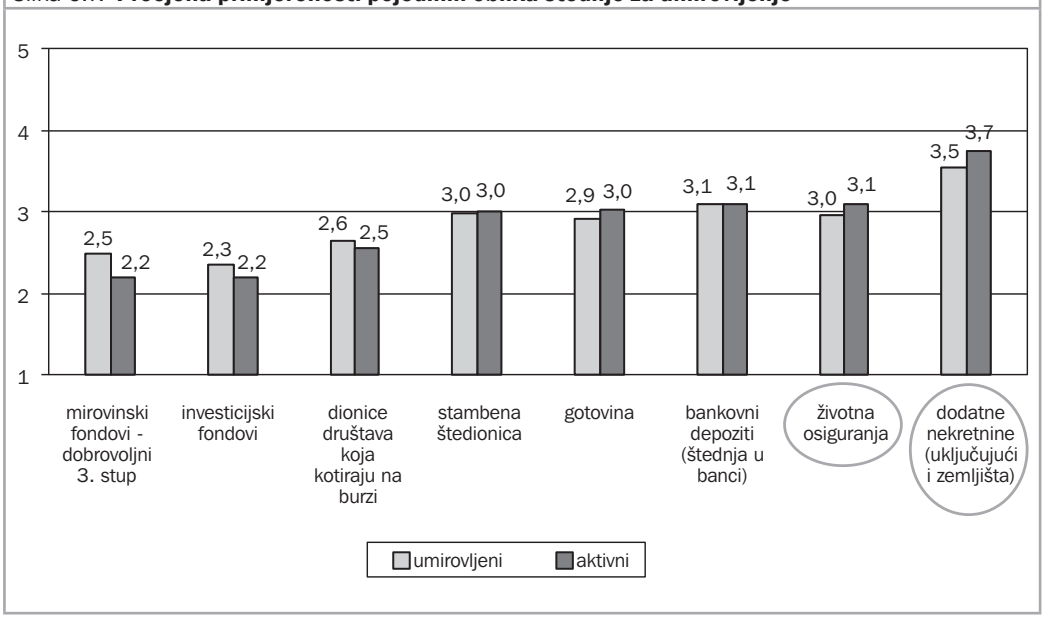

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.

Na slici 6.8 prikazane su procjene ispitanika o povjerenju u pojedine oblike štednje. Ispitanici u najvećoj mjeri imaju povjerenja u dodatne nekretnine s prosječnom ocjenom od 3,5 za umirovljenike do 3,8 za aktivne, na skali od 1 do 5. Zatim slijede bankovni depoziti i gotovina s prosječnim ocjenama između 3,0 i 3,1. Nakon toga dolaze životna osiguranja i stambene štednja s prosječnim ocjenama od 2,6 do 2,8. Najmanje povjerenja ispitanici imaju u dionice, mirovinske fondove i investicijske fondove s prosječnom ocjenom između 2,0 i 2,4. Aktivni ispitanici imaju značajno više povjerenja u dodatne nekretnine i osiguranja u odnosu na umirovljenike. Za preostale oblike štednje nema značajnih razlika što upućuje ponovo na vrlo slične stavove umirovljenika i aktivnih.

Slika 6.8. **Procjena povjerenja u pojedine oblike štednje**

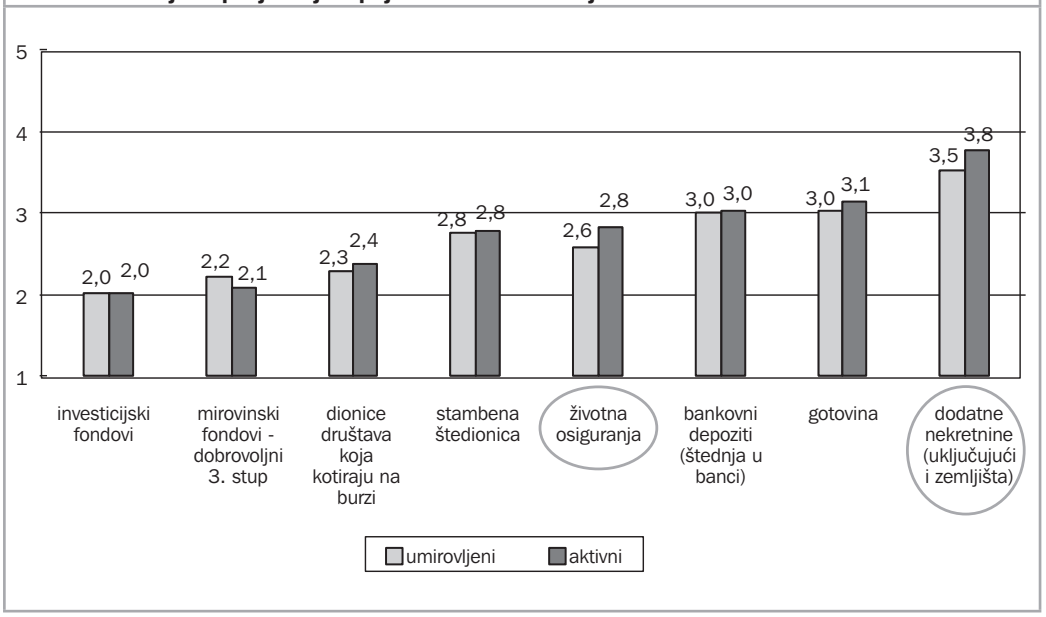

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.

Na idućoj slici (slika 6.9.) prikazani su stavovi primjerenosti štednje i povjerenja u štednju usporedno samo za aktivne ispitanike. Zanimljivo je istaknuti one oblike štednje kod kojih postoji određeni jaz između ispitanikove procjene primjerenosti i povjerenja. Uzmemo li artificijelno određeno odstupanje od 0,2 boda i više, tada se izdvajaju investicijski fondovi, stambena štednja i životna osiguranja kod kojih je odstupanje najveće. Svim navedenim oblicima štednje aktivni ispitanici daju više ocjene za primjerenost, a niže ocjene za povjerenje.

Ovaj podatak dobiva tim više na važnosti uzme li se u obzir rezultat regresijske analize ($F=56,4$, $p<0,01$) koja ukazuje da su ispitanikove procjene o vlastitoj informiranosti i povjerenju u životna osiguranja značajni prediktori planirane štednje u obliku životnog osiguranja. Pri tome informiranost i povjerenje objašnjavaju 24 posto varijance planirane štednje u obliku životnog osiguranja. Zanimljivo je da u ovom modelu ispitanikova procjena primjerenosti osiguranja kao štednje za mirovinu nije značajan prediktor njihovih planova.

Slika 6.9. **Procjene povjerenja i primjerenosti kod aktivnih ispitanika**

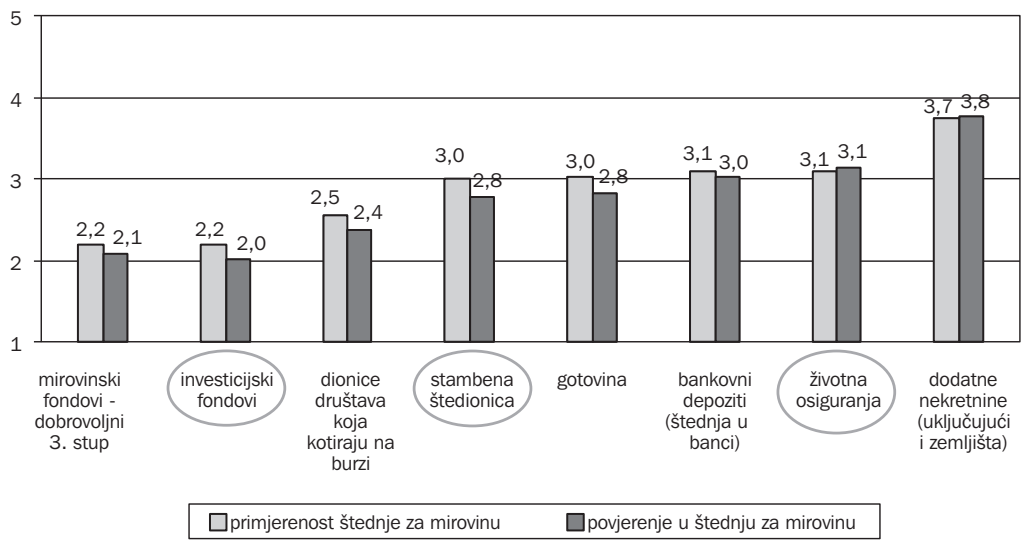

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.

6.4. Primjerenost životnog standarda nakon umirovljenja

Ispitanike smo pitali kolika osobna mjesečna primanja smatraju primjerenim za ugodan život nakon umirovljenja. Za aktivne ispitanike to su mjesečna primanja u iznosu od 4.530 kuna, a za umirovljenike 4.363 kune s time da se njihove procjene značajno ne razlikuju (slika 6.10).

Slika 6.10. **Procjena primjerenih mjesečnih primanja za ugodan život u mirovini**

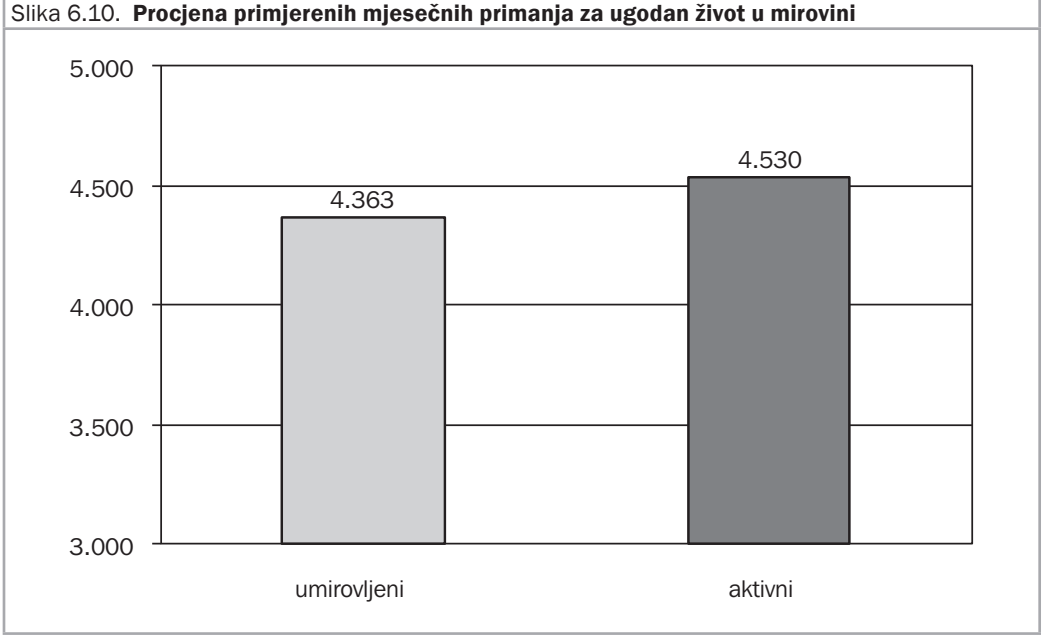

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.

Ispitanici smatraju da za mirovinu treba početi štedjeti sa navršenih 24 godine života s mjesečnim iznosom od prosječno između 353 i 367 kuna (slike 6.11. i 6.12.). S obzirom da nema značajnih razlika u tome što misle aktivni i umirovljenici, možemo zaključiti da njihova razmišljanja nisu ovisna o generacijskim razlikama i razlikama s obzirom na status aktivan/umirovljenik.

Slika 6.11. **Procjena dobi u kojoj treba početi štedjeti za mirovinu**

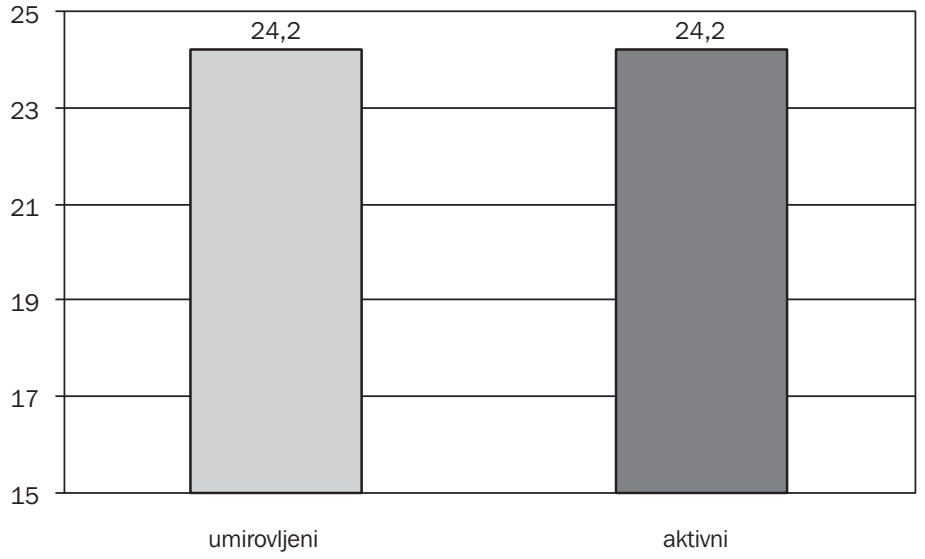

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.

Slika 6.12. **Procjena mjesečnog iznosa s kojim treba štedjeti za mirovinu**

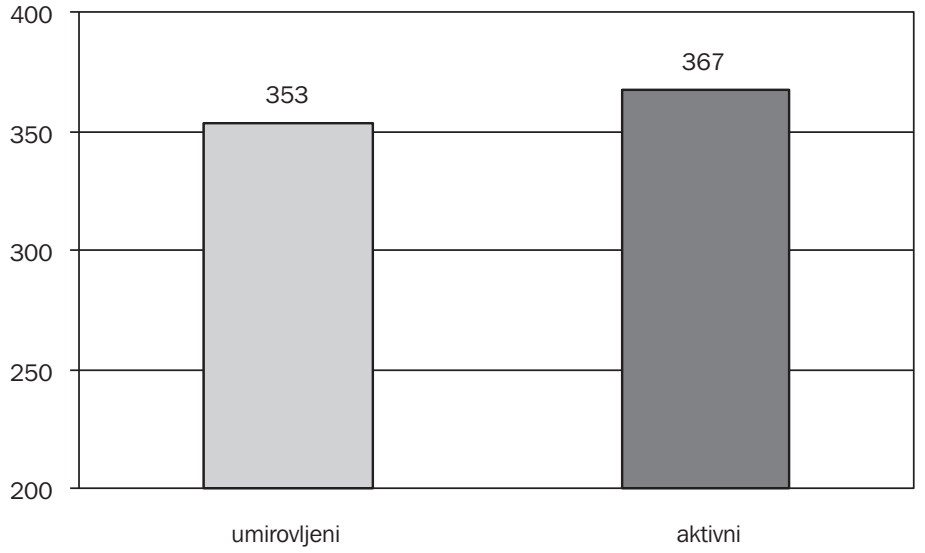

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.

Kada smo pitali ispitanike smatraju li da će im penzija biti primjerena za ugodan život u mirovini, odgovori aktivnih i umirovljenika ponovo se značajno ne razlikuju. Obje skupine ispitanika smatraju da im penzija neće biti primjerena za ugodan život u mirovini (slika 6.13.). S druge strane, aktivni ispitanici optimističniji su u odnosu na umirovljenike kada ih se pita hoće li njihova ukupna primanja biti primjerena (penzija plus sva ostala primanja). Iz ovih se podataka može zaključiti da među aktivnim ispitanicima postoji svijest o tome da za umirovljenje trebaju planirati i druge izvore primanja osim penzije.

Slika 6.13. **Procjena u kojoj mjeri će penzija / ukupna primanja biti primjereni za ugodan život u mirovini**

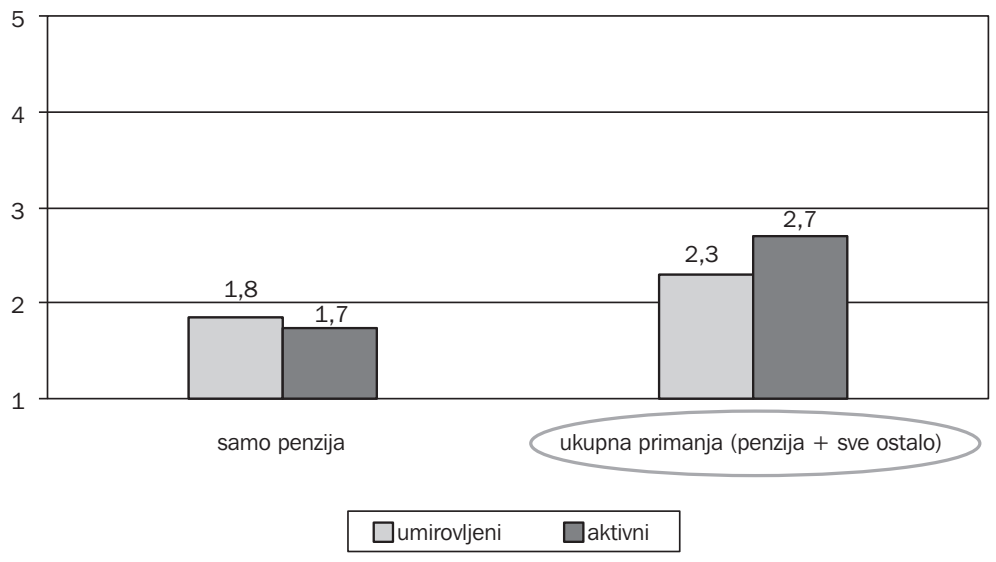

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.

Slika 6.14. još jednom potvrđuje da postoji svijest o važnosti dodatnih primanja pored penzije za vrijeme umirovljenja kod aktivnih ispitanika. Dok je među umirovljenicima samo 20 posto onih koji smatraju da im penzija nije glavni oblik primanja, taj je postotak znatno viši kod aktivnih ispitanika od kojih čak polovica smatra da im penzija neće biti glavni oblik primanja u mirovini.

Slika 6.14. **Postotak ispitanika koji smatraju da će im penzija ili nešto drugo biti najvažniji oblik primanja u mirovini**

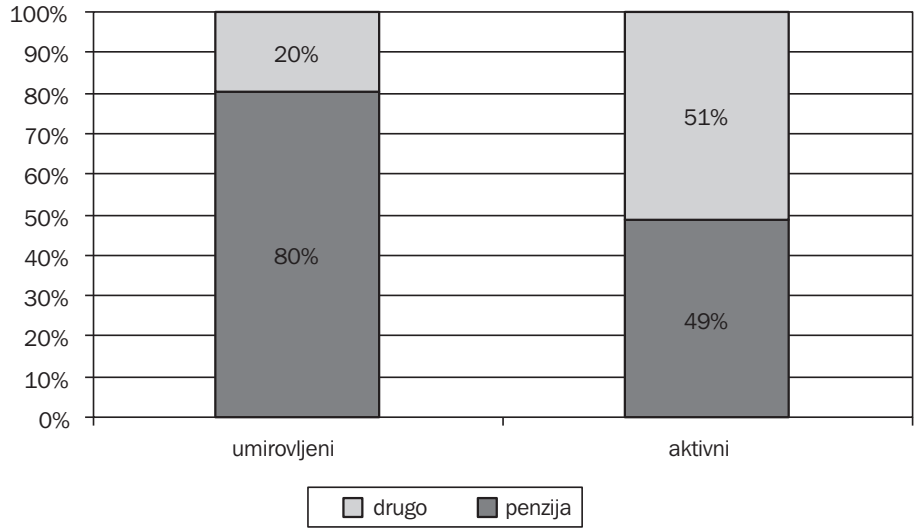

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.

Uzmemo li samo tih 20 posto umirovljenika i 50 posto aktivnih koji se u većoj mjeri oslanjaju na druge izvore primanja u mirovini, na slici 6.15. možemo vidjeti koji su (ili će biti) njihova druga primanja. Važno je primijetiti da se i aktivni i umirovljenici u najvećoj mjeri oslanjaju na honorarni rad i poljoprivredu kao najvažniji dodatni izvor primanja, pretpostavljajući pri tome da će u mirovini biti zdravi. Samo manji postotak, između 3 i 10 posto aktivnih i umirovljenika se oslanja na štednju (u životnim osiguranjima, mirovinskim fondovima, bankovnim depozitima i gotovini) i na dodatne nekretnine.

Slika 6.15. **Dodatni izvori primanja na koje se oslanja 20% umirovljenika i 50% aktivnih iz ukupnog uzorka**

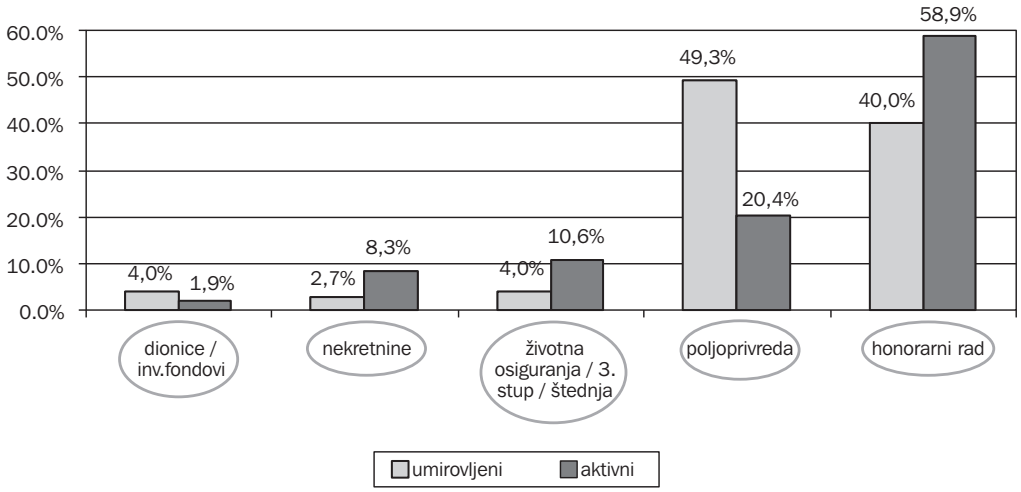

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.

6.5. Posebnosti aktivnih stanovnika koji štede u životnim osiguranjima

Kako bismo dobili detaljniji opis aktivnih ispitanika koji su do sada već štedjeli u životnim osiguranjima, usporedili smo ih s onima koji do sada nisu štedjeli u osiguranjima. T-testom smo testirali značajnost razlika između ove dvije skupine ispitanika na nizu socio-demografskih varijabli i varijabli kojima smo mjerili informiranosti i stavove. U nastavku teksta su izdvojene statistički značajne razlike.

Oni koji su do sada štedjeli u osiguranjima imaju sljedeće karakteristike u odnosu na one koji nisu štedjeli u osiguranjima:

- imaju viši stupanj obrazovanja;
- informiraniji su i više koriste sve kanale informiranja osim putem poslodavca;
- važniji su im državni poticaji za odabir štednje;
- više su diverzificirali dosadašnju štednju (slika 6.16.);
- planiraju više štedjeti i dalje u obliku životnog osiguranja, te u depozitima, stambenim štedionicama i dodatnim nekretninama;
- sve oblike štednje smatraju primjerenijim načinom štednje za mirovinu osim 3. stupa mirovinskog osiguranja (gdje nema razlika) i gotovine (koju smatraju manje primjerenom kao štednju za mirovinu);
- imaju više povjerenja u sve oblike štednje, osim u mirovinske i investicijske fondove te dionice (gdje nema razlike);
- u većoj mjeri smatraju da će imati dostatna ukupna primanja tijekom umirovljenja i oslanjaju se na veći broj dodatnih primanja (pored penzije);
- imaju viša osobna primanja i smatraju da za mirovinu treba štedjeti prosječno 457 kn mjesečno (što je više od onih koji ne štede).

Slika 6.16. **Diverzificiranost dosadašnje štednje aktivnih ispitanika koji štede u životnim osiguranjima u odnosu na one koji ne štede u životnim osiguranjima**

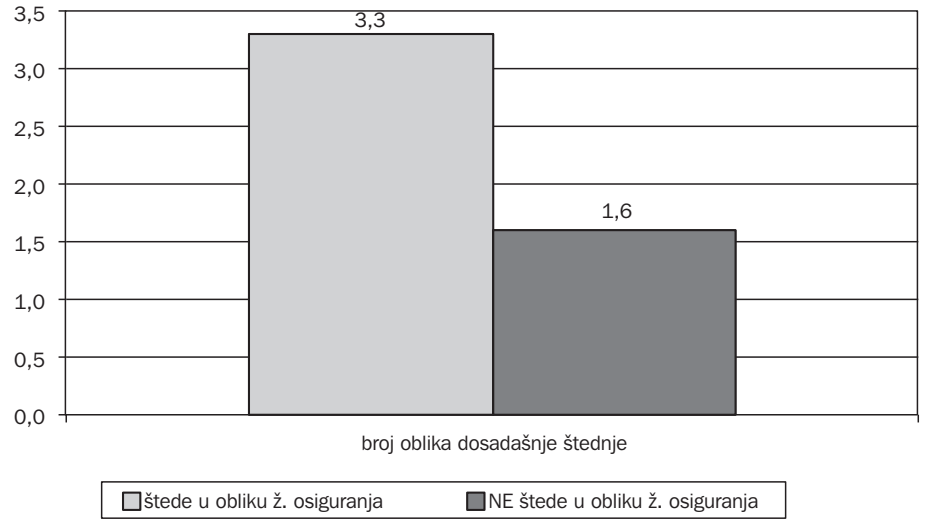

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.

7. Usporedba objektivnih predviđanja i subjektivnih percepcija stanovnika u pogledu životnog standarda u trećoj životnoj dobi

U petom poglavlju mogli smo vidjeti predviđanja o očekivanim mirovinskim primanjima za današnjeg 25-godišnjaka, 30-godišnjaka, 35-godišnjaka i 40-godišnjaka uz pretpostavku punog radnog staža (40 godina) prema dvije kategorije primanja: prosječne i dvostruke prosječne plaće[7]. S druge strane, u šestom poglavlju bilo je riječi o stavovima, percepcijama i očekivanjima hrvatskog stanovništva u pogledu štednje za mirovinu. Kako bismo pokušali usporediti koliko njihove subjektivne percepcije odgovaraju objektivnim procjenama u ovom poglavlju dajemo usporedbu određenih rezultata iz petog i šestog poglavlja.

Slika 7.1. **Objektivni pokazatelji projekcija mirovinskih primanja za prosječnu i dvostruku prosječnu plaću – neto omjeri zamjene**

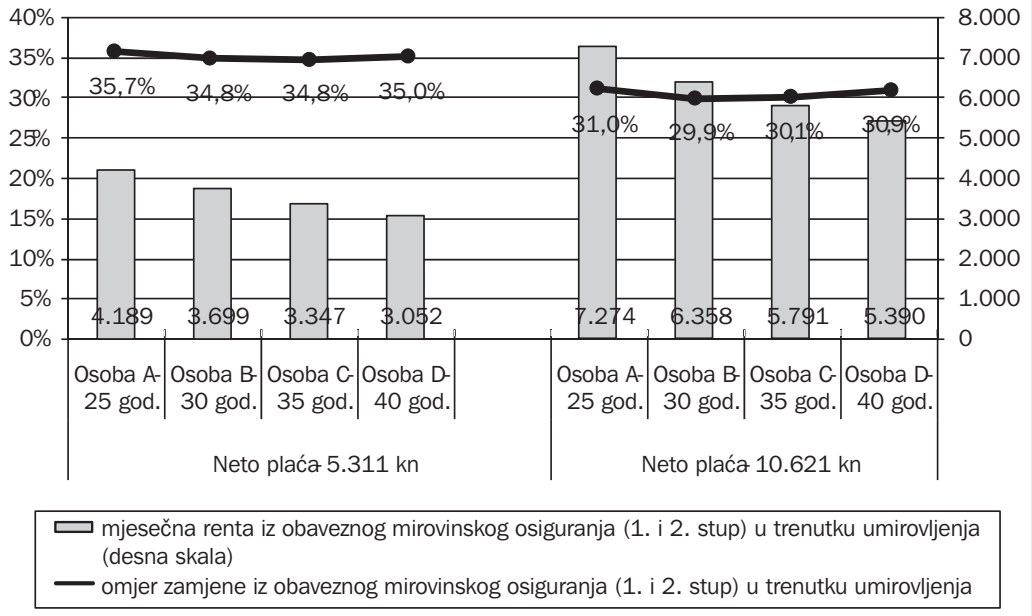

Izvor: Izračun projektnog tima.

Kod objektivnih procjena se pokazalo da, uz današnje uvjete štednje, najveću neto stopu zamjene (omjer prve mirovine i zadnje plaće) mogu očekivati oni najmlađi, odnosno današnji 25-godišnjaci, dok se najniža stopa zamjene očekuje za današnje 30-godišnjake, neovisno da li se radi o prosječnim ili dvostruko višim od prosječnih primanja. Ipak, pokazalo se da osobe s dvostrukom prosječnom neto plaćom imaju niži ukupni neto omjer zamjene zbog ugrađenih relativno snažnih elementa solidarnosti za mirovine iz 1. stupa (slika 5.1. i slika 7.1.).

U svrhu usporedbe objektivnih i subjektivnih pokazatelja na idućoj slici (slika 7.2. – lijevi dio) prikazane su još jednom procjene primjerenih mjesečnih primanja za ugodan život

[7] Sve ostale pretpostavke na kojima se temelji predviđanje navedene su i objašnjene u petom poglavlju.

u mirovini, ali ovaj puta samo za aktivne ispitanike, i to posebno za one čija se mjesečna primanja kreću između 2.500 kn i 7.499 kuna (ovu smo kategoriju radi jednostavnosti nazvali *prosječna primanja 5.000 kuna*, iako se njihov stvarni prosjek primanja od toga broja nešto razlikuje) i posebno za one čija se mjesečna primanja kreću između 7.500 i 12.500 kuna (ovu smo kategoriju radi jednostavnosti nazvali *prosječna primanja 10.000 kuna*, iako se njihov stvarni prosjek primanja od toga broja nešto razlikuje). Na istoj slici (slika 7.2. – desni dio) prikazane su ponovno iste procjene, ali ovaj put za aktivne ispitanike podijeljene u četiri dobne skupine – na način da su ispitanici između 22,51 i 27,50 godina starosti svrstani u *prosječnu dob 25 godina*; oni između 27,51 i 32,50 u *prosječnu dob 30 godina*; oni između 32,51 i 37,50 u *prosječnu dob 35 godina*; a oni ispitanici koji su stari između 37,51 i 42,50 godina u *prosječnu dob 40 godina*. Ista slika pokazuje i omjere zamjene (u odnosu na sadašnju plaću) za navedene skupine ispitanika[8]. Budući da anketom nije izravno ispitivano kolika mirovinske primanja ispitanici očekuju, nego kolika primanja smatraju primjerenim za ugodan život nakon umirovljenja, ovaj omjer možemo nazvati 'željenom' stopom zamjene.

Slika 7.2. **Procjena primjerenih mjesečnih primanja za ugodan život u mirovini zajedno sa 'željenim' omjerima zamjene – aktivni ispitanici obzirom na njihova trenutna primanja (lijevo) i njihovu dob (desno)**

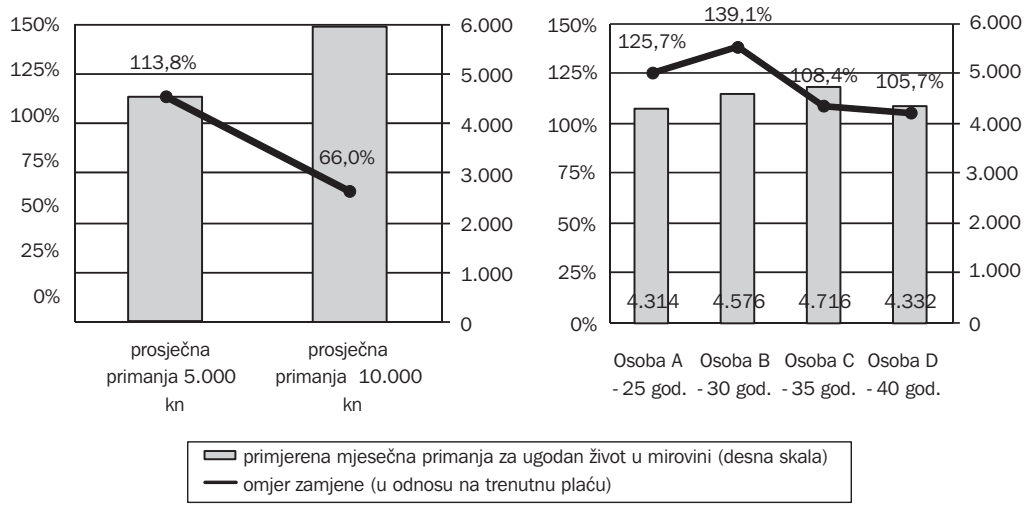

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.

Slika pokazuje kako aktivni ispitanici koji trenutno imaju prosječna primanja 5.000 kuna primjerenim za ugodan život u mirovini smatraju iznos od 4.506 kuna, što daje prosječan omjer zamjene od 114 posto. S druge strane, aktivni ispitanici koji sada zarađuju prosječno 10.000 kuna dostatnim za ugodan život u mirovini smatraju 5.911 kuna što je skoro dvostruko manji omjer zamjene od samo 66 posto. Ako gledamo dobne skupine, ne uzimajući u obzir razlike u primanjima, nema velikih razlika u stavovima o primjerenim

[8] Ove kategorije (primanja i dob) nismo prikazali na jednom grafu (kao u slučaju objektivnih pokazatelja na slici 7.1.) iz razloga što je u pojedinim grupama (npr. dvostruka prosječna plaća s prosjekom godina 30) bilo premalo ispitanika za bilo kakvu ozbiljnu analizu. Stoga je prikaz napravljen zasebno za razinu primanja a zasebno za dobne skupine. Broj ispitanika u svakoj od prikazanih kategorija (obzirom na primanja i dob) se nalazi u tablici A.2., prilog III.

mjesečnim primanjima za ugodan život u mirovini, iznosi se kreću između 4.314 kuna i 4.716 kuna. No, omjeri zamjene obzirom na njihova trenutna primanja se nešto više razlikuju – od 106 posto za prosječnog 40-godišnjaka do čak 139 posto za prosječnog 30-godišnjaka.

Ako se vratimo na sliku 7.1. jasno je da ovi 'željeni' omjeri zamjene prikazani na slici 7.2. uvelike odstupaju (na više) od 'stvarnih' omjera zamjene koje ovi ispitanici mogu očekivati na temelju obavezne mirovinske štednje (1. i 2. stup). Dakle, njihove želje i stvarne mogućnosti se uvelike razlikuju. No, možda postoji neko rješenje koje bi smanjilo ovaj jaz između 'željenih' i 'stvarnih' omjera zamjene nakon umirovljenja.

U petom poglavlju, osim očekivanih primanja i omjera zamjene iz obaveznog mirovinskog osiguranja, dane su i procjene potrebne dodatne privatne štednje za postizanje 'primjerenijih' mirovinskih primanja od onih koje možemo očekivati na temelju štednje samo u obveznim mirovinskim fondovima. Slika 7.3. prikazuje potrebnu dodatnu privatnu štednju (za dvije skupine primanja i četiri dobne skupine unutar toga) za postizanje omjera zamjene od 50 posto, dok slika 7.4. prikazuje to isto za ciljani omjer zamjene od 70 posto. Iste slike prikazuju i koliko ti potrebni dodatni mjesečni iznosi štednje iznose kao udio u neto plaći pojedinih kategorija.

Slika 7.3. **Objektivni pokazatelji projekcija mirovinskih primanja za prosječnu i dvostruko prosječnu plaću – dodatna privatna štednja za ciljanu stopu zamjene od 50%**

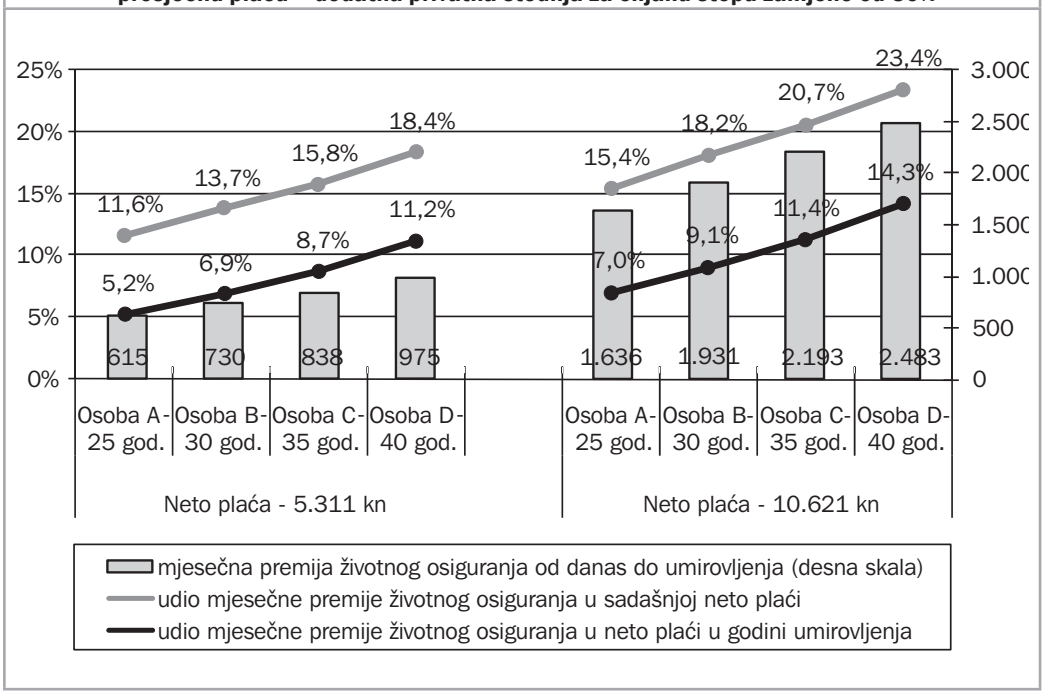

Izvor: Izračun projektnog tima.

Budući je pretpostavka da se štedi od danas do dana umirovljenja, zbog najdužeg vremenskog horizonta najmanje mjesečne iznose za štednju moraju izdvajati oni najmlađi. Tako današnji 25-godišnjak s prosječnom neto plaćom za postizanje omjera zamjene od

50 posto u trenutku umirovljenja mora mjesečno izdvajati 615 kuna što trenutno iznosi 12 posto njegove plaće. S druge strane, današnji 40-godišnjak s prosječnom neto plaćom za postizanje istog omjera zamjene mjesečno mora izdvajati 975 kuna ili 18 posto svoje plaće. Ako gledamo dvostruku prosječnu plaću, onda se ovi iznosi povećavaju, ne samo apsolutno nego i relativno. Tako 25-godišnjak s današnjom neto plaćom od 10.621 kunom za postizanje omjera zamjene od 50 posto mora mjesečno izdvajati 1.636 kuna ili 15 posto svoje plaće dok 40-godišnjak mjesečno mora izdvajati čak 2.483 kuna ili 23 posto svoje plaće. Obzirom da se pretpostavlja da su ove mjesečne premije fiksne tijekom vremena, one do trenutka umirovljenja imaju znatno niži udio u plaći; od 5 posto do 11 posto za one s prosječnom plaćom, te od 7 do 14 posto za one s dvostrukom prosječnom plaćom.

Slika izgleda gotovo identično i u slučaju postizanja omjera zamjene od 70 posto, jedino što su i apsolutni i relativni iznosi dosta veći. Tako potrebno mjesečno izdvajanje iz plaće za 25-godišnjaka s prosječnom plaćom u odnosu na današnju neto plaću iznosi 28 posto a u odnosu na neto plaću u trenutku umirovljenja 13 posto, dok isti omjeri za 25-godišnjaka s dvostrukom prosječnom plaćom iznose 32 posto i 14 posto. Ako gledamo 40-godišnjaka, za postizanje omjera zamjene od 70 posto, u slučaju prosječne plaće izdvajanja u odnosu na plaću su 43 posto i 26 posto, dok su u slučaju dvostruke prosječne neto plaće oni čak 48 i 29 posto.

Slika 7.4. **Objektivni pokazatelji projekcija mirovinskih primanja za prosječnu i dvostruko prosječnu plaću – dodatna privatna štednja za ciljanu stopu zamjene od 70%**

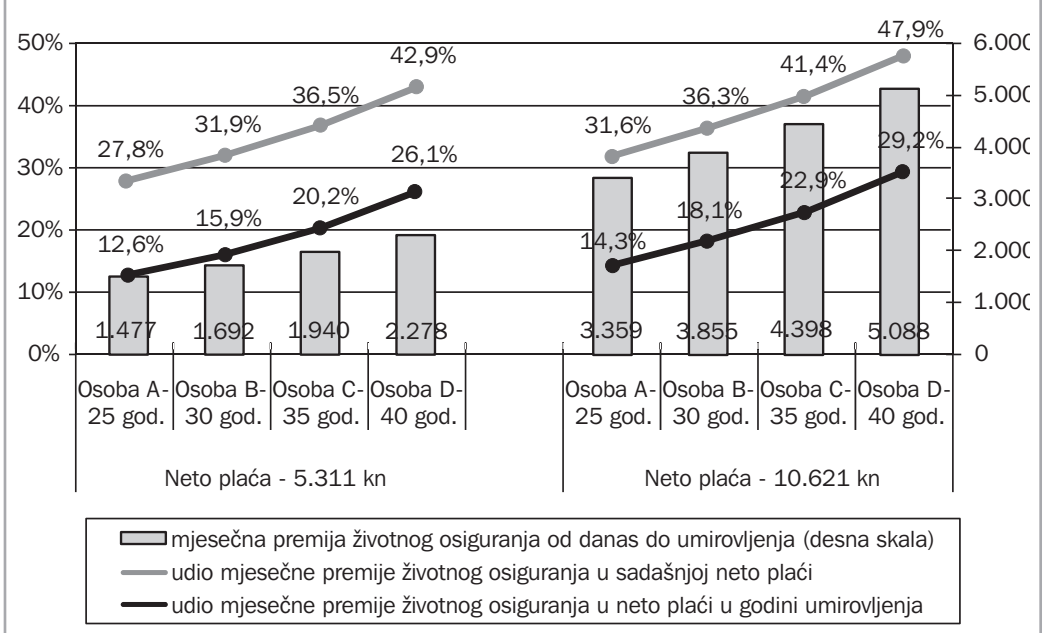

Izvor: Izračun projektnog tima.

Dakle, postoji rješenje za postizanje većih omjera zamjene (i većih primanja u mirovini) od onih koje daju mirovinska primanja iz obveznih izvora – a to je **dodatna privatna štednja**. Pitanje je samo koliko bi trebalo štedjeti i kada početi. Prema objektivnim pokazateljima,

za postizanje nešto 'primjerenijih' omjera zamjene (50 posto i 70 posto), u najboljoj su poziciji oni najmlađi je oni imaju i najviše vremena za akumuliranje štednje. Ipak, iako ovi 'ciljani' omjeri zamjene od 50 i 70 posto iziskuju velike žrtve u pogledu potrošnje, oni su i dalje znatno niži od 'željenih' omjera zamjene prikazanih na slici 7.2.

Ipak, u cilju usporedbe 'objektivnih' i 'subjektivnih' pokazatelja na slici 7.5. prikazani su mjesečni iznosi štednje koje naši ispitanici smatraju primjerenim iznosom štednje za mirovinu, kao i udio tih iznosa u mjesečnoj neto plaći (primanjima). Iz prikazanog vidimo da su ti iznosi znatno manji od onih 'potrebnih' za postizanje omjera zamjene od 50 ili 70 posto (slike 7.3. i 7.4.), a kamoli za postizanje 'željenih' omjera zamjene (slika 7.2.). Ovdje je bitno naglasiti kako ih mi nismo pitali koliko bi mogli štedjeti, već koliko oni smatraju da bi trebali štedjeti za mirovinu na mjesečnoj razini.

Slika 7.5. **Procjena primjerenog mjesečnog iznosa štednje za mirovinu zajedno s omjerima te štednje i trenutnih primanja – aktivni ispitanici obzirom na njihova trenutna primanja (lijevo) i njihovu dob (desno)**

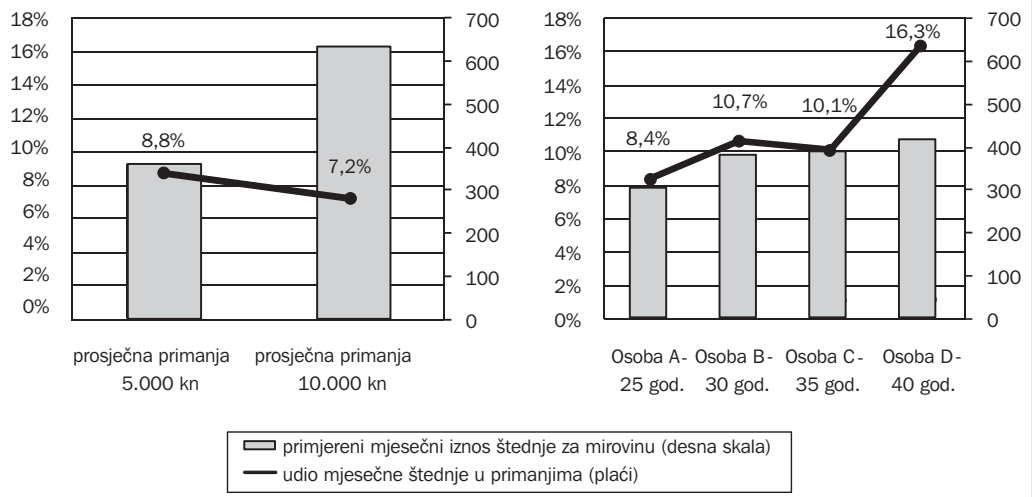

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.

Vidimo da naši stariji ispitanici (prosječni 40-godišnjak) smatraju kako je potrebno izdvajati nešto viši mjesečni iznos za štednju za mirovinu (16,3 posto) dok se kod ostalih to kreće oko 10 posto ili čak niže od toga. Jasno je da s ovakvim izdvajanjima neće biti moguće postići stopu zamjene od 50 posto, a kamoli više od toga (što su ispitanici i okarakterizirali kao 'željene' omjere). No, ovdje je bitno napomenuti i dob koju su ispitanici ocijenili kao primjerenu za početak štednje za mirovinu. Sa slike 7.6. jasno je da tu nema velikih razlika – svi aktivni ispitanici smatraju kako treba početi štedjeti za mirovinu od najranije radne dobi (između 23. i 26. godine). Stoga, mjesečni iznosi koje su oni naveli kao primjerenima za štednju za mirovinu možda ipak imaju više smisla u cilju ostvarivanja dodatnih primanja za mirovinu, pored obavezne mirovinske štednje, ako uzmemo u obzir da se treba početi štedjeti čim se počne raditi.

Slika 7.6. **Procjena primjerene dobi za početak štednje za mirovinu – aktivni ispitanici obzirom na njihova trenutna primanja (lijevo) i njihovu dob (desno)**

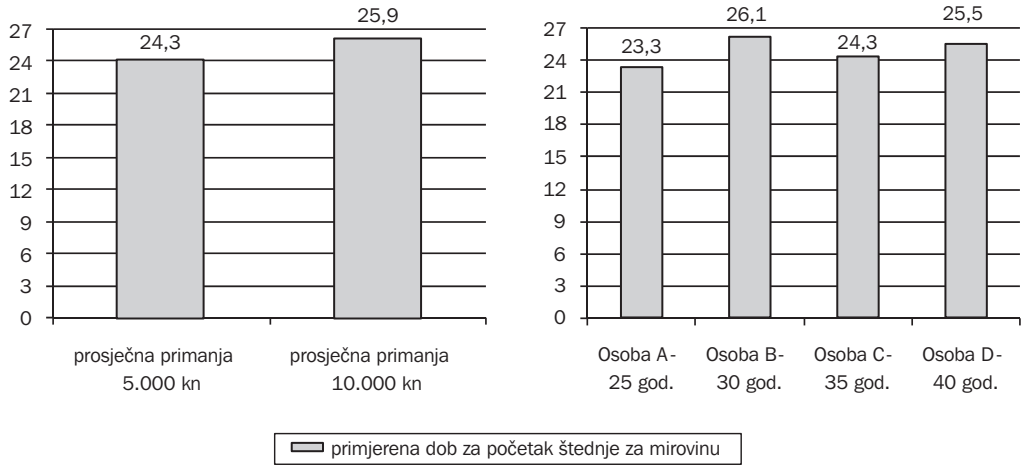

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.

Iz svega prikazanog vidljive su velike razlike između onoga što stanovnici Hrvatske priželjkuju i onoga što stvarno mogu očekivati u pogledu svojih primanja u mirovini. Oni primjerenim smatraju jako visoke omjere zamjene (omjeri primjerenih mirovinskih primanja u odnosu na trenutnu plaću od 66 posto do čak 140 posto) dok objektivno iz obveznog mirovinskog osiguranja mogu očekivati jako malo (30 do 35 posto). S druge strane, iako svjesni potrebne dodatne privatne štednje za mirovinu, smatraju kako je potrebno izdvajati tek od 7 do 16 posto mjesečnog iznosa plaće dok je za postizanje omjera zamjene od barem 50 posto prema objektivnim izračunima potrebno izdvajati od 11 do 23 posto mjesečne neto plaće. Ovi podaci ponovno navode na zaključak kako su stanovnici Hrvatske zapravo prilično neinformirani o tome što mogu očekivati u pogledu svojih budućih primanja nakon umirovljenja te o potrebi izdvajanja za dodatnu privatnu štednju za mirovinu. Jedina stvar oko koje se slažu svi je ta da za mirovinu treba početi štedjeti što ranije, odnosno oko 25. godine života.

8. Zaključak i preporuke

S novim stoljećem započela je era promjene obrasca ponašanja države i pojedinca u pogledu planiranja mirovinskih primanja u trećoj životnoj dobi. Stari obrasci oslanjanja na međugeneracijsku solidarnost državnih mirovina su neodgovarajući te će oni ostati samo kao početni ili nužan dio socijalne zaštite stanovništva. Životni standard iznad te razine ovisit će o različitim oblicima privatnih ulaganja s različitim kombinacijama rizika. Promjena ponašanja u pogledu planiranja mirovine u budućnosti vrlo je izvjesna pa postoji društvena odgovornost svih interesnih strana da podigne ukupnu prosječnu financijsku informiranost ili pismenost (engl. financial literacy) građana, jer će akumulacija znanja i

svijesti o tome, u dovoljno mladim godinama, biti presudan faktor održavanja životnog standarda u trećoj životnoj dobi

Ova studija pokušala je dati pregled trenutnog stanja kao i predviđanje onoga što možemo očekivati u budućnosti u pogledu primanja u mirovini za hrvatsko stanovništvo. Tako se, između ostalog moglo vidjeti da je rizik od siromaštva stanovnika Hrvatske iznad 65. godina života već sada znatno veći u odnosu na EU15, NMS12 i NMS10. Projekcije za budućnost pokazuju da će se ukupan broj stanovnika smanjivati, ali da će se životni vijek produžiti. Zbog toga će se dio populacije u radnoj dobi kontinuirano smanjivati, dok će se omjer ovisnosti starije populacije kontinuirano povećavati. S druge strane, već u 2009. godini broj umirovljenika je bio 55 posto veći od broja stanovnika starijih od 65 godina dok je primjerenost mirovina mjerena prosječnom teoretskom stopom zamjene iznosila 40,6 posto. Održavanje primjerenosti mirovina u budućnosti ovisi o neto stopama zamjene mirovina koje se mijenjaju sa starenjem stanovništva.

No, isto tako smo pokazali kako je primjerenost teško definirati. U našem slučaju za mjeru primjerenosti mirovinskih primanja uzeta je tzv. *neto stopa zamjene*, odnosno omjer prve mirovine i zadnje plaće. U projekcijama tih mirovina za hipotetske slučajeve današnjeg 25-godišnjaka, 30-godišnjaka, 35-godišnjaka i 40-godišnjaka pokazali smo kako se za prosječnu plaću neto stopa zamjene na dan umirovljenja kreće između 34 i 35 posto, dok je taj omjer u slučaju dvostruke prosječne plaće nešto niži i iznosi između 30 i 31 posto. Naravno, ovi iznosi i omjeri su odgovornost države, no za povećanje iznosa primanja u mirovini (i omjera zamjene) odgovornost (i rizik) treba preuzeti sam pojedinac. Tako smo pokazali da se razlika do ciljanih neto stopa zamjene od 50 i 70 posto može umanjiti jedino privatnom štednjom za mirovinu. Za ukupnu primjerenost mirovinskih primanja u trećoj životnoj dobi podjednako su odgovorni i država i pojedinac, a ta odgovornost nije supstitutivna već komplementarna.

Nakon ovih podataka dan je pregled subjektivnih stavova i percepcija stanovnika Hrvatske o štednji za mirovinu. Tako se pokazalo da veliki dio ispitanika iz reprezentativnog uzorka ne poznaje oblike štednje za mirovinu ili ih veoma slabo poznaje. No, ispitanici su svjesni te svoje slabe informiranosti. Stoga ne čudi kako je većina dosadašnje štednje i umirovljenika i aktivnih koncentrirana u gotovini i bankarskim depozitima, iako aktivni tome dodaju i životna osiguranja. Također, oni koji su štedjeli u životnim osiguranjima skloniji su i diverzifikaciji oblika štednje za treću životnu dob. Državni poticaji nisu od ključne važnosti za štednju, ali oni koji se odlučuju na štednju u životnim osiguranjima ipak ih smatraju važnim faktorom. Planiranje štednje u budućnosti je nisko, a značajno ovisi o informiranosti i povjerenju u oblike štednje. Najprimjerenijim oblicima štednje za ugodan život u mirovini smatraju se: nekretnine, životna osiguranja i bankarski depoziti.

Ispitanici su svjesni potrebe za dodatnim privatnim mirovinskim primanjima, no problem je u tome što ih vide u honorarnom radu i poljoprivredi što podrazumijeva dobro zdravlje koje mogu i ne moraju imati u trećoj životnoj dobi. Intuitivno procjenjuju da bi privatna štednja za mirovinu trebala započeti u 24 godini s izdvajanjem od oko 360 kuna mjesečno. Aktivni koji imaju prosječna primanja primjerenim smatraju primanja

u mirovini koja bi bila na razini osnovnih životnih troškova, a sličnu razinu primanja u mirovini primjerenom smatraju i aktivni koji imaju dvostruko veća primanja. To znači da i aktivni vezuju primjerena primanja uz osnovne životne troškove i solidarno se povezuju s ostalim umirovljenicima. No, u usporedbi s objektivnim pokazateljima, svi ispitanici 'priželjkuju' znatno veće omjere zamjene nego što ih objektivno mogu očekivati na temelju obavezne mirovinske štednje, pa čak i na temelju dodatne privatne štednje prema, po njima, primjerenog dodatnog mjesečnog izdvajanja za štednju za starost. Ovo je još jedan pokazatelj neinformiranosti o tome što mogu očekivati u pogledu svojih budućih primanja nakon umirovljenja te o potrebi izdvajanja za dodatnu privatnu štednju za treću životnu dob.

Budući da informiranost i povjerenje predviđa planiranje štednje za treću životnu dob pretpostavlja se da bi *sustavna nacionalna edukacija* potakla planiranje štednje za mirovinu. Drugim riječima, trebalo bi na nacionalnoj razini povećati financijsku, odnosno mirovinsku, pismenost stanovništva. Primjerice, budući da će dodatna mirovinska primanja mnogima tek omogućiti osnovni životni standard nakon umirovljenja, preporučuje se izgradnja jednostavnog informacijskog kalkulatora na internetu pomoću kojeg bi svatko mogao izračunati svoja mirovinska primanja i na temelju toga ocijeniti potrebu za dodatnom štednjom. No, smatramo kako sustavnu edukaciju stanovništva ne bi trebala provoditi niti jedna zainteresirana strana ponuđača raznih oblika štednje kako se ne bi dobila kriva poruka. Pitanje o planiranju primanja nakon umirovljenja jednako je važno za sve stanovnike te bi se stoga i edukacija trebala raditi na nacionalnoj razini.

Budući će Hrvatska biti zemlja sa sve starijim stanovništvom potrebna je također nacionalna kampanja o promjeni predrasuda o inferiornosti starijih radnika, jer će i o njihovoj zaposlenosti ovisiti blagostanje cjelokupnog društva. To znači da se treba promicati produljenje radnog vijeka hrvatskog stanovništva i drugačiji odnos prema starijim radnicima.

Također, iz nalaza dobivenih anketom vidljivo je kako treći (dobrovoljni) mirovinski stup nije zadobio povjerenje stanovništva, pa se predlaže da se ispitaju i uklone slabosti koje su na to utjecale. Iako životna osiguranja imaju veće povjerenje stanovništva, ostaje problem niske sadašnje i planirane štednje u svim oblicima štednje za treću životnu dob, pa tako i u životnim osiguranjima.

Literatura

Bađun, Marijana, 2010, "Hrvatski mirovinski sustav i gospodarska kriza", Aktualni osvrti, br. 21, Institut za javne financije, http://www.ijf.hr/osvrti/21.pdf (pristupljeno 02.09.2010.)

Banks, James, Blundell, Richard, Disney, Richard i Emmerson, Carl, 2002, "Retirement, Pensions and the Adequacy of Saving: A Guide to the Debate", The Institute for Fiscal Studies Briefing Note No. 29, http://eprints.ucl.ac.uk/14155/1/14155.pdf (pristupljeno 14.07.2010)

Bernheim, B. Douglas, Lorenzo Forni, Jagadeesh Gokhale i Laurence J. Kotlikoff, 1999, "The Adequacy of Life Insurance: Evidence from the Health and Retirement Survey", *NBER Working Papers* 7372, National Bureau of Economic Research, Inc., http://www.nber.org/papers/w7372.pdf (pristupljeno 14.07.2010)

Bloom, David E., David Canning i Pia N. Malaney, 2000, "Demographic change and economic growth in Asia", *Population and Development Review*, 26, str. 257-290.

Boersch-Supan, Axel, 2004, "Mind the gap: The effectiveness of incentives to boost retirement saving in Europe", *OECD Economic Studies* br. 39, 2004/2.

Clery, Elizabeth, Stephen McKay, Miranda Phillips i Chloe Robinson, 2007, *Attitudes to pensions: The 2006 survey*, Department for Work and Pensions, Research Report br. 434.

Clery, Elizabeth, Alan Humphrey i Tom Bourne, 2010, *Attitudes to pensions: The 2009 survey*, Department for Work and Pensions, Research Report br. 701.

De Nardi, Mariacristina, Eric French, i John Bailey Jones, 2009, "Life Expectancy and Old Age Savings", *American Economic Review*, 99(2), str. 110–15.

Ebbinghaus, Bernhard, 2006, *Reforming Early Retirement in Europe, Japan and the USA*, New York: Oxford University Press Inc.

European Commission, 2009, *Ageing Report: Economic and budgetary projections for the EU-27 Member States (2008-2060)*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

European Comission, 2010a, *Green Paper: toward adequate, sustainable and safe European pension system*, http://www.eubusiness.com/topics/employment/future-pensions.gp/ (pristupljeno 14.07.2010)

European Comission, 2010b, *Europe 2020: A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf (pristupljeno 24.06.2010)

Euwals, Rob, Eymann, Angelika and Borsch-Supan, Axel, 2004, "Who determines household savings for old age? Evidence from Dutch panel data", *Journal of Economic Psychology*, 25(2), str. 195-211.

Fornero, Elsa, Lusardi, Annamaria i Monticone, Chiara, 2009, "Adequacy of Saving for Old Age in Europe", *CeRP Working Papers* 87, Center for Research on Pensions and Welfare Policies, Turin (Italy), http://www.dartmouth.edu/čalusardi/Papers/OldAge.pdf (pristupljeno 24.06.2010)

Helman, Ruth, Craig Copeland i Jack VanDerhei, 2010, *The 2010 Retirement Confidence Survey: Confidence Stabilizing, But Preparations Continue to Erode*, Employee Benefit Research Institute (EBRI), EBRI Issue Brief br. 340.

Holzmann, Robert i Ufuk Guven, 2009, *Adequacy of retirement income after pension reforms in Central, Eastern and Southern Europe - eight country studies*, Washington, D.C.: The World Bank.

Howse, Kenneth, 2006, "Pension Reform and Age of Retirement Rules", *Ageing Horizons*, (5), str. 3-11.

HUB, 2010, "Održiva fiskalna politika i javni dug: Nikad više kao prije", HUB analize, br. 24, http://www.hub.hr/Default.aspx?art=1955&sec=508 (pristupljeno 14.07.2010.)

Lusardi, Annamaria i Olivia Mitchell, 2007, "Financial Literacy and Retirement Preparedness. Evidence and Implications for Financial Education", *Business Economics*, 42(1), str. 35–44.

MacDonald, John, 2010, *The EBRI Retirement Readiness Rating and Retirement Income Adequacy: How Big Is the Gap and How Might the Market Respond?*, Employee Benefit Research Institute (EBRI), EBRI Notes, vol. 31, br. 8.

Maltby, Tony, Bert de Vroom, Maria Luisa Mirabile i Einar Oeverbe, eds, 2004, *Aging and the Transition to retirement, A Comparative Analysis of European Welfare States*, Aldershot: Ashgate Publishing Limited.

Moore, James F. i Olivia S. Mitchell, 1997, "Projected Retirement Wealth and Savings Adequacy in the Health and Retirement Study", NBER Working Papers 6240, National Bureau of Economic Research, Inc., http://www.nber.org/papers/w6240.pdf (pristupljeno 24.06.2010)

Nestić, Danijel i Ivana Rašić Bakarić, 2008, "From work to retirement: Pension system incentives to continued labour market participation in Croatia", u Maja Vehovec, ur., *New perspectives on a longer working life in Croatia and Slovenia*, str. 81-99, Zagreb: Ekonomski institut, Zagreb i Friedrich Ebert Stiftung.

OECD, 1998, Work force ageing: consequences and policy responses, 1998, Maintaining Prosperity in an Ageing Society: the OECD study on the policy implications of ageing, Paris: OECD, http://www.oecd.org/dataoecd/21/44/2429096. pdf (pristupljeno 21.04. 2008).

OECD, 2006, *Aging and Employment Policies*, Paris, OECD.

OECD, 2009, *Pensions at a Glance 2009: Retirement-Income systems in OECD Countries*, Paris: OECD.

Švaljek, Sandra i Sunčana Slijepčević, 2008, "Štednja građana za treću životnu dob", *Financije i računovodstvo u funkciji jačanja konkurentnosti hrvatskog gospodarstva*, u Danimir Gulin, ur., str. 50-65, Zagreb: Hrvatska zajednica računovođa i financijskih djelatnika.

UN, 2007, *World Economic and Social Survey 2007 - Development in an Ageing World*, New York: United Nations.

Vehovec, Maja ur., 2008, *New Perspectives on a Longer Working Life in Croatia and Slovenia*, Zagreb: EIZ i Friedrich Ebert Stiftung.

Vehovec, Maja, 2009, "Ponuda rada i izazovi starenja radne snage - Hrvatska u EU perspektivi", *Rad u Hrvatskoj: Pred izazovima budućnosti*, u Vojmir Franičević i Vlado Puljiz, ur., str. 17-47, Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo i Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Zaidi, Asghar, 2010a, "Poverty Risks for Older People in EU Countries – An Update", Vienna: European Centre for Social Welfare and Research, http://www.euro.centre.org/data/1264603415_56681.pdf (pristupljeno 14.07.2010)

Zaidi, Asghar, 2010b, "Fiscal and Pension Sustainability: Present and Future Issues in EU Countries", Vienna: European Centre for Social Welfare and Research, http://www.euro.centre.org/data/1267020891_76093.pdf (pristupljeno 14.07.2010)

Zaidi, Asghar, 2010c, "Sustainability and adequacy of pensions in EU countries: A cross-national perspective", Vienna: European Centre for Social Welfare and Research, http://www.euro.centre.org/data/1284987555_57246.pdf (pristupljeno 02.10.2010)

Prilozi

Prilog I

Anketa

DOBAR DAN! Zovemo Vas iz Ekonomskog instituta, Zagreb. Provodimo istraživanje o „Štednji za mirovinu“ te bih Vas zamolila da nam posvetite vaših 5 minuta i odgovorite na nekoliko pitanja. Naglašavam kako je anketa u potpunosti anonimna. Za ispunjavanje ankete trebaju nam osobe starije od 15 (18 godina) koje su aktivne (koje rade ili su nezaposlene dok su učenici i redovni studenti isključeni iz uzorka).

Za početak molim Vas recite jeste li umirovljeni ili ne? (prema odgovoru anketar uzima odgovarajuću verziju ankete)

I. PONAŠANJE I INFORMIRANOST O VAŽNOSTI I OPCIJAMA ŠTEDNJE ZA MIROVINU

1. Na skali od 1 do 5 procijenite smatrate li da ste dovoljno informirani o mogućim oblicima štednje za mirovinu? (pri tome 1 znači da uopće niste informirani, a 5 da ste u potpunosti informirani)
   1 2 3 4 5

2. Na skali od 1 do 5 procijenite u kojoj se mjeri na svaki od navedenih načina informirate o opcijama štednje za mirovinu? (pri tome 1 znači da se uopće ne informirate na taj način, a 5 da se u potpunosti informirate na taj način)
   a) putem rodbine i prijatelja 1 2 3 4 5
   b) putem novina 1 2 3 4 5
   c) putem Interneta 1 2 3 4 5
   d) putem banaka 1 2 3 4 5
   e) preko poslodavca 1 2 3 4 5
   f) koristim usluge poslovnog savjetnika 1 2 3 4 5
   g) drugo (upisati što)..... 1 2 3 4 5

3. Slijedi nekoliko pitanja vezano uz vašu dosadašnju i planiranu štednju.
   a) Da li ste vi osobno **do sada štedjeli ili trenutno štedite** u sljedećim oblicima (čitati kategorije iz stupca)…..? Molim odgovarajte sa DA ili NE.
   b) Na skali od 1 do 5 procijenite kolika je vjerojatnost da ćete **u idućih 5 godina** štedjeti u sljedećim oblicima (čitati kategorije iz stupca)…..? (pri tome 1 znači sigurno neću štedjeti, a 5 znači sigurno ću štedjeti; u slučaju da uopće ne poznajete neki od oblika štednje, molim da mi to kažete – anketar za taj odgovor zaokružuje 0, isto vrijedi i za preostale stupce u tablici)
   c) Na skali od 1 do 5 procijenite u kojoj mjeri smatrate **primjerenim** pojedine oblike štednje **za ugodan život u mirovini**? (pri tome 1 znači uopće nije primjeren, a 5 u potpunosti je primjeren)
   d) Na skali od 1 do 5 procijenite u kojoj mjeri imate **povjerenja** u svaki od ovih oblika štednje? (pri tome 1 znači uopće nemam povjerenja, a 5 u potpunosti imam povjerenja)

	Dosadašnja štednja (DA/NE)	**Planirana štednja** (na skali od 1 do 5)	**Primjerenost** svakog navedenog oblika štednje **za mirovinu** (na skali od 1 do 5)	**Povjerenje** u svaki od navedenih oblika štednje (na skali od 1 do 5)
Mirovinski fondovi – dobrovoljni 3. stup	DA NE	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**
Osiguravajuća društva (npr. životna osiguranja)	DA NE	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**
Investicijski fondovi	DA NE	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**
Dionice društava koja kotiraju na burzi	DA NE	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**
Bankovni depoziti (štednja u banci)	DA NE	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**
Gotovina	DA NE	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**
Stambena štedionica	DA NE	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**
Dodatne nekretnine (uključujući i zemljišta)	DA NE	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 0
Drugo (upisati što) _____	DA NE	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**

4. Možete li mi nabrojati na koje od prethodno navedenih oblika štednje država daje poticaje? (anketar podsjeća ispitanika čitajući ponovo sve kategorije štednje istim redom kao u tablici)
   .....

5. Na skali od 1 do 5 procijenite koliko je za vaš odabir pojedinog oblika štednje važan državni poticaj? (pri tome 1 znači da vam uopće nije važan, a 5 da vam je u potpunosti važan)
   1 2 3 4 5

6. Pitanje za ispitanike koji su na pitanje 3 (dosadašnja i planirana štednja) odgovorili sve sa NE ili 1 u prva dva stupca)
   Zašto ne štedite za život u mirovini?
   a) Ne mogu si priuštiti
   b) Imam druge prioritete za štednju
   c) Nemam dovoljno informacija o tome
   d) Smatram da ne trebam štedjeti za mirovinu
   e) Imam još dosta vremena do mirovine
   f) Drugo.....

II. STAVOVI I NAMJERE PONAŠANJA

1. Kada bi vam penzija bila jedini prihod nakon umirovljenja, u kojoj mjeri smatrate da bi bila dostatna za ugodan život (na skali od 1 do 5)? (pri tome 1 znači uopće ne bi bila dostatna, a 5 u potpunosti bi bila dostatna)
   1 2 3 4 5

2. Na skali od 1 do 5 procijenite u kojoj mjeri smatrate da ćete nakon umirovljenja imati dovoljno ukupnih prihoda (penzija + svi ostali prihodi) za ugodan život? (pri tome 1 znači uopće neću imati dovoljno prihoda, a 5 u potpunosti ću imati dovoljno prihoda)
   1 2 3 4 5

3. Kada namjeravate otići u mirovinu?
   a) Prijevremena mirovina
   b) Sa zakonski propisanom dobi
   c) Dulje od zakonski propisane dobi
   d) Drugo .....

4. Na skali od 1 do 5 procijenite namjeravate li raditi za novac i nakon što odete u mirovinu (honorarno)? (pri tome 1 znači uopće ne namjeravam raditi, a 5 u potpunosti namjeravam raditi)
   1 2 3 4 5

5. Što će biti vaš najvažniji prihod u mirovini?
   a) Penzija
   b) Drugo (što, brojite).....

6. Na skali od 1 do 5 procijenite koliko je vjerojatno da ćete morati ovisiti o tuđoj novčanoj pomoći u mirovini (rodbina, prijatelji)? (pri tome 1 znači uopće neću morati ovisiti, a 5 u potpunosti ću morati ovisiti)
   1 2 3 4 5

7. Prema vašem mišljenju, u kojoj dobi bi osoba trebala početi štedjeti za mirovinu i s kojim mjesečnim iznosom? (anketar treba inzistirati na točnom broju godina i točnom iznosu u kunama)
   Dob .....
   Mjesečni iznos ..... kn

8. Kolika osobna mjesečna primanja nakon umirovljenja smatrate dostatnim za ugodan život?
   ..... kn

9. Kada biste imali štednju kroz fondove ili životna osiguranja u trenutku umirovljenja, koji oblik korištenja biste izabrali:
   a) cjelokupna isplata odmah
   b) mjesečna isplata
   c) kombinacija 50% isplate odmah i 50% mjesečna isplata
   d) Drugo (upisati što) .....

III. DEMOGRAFIJA

1. SPOL: M Ž

2. DOB (upisati godine života):

3. OBRAZOVANJE (najviši završen stupanj obrazovanja):
   a) osnovna škola
   b) srednja škola
   c) fakultet (2 ili 3 godine)
   d) fakultet (4 ili 5 godina)
   e) magisterij i/ili doktorat

4. Bračni status:
   a) Oženjen
   b) Izvanbračna zajednica
   c) Rastavljen/udovac
   d) Samac

5. Zaposlenje:
   a) Stalni radni odnos
   b) Ugovor na određeno
   c) Samozaposlen/a
   d) Nezaposlen/a
   e) Umirovljen/a

6. Godine radnog staža? .....

7. Koja su vaša ukupna osobna mjesečna primanja (plaća/mirovina/rente/….)?
   ..... kn

8. Broj osoba u kućanstvu? .....

9. Kolika su ukupna mjesečna primanja u vašem kućanstvu?
   .....kn

10. Smatrate li da živite ispodprosječno, prosječno ili iznadprosječno?
    a) ispodprosječno
    b) prosječno
    c) iznadprosječno

11. Stambeno pitanje?
    a) Živim u iznajmljenom stanu
    b) Stan otplaćujem kreditom
    c) Vlastiti stan
    d) Drugo .....

12. Živite li na selu ili u gradu?
    a) selo
    b) grad

Prilog II

Anketa

(Verzija za umirovljenike)

DOBAR DAN! Zovemo Vas iz Ekonomskog instituta, Zagreb. Provodimo istraživanje o „Štednji za mirovinu“ te bih Vas zamolila da nam posvetite vaših 5 minuta i odgovorite na nekoliko pitanja. Naglašavam kako je anketa u potpunosti anonimna.

I. PONAŠANJE I INFORMIRANOST O VAŽNOSTI I OPCIJAMA ŠTEDNJE ZA MIROVINU

1. Na skali od 1 do 5 procijenite smatrate li da ste dovoljno informirani o mogućim oblicima štednje za mirovinu? (pri tome 1 znači da uopće niste informirani, a 5 da ste u potpunosti informirani)
   1 2 3 4 5

2. Na skali od 1 do 5 procijenite u kojoj se mjeri na svaki od navedenih načina informirate o opcijama štednje za mirovinu? (pri tome 1 znači da se uopće ne informirate na taj način, a 5 da se u potpunosti informirate na taj način)
   a) putem rodbine i prijatelja 1 2 3 4 5
   b) putem novina 1 2 3 4 5
   c) putem Interneta 1 2 3 4 5
   d) putem banaka 1 2 3 4 5
   e) preko poslodavca 1 2 3 4 5
   f) koristim usluge poslovnog savjetnika 1 2 3 4 5
   g) drugo (upisati što)..... 1 2 3 4 5

3. Slijedi nekoliko pitanja vezano uz vašu dosadašnju i planiranu štednju.
   a) Da li ste vi osobno do sada štedjeli ili trenutno štedite u sljedećim oblicima (čitati kategorije iz stupca)…..? Molim odgovarajte sa DA ili NE.
   b) Na skali od 1 do 5 procijenite kolika je vjerojatnost da ćete u idućih 5 godina štedjeti u sljedećim oblicima (čitati kategorije iz stupca)…..? (pri tome 1 znači sigurno neću štedjeti, a 5 znači sigurno ću štedjeti; u slučaju da uopće ne poznajete neki od oblika štednje, molim da mi to kažete – anketar za taj odgovor zaokružuje 0, isto vrijedi i za preostale stupce u tablici)
   c) Na skali od 1 do 5 procijenite u kojoj mjeri smatrate primjerenim pojedine oblike štednje za ugodan život u mirovini? (pri tome 1 znači uopće nije primjeren, a 5 u potpunosti je primjeren)
   d) Na skali od 1 do 5 procijenite u kojoj mjeri imate povjerenja u svaki od ovih oblika štednje? (pri tome 1 znači uopće nemam povjerenja, a 5 u potpunosti imam povjerenja)

	Dosadašnja štednja (DA/NE)	**Planirana štednja** (na skali od 1 do 5)	**Primjerenost** svakog navedenog oblika štednje **za mirovinu** (na skali od 1 do 5)	**Povjerenje** u svaki od navedenih oblika štednje (na skali od 1 do 5)
Mirovinski fondovi – dobrovoljni 3. stup	DA NE		1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**
Osiguravajuća društva (npr. životna osiguranja)	DA NE	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**
Investicijski fondovi	DA NE	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**
Dionice društava koja kotiraju na burzi	DA NE	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**
Bankovni depoziti (štednja u banci)	DA NE	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**
Gotovina	DA NE	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**
Stambena štedionica	DA NE	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**
Dodatne nekretnine (uključujući i zemljišta)	DA NE	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**
Drugo (upisati što) _____	DA NE	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**	1 2 3 4 5 **0**

4. Možete li mi nabrojati na koje od prethodno navedenih oblika štednje država daje poticaje? (anketar po želji sugovornika podsjeća ispitanika čitajući ponovo sve kategorije štednje istim redom kao u tablici)
   .....
   a) Ne znam

5. Na skali od 1 do 5 procijenite koliko je za vaš odabir pojedinog oblika štednje važan državni poticaj? (pri tome 1 znači da vam uopće nije važan, a 5 da vam je u potpunosti važan)
   1 2 3 4 5

6. Pitanje za ispitanike koji su na pitanje 3 (dosadašnja i planirana štednja) odgovorili sve sa NE ili 1 u prva dva stupca)
   Zašto ne štedite za život u mirovini?
   a) Ne mogu si priuštiti
   b) Imam druge prioritete za štednju
   c) Nemam dovoljno informacija o tome
   d) Smatram da ne trebam štedjeti za mirovinu
   e) Drugo.....

II. STAVOVI I NAMJERE PONAŠANJA

1. Kada bi vam penzija bila jedini prihod nakon umirovljenja, u kojoj mjeri smatrate da bi bila dostatna za ugodan život (na skali od 1 do 5)? (pri tome 1 znači uopće ne bi bila dostatna, a 5 u potpunosti bi bila dostatna)
   1 2 3 4 5
2. Na skali od 1 do 5 procijenite u kojoj mjeri smatrate da nakon umirovljenja imate dovoljno ukupnih prihoda (penzija + svi ostali prihodi) za ugodan život? (pri tome 1 znači uopće nemam dovoljno prihoda, a 5 u potpunosti imam dovoljno prihoda)
   1 2 3 4 5

3. Kada ste otišli u mirovinu?
   a) Prijevremena mirovina (sa koliko godina?) .....
   b) Sa zakonski propisanom dobi (sa koliko godina?) .....
   c) Dulje od zakonski propisane dobi (sa koliko godina?) .....
   d) Drugo .....

4. Radite li (ili ste radili) za novac i nakon odlaska u mirovinu (npr. honorarno)?
   DA NE

5. Što je vaš najvažniji prihod nakon umirovljenja?
   a) Penzija
   b) Drugo (što, nabrojite).....

6. Na skali od 1 do 5 procijenite u kojoj mjeri ovisite o tuđoj novčanoj pomoći nakon umirovljenja (rodbina, prijatelji)? (pri tome 1 znači uopće ne ovisim, a 5 u potpunosti ovisim)
   1 2 3 4 5

7. Prema vašem mišljenju, u kojoj dobi bi osoba trebala početi štedjeti za mirovinu i s kojim mjesečnim iznosom? (anketar treba inzistirati na točnom broju godina i točnom iznosu u kunama)
   a) Dob .....
   b) Mjesečni iznos ..... kn

8. Kolika osobna mjesečna primanja nakon umirovljenja smatrate dostatnim za ugodan život? ..... kn

9. Da ste imali štednju kroz fondove ili životna osiguranja u trenutku umirovljenja, koji oblik korištenja biste izabrali:
   a) cjelokupna isplata odmah
   b) mjesečna isplata
   c) kombinacija 50% isplate odmah i 50% mjesečna isplata
   d) Drugo (upisati što) .....

III. DEMOGRAFIJA

1. SPOL: M Ž

2. DOB (upisati godine života):

3. OBRAZOVANJE (najviši završen stupanj obrazovanja):
   a) osnovna škola
   b) srednja škola
   c) fakultet (2 ili 3 godine)
   d) fakultet (4 ili 5 godina)
   e) magisterij i/ili doktorat

4. Bračni status:
   a) Oženjen
   b) Izvanbračna zajednica
   c) Rastavljen/udovac
   d) Samac

5. (anketar sam zaokružuje e) jer već zna da se radi o umirovljeniku) Zaposlenje:
   a) Stalni radni odnos
   b) Ugovor na određeno
   c) Samozaposlen/a
   d) Nezaposlen/a
   e) Umirovljen/a

6. Godine radnog staža do umirovljenja? .....

7. Koja su vaša ukupna osobna mjesečna primanja (plaća/mirovina/rente/….)?
   ..... kn

8. Broj osoba u kućanstvu? .....
9. Kolika su ukupna mjesečna primanja u vašem kućanstvu? .....kn

10. Smatrate li da živite ispodprosječno, prosječno ili iznadprosječno?
    a) ispodprosječno
    b) prosječno
    c) iznadprosječno

11. Stambeno pitanje?
    a) Živim u iznajmljenom stanu
    b) Stan otplaćujem kreditom
    c) Vlastiti stan
    d) Drugo (upisati što) .....

12. Živite li na selu ili u gradu?
    a) selo
    b) grad

Prilog III

Tablica A.1. **Kvote uzorka za anketno istraživanje**

		AKTIVNI N=600 zaposleni (426), samozaposleni (108), nezaposleni (54)						**UMIROVLJENI N=400**			
DOBNE SKUPINE		15-24 (N=60) 0.10		25-49 (N=348) 0.58		50+ (N=170) 0.29		Do 64 (N=148) 0.37		65+ (N=252) 0.63	
SPOL		M N=38 0.63	Ž N=22 0.37	M N=177 0.51	Ž N=171 0.49	M N=95 0.56	Ž N=75 0.44	M N=73 0.49	Ž N=76 0.51	M N=113 0.45	Ž N=139 0.55
Županija											
Zagrebačka 70=42+28	ZAPOSLENI	2	2	12	11	7	5	5	5	8	10
	NEZAPOSLENI	1	0	1	1	0	1				
Grad Zagreb 176=106+70	ZAPOSLENI	7	3	28	27	15	12	13	13	20	24
	NEZAPOSLENI	0	1	3	3	2	2				
Dubrovačko-neretvanska 28=17+11	ZAPOSLENI	1	1	4	5	3	1	2	2	3	4
	NEZAPOSLENI	0	0	1	0	0	1				
Splitsko-dalmatinska 104=62+42	ZAPOSLENI	3	2	18	16	9	7	8	8	12	14
	NEZAPOSLENI	1	0	1	2	1	1				
Šibensko-kninska 25=15+10	ZAPOSLENI	1	1	4	4	2	1	2	2	3	3
	NEZAPOSLENI	0	0	1	0	0	1				
Zadarska 37=22+15	ZAPOSLENI	1	1	6	6	3	2	3	3	4	5
	NEZAPOSLENI	0	0	1	0	0	1				
Osječko-baranjska 74=45+29	ZAPOSLENI	2	2	12	12	7	6	5	5	8	10
	NEZAPOSLENI	1	0	1	1	0	1				
Vukovarsko-srijemska 46=28+18	ZAPOSLENI	2	1	7	8	3	4	3	4	5	6
	NEZAPOSLENI	0	0	1	1	1	0				
Virovitičko-podravska 21=13+8	ZAPOSLENI	1	0	4	3	1	2	2	1	2	3
	NEZAPOSLENI	0	0	0	1	1	0				
Požeško-slavonska 19=11+8	ZAPOSLENI	1	0	3	3	2	1	1	2	2	3
	NEZAPOSLENI	0	0	0	1	0	0				
Brodsko-posavska 40=24+16	ZAPOSLENI	2	1	6	7	3	3	3	3	3	4
	NEZAPOSLENI	0	0	1	0	1	0				
Međimurska 27=16+11	ZAPOSLENI	1	0	5	4	2	2	2	2	3	4
	NEZAPOSLENI	0	0	0	1	1	0				

Varaždinska 42=25+17	ZAPOSLENI	1	1	7	6	4	3	3	3	5	6
	NEZAPOSLENI	0	0	1	1	0	1				
Bjelovarsko-bilogorska 30=18+12	ZAPOSLENI	2	0	5	5	2	2	2	2	4	4
	NEZAPOSLENI	0	0	1	0	1	0				
Sisačko-moslavačka 42=25+17	ZAPOSLENI	2	1	8	6	3	3	3	3	5	6
	NEZAPOSLENI	0	0	0	1	1	0				
Karlovačka 32=19+13	ZAPOSLENI	1	1	5	6	3	1	2	3	4	4
	NEZAPOSLENI	0	0	1	0	0	1				
Koprivničko-križevačka 28=17+11	ZAPOSLENI	1	1	5	4	2	2	2	2	3	4
	NEZAPOSLENI	0	0	0	1	1	0				
Krapinsko-zagorska 32=19+13	ZAPOSLENI	1	1	6	4	3	2	3	2	4	4
	NEZAPOSLENI	0	0	0	1	0	1				
Primorsko-goranska 69=41+28	ZAPOSLENI	2	1	11	12	6	5	5	5	8	10
	NEZAPOSLENI	0	1	1	1	1	0				
Istarska 47=28+19	ZAPOSLENI	1	1	7	8	4	3	3	4	5	7
	NEZAPOSLENI	1	0	1	1	0	1				
Ličko-senjska 12=7+5	ZAPOSLENI	1	0	2	2	1	1	1	1	1	2
	NEZAPOSLENI	0	0	0	0	0	0				

Tablica A.2. **Broj ispitanika prema izabranim 'prosječnim primanjima' i 'prosječnoj dobi' za aktivno stanovništvo**	
Kategorija	**Broj ispitanika**
PROSJEČNA PRIMANJA	
prosječna primanja 5.000 kn	417
prosječna primanja 10.000 kn	47
PROSJEČNA DOB	
25 godina	70
30 godina	49
35 godina	88
40 godina	53

Izvor: Izračun projektnog tima na temelju ankete.